

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEMLÜKLERDEN OSMANLI DEVLETİNE HİLÂFETİN
İNTİKALİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Yusuf YILMAZ

TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ PROGRAMI

Danışman
Prof. Dr. SÜLEYMAN KIZILTOPRAK

MAYIS 2023

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ PROGRAMI

MEMLÜKLERDEN OSMANLI DEVLETİNE HİLÂFETİN
İNTİKALİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

Yusuf YILMAZ

20182204015

Danışman

Prof. Dr. SÜLEYMAN KIZILTOPRAK

İSTANBUL 2023

ETİK BEYANI

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı,

beyan ederim.

ÖZET

1258 senesinde İlhanlı hükümdarı Hülâgû'nün Bağdat Abbâsî hilâfetine son verdiği tarihe kadar hilâfet Bağdat merkezli olarak devam etmiştir. Bu sırada 1250 senesinde Eyyûbîlerin yıkılması neticesinde Mısır coğrafyasında yükselişe geçen yeni bir Türk İslâm devleti zuhur etmiştir. Memlûk Sultanı Baybars, Moğolları 1260 senesinde AynîCâlût'ta mağlup etmiş ve Bağdat'ta üç yıl boyunca başsız kalan Abbâsî hilâfetine Mısır'da tekrar tesis etmiştir. Böylece Selçuklulardan itibaren Türkler İslâm dünyasının koruyucusu olmuş, ehl-i sünnet akidesinin yerleşmesinde ve Müslümanların dini vecibelerini yerine getirmelerinde büyük bir rol oynamıştır. Hilâfet Bağdat'tan Mısır'a intikal edince hilâfetin siyasi koruyucuları Memlûkler olmuş, siyasi otoritesi kalmayan Abbâsî halifeleri gölgede bırakılmıştır.

Memlûk Devleti 267 yıl boyunca, Osmanlıların ikbal dönemine kadar İslâm dünyasının koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. 1517'de Mısır'ın Sultan Selim tarafından fethedilmesiyle birlikte, Osmanlı XVI. asrın en güçlü İslâm devleti haline gelmiştir. Sultan Selim'i Mısır'ın fethine iten en büyük sebep Portekizlilerin Süveys'ten Hindistan'a kadar İslâm âlemini tehdit etmesi ve Memlûklerin bu devlete karşı herhangi bir direniş gösterememesidir. Memlûkler ve Osmanlılar arasında zuhur eden Cem Sultan olayı, Hicaz su yolları, Memlûklerin Safevîlerle birlikte hareket etmesi gibi meselelerde Mısır'a sefer düzenlenmek istenmesinin diğer sebepleri arasında zikredilebilir. Ayrıca en önemli amillerden birisi de XVI. asırda belirli bir güce ulaşmış olan Osmanlı'nın bir cihan devleti olma ideali de Memlûklere son vererek hilafeti elde etmesindeki en önemli nedenlerdendir. Sultan Selim, siyasi otorite ile hilâfet kurumunun manevi gücünü şahsında birleştirmiştir.

Coğrafi Keşifler neticesinde zenginliğin güç odağı yeni bir boyut kazanmış, kolonizasyon faaliyetleri ile Portekiz ve İspanyollar Akdeniz dünyasında etkin olmaya başlamışlardır. Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu mübarek Ravza-i Mütahhara'yı dahi tahrip edebileceklerini ifade ederek Müslümanlar için kıymetli olan mübarek beldeleri tehdit eder hale gelmişlerdir. Müslümanlar da kendilerine yardımcı olabilecek, koruyabilecek yegâne güç odağı olarak, siyasi rüşünü

ispatlamış Osmanlıları tercih ettiler ve kendilerini korumaları için mektuplar gönderdiler. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz dünyasında güçlü bir devlet olarak belirmesi, Mecusiler gibi gayri müslim insanları cezbetmiş, onların Müslüman olmalarında dahi etkin bir rol oynamıştır.

Sultan Selim 1512'de tahta geçer geçmez siyasi stratejilerini doğuya yönelik belirlemiş, Anadolu Türk siyasi birliğini tesis ederek, İran merkezli Safevîlere ve Mısır merkezli Memlûk Devleti'ne son vererek Osmanlı'ya XVI. asrın en güçlü İslâm devleti olma hüviyetini kazandırmıştır. Sonraki devirlerde Rusların Kazan, Kasım, Astarhan gibi hanlıkları ele geçirerek Türkistan'da yayılcı bir politika izlemesi, Osmanlı'nın Don-Volga Kanalı girişimi ile Orta Asya ve Anadolu'daki Türkleri tek bir çatı altında toplama girişimi de Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki birleştirici yönünü ortaya koymaktadır.

Sultan Selim kazanmış olduğu zaferler ve Müslümanlara aşıladığı güven neticesinde, Mısır'da sonlanan Abbâsî hilâfetinin haklı olarak tek mirasçısı olarak temayüz etmiştir. Kendisini Hâkimü'l Haremeyn sıfatından ziyade Hâdimü'l Haremeyn şeklinde tanımlayarak mübarek beldelerin hizmetçisi olarak vasıflandırmıştır. Onun hilafeti için herhangi bir merasime ya da belgeye de ihtiyaç yoktur. Önceki devirlerde halifenin kim olacağı ya da hangi usullerle belirleneceğine dair kesin ve net hükümler bulunmamaktadır. Hz. Peydamber de kendisinden sonra herhangi bir kimseyi halife olarak tayin etmemiştir. Halifeler dönem dönem farklı usullere göre belirlenmiştir. Buradaki asıl mesele ilk olarak Hz. Allah'ın şeriatını yeryüzünde uygulamak, Müslümanların hakkını gözetmek, adaletle hükmetmek, İslâmiyet'e zarar verebilecek her türlü iç ve dış tehditleri ortadan kaldırarak Müslümanların emin bir şekilde yaşamasını temin etmektir.

Sultan Selim'in sekiz yıllık saltanat süresine baktığımızda, yaptığı icraatlar bu emelleri gerçekleştirmeye yöneliktir. Asıl gaye İslâm dünyasının huzur ve refahını sağlamak olduğu için, Sultan Selim'in hilâfeti devralması noktasında herhangi bir şart aranmamalıdır. Çalışmamızın temel amacı hilafetin bir merasim sonucu intikal edip etmediği sorusundan ziyade kılıç hakkı ile siyasi gücünü ispatlamış, başsız

kalan İslâm dünyasının yegâne muhafızı konumuna yükselen Osmanlı hilâfetinin haklılığını nedenleri ile ortaya koyabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Hilâfet, Osmanlılar, Memlûkler, Yavuz Sultan Selim.

ABSTRACT

The caliphate continued in Baghdad until 1258, when the Ilkhanid ruler Hulagu put an end to the Baghdad Abbasid caliphate. Meanwhile, as a result of the collapse of the Ayyubids in 1250, a new Turkish-Islamic state emerged in the Egyptian geography. The Mamluk Sultan Baybars defeated the Mongols in AyniCalut in 1260 and reestablished the Abbasid caliphate in Egypt, which remained headless for three years in Baghdad. Thus, starting from the Seljuks, the Turks became the protectors of the Islamic world and played a major role in the establishment of the Ahl as-Sunnah creed and the fulfillment of the religious obligations of the Muslims. When the caliphate was transferred from Baghdad to Egypt, the political protectors of the caliphate were the Mamluks, and the Abbasid caliphs, who had no political authority, were overshadowed.

The Mamluk State undertook the protection of the Islamic world for 267 years, until the Ottoman period of Iqbal. With the conquest of Egypt by Sultan Selim in 1517, the Ottoman XVI. It became the most powerful Islamic state of the century. The biggest reason that pushed Sultan Selim to the conquest of Egypt was that the Portuguese threatened the Islamic world from Suez to India and the Mamluks could not show any resistance against this state. The Cem Sultan incident that emerged between the Mamluks and the Ottomans, the Hejaz waterways, the Mamluks acting together with the Safavids can be mentioned among the other reasons for the desire to organize an expedition to Egypt. In addition, one of the most important factors is the XVI. The ideal of being a world state of the Ottoman Empire, which reached a certain power in the century, is one of the most important reasons for achieving the caliphate by putting an end to the Mamluks. Sultan Selim united the political authority and the spiritual power of the caliphate in his person.

As a result of the Geographical Discoveries, the power focus of wealth gained a new dimension, and with the colonization activities, the Portuguese and the Spanish began to be active in the Mediterranean world. Hz. By expressing that they can even destroy the blessed Rawza-i Mutahhara, where the Prophet's grave is located, they have come to threaten the blessed lands that are valuable for Muslims.

Muslims, too, preferred the Ottomans, who had proven their political power, as the only power that could help and protect them, and they sent letters to protect themselves. The emergence of the Ottoman Empire as a powerful state in the Mediterranean world attracted non-Muslim people like the Magi and played an active role even in their conversion to Islam.

As soon as Sultan Selim came to the throne in 1512, he determined his political strategies towards the east, by establishing the Anatolian Turkish political unity, putting an end to the Iran-based Safavids and the Egypt-based Mamluk State, and the Ottoman Empire in the XVI century. It gained the identity of being the most powerful Islamic state of the century. In the following periods, the Russians' expansionist policy in Turkestan by capturing the khanates such as Kazan, Kasım and Astarhan, the Ottoman's attempt to gather the Turks in Central Asia and Anatolia under a single roof with the Don-Volga Canal initiative was also the unifying policy of the Ottoman Empire in this period reveals its direction.

As a result of the victories he won and the trust he instilled in the Muslims, Sultan Selim stood out as the sole heir of the Abbasid caliphate, which ended in Egypt. He defined himself as Hâdimü'l Haremeyn rather than as Hâkimü'l Haremeyn and qualified as the servant of blessed lands. There is no need for any ceremony or document for his caliphate. In previous periods, there were no definite and clear provisions regarding who the caliph would be or by what methods it would be determined. Hz. The Prophet did not appoint anyone after him as caliph. Caliphs were determined from time to time according to different methods. The main issue here is, first of all, Mr. It is to apply Allah's shari'ah on earth, to respect the rights of Muslims, to rule with justice, to eliminate all kinds of internal and external threats that could harm Islam, and to ensure that Muslims live in a safe way.

When we look at the eight-year reign of Sultan Selim, his actions are aimed at realizing these goals. Since the main purpose is to ensure the peace and well-being of the Islamic world, no conditions should be sought for Sultan Selim to take over the caliphate. The main purpose of our study is to reveal the justification of the Ottoman caliphate, which proved its political power with the right of the sword and rose to the

position of the sole guardian of the Islamic world, which was left without a head, rather than the question of whether the caliphate was inherited as a result of a ceremony.

Key words: The Caliphate, Ottomans, Mamluks, Yavuz Sultan Selim.

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm dünyasının liderliği ve İslâm devletinin başkanlığı meseleleri üzerinden hilâfet tartışma konusu olarak günümüze kadar gelmiştir. Hz. Peygamber'den sonraki süreç, Hulefâ-i Râşidîn dönemi olarak değerlendirilmiş ve bu süreç 661 senesine kadar devam etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, halifeler belli bir kitlenin ya da şûrânın biraraya gelip karar alması ile halifelik makamına gelmişlerdir. Bu dönem seçim ile iş başına gelmelerinden dolayı Cumhuriyet devri olarak da yorumlanmıştır.

Dört halifeden sonra Muâviye, halifeliği belli şartlar altında Hz. Hasan'dan devralmış ve kendisinden sonraki halifeyi saltanat usulüne göre belirlemiştir. Bu dönem hilâfet tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, İslâm tarihinde saltanat usulü belirli bir ivme kazanmıştır. Hilâfet kavramı üzerine yapılan çalışmalarda özellikle Dört Halife, Emevîler ve Abbâsîler dönemini ihtiva eden kaynaklar, halife için devlet başkanlığı, din ve dünya işlerinin düzenlenmesi, İslâm dünyasını olumsuz manada etkileyebilecek her türlü iç ve dış tehlikelere karşı koruma, ehl-i sünnet akidesini yerleştirme ve devam ettirme gibi anlamları yüklemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin genişleme politikasının temelinde toprak elde etmek, sömürge imparatorluğu kurmak gibi hedefler yoktur, gaye Müslümanları korumak, yeryüzünde adaleti tesis etmektir.

Hilâfet makamının tarihsel süreçteki yeri ve konumu değerlendirilirken İslâm halifesinin barış ve mücadele halinde olduğu bireyler ve devletler göz ardı edilemezdi. Bu zamana kadar yapılan çalışmalarda halifelerin kendi dönemleri ya da diğer devletlerle olan münasebetleri göz önüne alınarak müstakil çalışmalar yapılmış, hilâfet kurumunun tarihsel süreçte geçirmiş olduğu evreler bir bütün mahiyetinde incelemeye alınmamıştır. Ayrıca çalışmamızda hilâfet kurumunun sadece manevi yönüne yer verilmemiş, bu kuruma zarar verebilecek etken ve amiller de incelemeye alınmıştır.

Çalışmamızda halifeliğin mahiyetini, halifede aranan özellikleri ve halkına karşı tutumlarını, diğer devletlerle olan münasebetlerini ve Osmanlı hilâfetinin haklılığını dönemin konjonktürünü de göz önünde bulundurarak incelemeye çalıştık.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünden önce, halifelik tarihi alanında yapılmış başucu mesabesindeki kaynakları tanıttık. Giriş kısmında ise tezimizin asıl konusunu oluşturacak olan hilâfetin Memlûklerden Osmanlılara intikali meselesine kadarki süreçte, hilâfet kurumunu ve geçirdiği evreleri bir bütün halinde özetlemeye çalıştık. Birinci bölümde Hilâfet kavramının mahiyetini, halifelerin seçimini, halifede aranan özellikleri, dört halife ve diğer halifeler dönemini ele aldık. İkinci bölümde, Marmara sahillerinde bir güç olarak temayüz eden Osmanlılar ile Memlûkler arasındaki münasebetleri değerlendirdik. Üçüncü bölümde ise bu münasebetlerden doğan rekabetin neticesinde Memlûklerin inkıraza uğramasını, Sultan Selim'in Doğu siyasetini, Memlûklerin Portekiz karşısındaki acziyeti nedeniyle Sultan Selim'in Mısır Seferini ve hilâfetin Osmanlılara devredilme sürecini ele aldık. Çalışmamız boyunca, imla hususunda Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ni esas aldık.

Araştırma ve çalışmalarım esnasında görüşlerime değer veren, gerek kaynak temini gerekse manevi destek noktasında hiçbir yardımı esirgemeyen danışman hocam Sn. Prof. Dr. Süleyman Kızıltoprak'a teşekkürü bir borç bilirim. Maddi-manevi yardımları, sabırlarından dolayı kıymetli validem Ümmü Yılmaz'a ve babam Ahmet Yılmaz'a sonsuz şükran ve teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XI
KAYNAKLAR	XII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	4
BİR KAVRAM OLARAK HİLÂFET VE HİLÂFET KURUMU	4
1.1. Halife Kavramının Mahiyeti	4
1.2. Halife İçin Kullanılan Künye ve Elkaplar (Unvan)	10
1.3. İmam (Halife) Olmanın Şartları	12
1.4. Halifenin Halka, Halkın da Halifeye Karşı Vazifeleri	13
1.5. Hulefâ-i Râşidîn Devri (632-661).....	14
1.6. Emevîler Döneminde Hilâfet Kurumu (661-750).....	28
1.7. Endülüs Emevî Devleti Dönemi ve Hilâfet Kurumu (756-1031)	44
1.8. Fâtımîler Devri ve Hilâfet Kurumu (909-1171).....	48
1.9. Büveyhîler Devri ve Hilâfet Kurumu (932-1062).....	58
1.10. Abbâsîler Devri ve Hilâfet Kurumu (750-1258).....	60
II. BÖLÜM	71
MEMLÜK-OSMANLI MÜNASEBETLERİ	71
2.1. Osmanlı-Memlûk Münasebetlerinde Belirleyici Unsur: Sınır Telakkisi.....	71
2.2. Osmanlı Devleti ile Memlûkler Arasında İki Beylik: Dulkadiroğlu ve Ramazanoğlu Beyliği	75
2.3. Osmanlı-Memlûk Münasebetlerinin Başlangıç Safhası.....	77
2.4. Cem Sultan Meselesi ve Memlûk-Osmanlı Münasebetlerine Etkisi	83
2.5. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid Dönemi Memlûk-Osmanlı Münasebetleri (1461-1512)	84

III. BÖLÜM	89
SULTAN SELİM'İN DOĞU SİYASETİ VE HİLAFETİN İNTİKALİ MESELESİ	89
3.1. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Politikası ve Kansu Gavri İle Mücadelesi.....	89
3.2. Tomanbay Dönemi'nde Memlük-Osmanlı Münasebetleri	95
3.3. Hilâfetin Osmanlılara İntikali Meselesi	105
3.4. Kutsal Emanetlerin İstanbul'a Getirilmesi	123
3.5. Sultan Süleyman ve Halefleri Döneminde Hilâfet	126
SONUÇ	136
EKLER	144
KAYNAKÇA	154
ÖZGEÇMİŞ	179

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Bin, ibn (oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicri
İA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
M.	: Miladi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
Say.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tahk.	: Tahkîk
TİD	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

KAYNAKLAR

1. Kaynak Eserler

İbnü'l Kesîr (ö. 774/1373), 1301/1302 senesinde Busrâ'nın Müceydilülkarye vilayetinde dünyaya geldi. Eğitimini tamamladıktan sonra hatip, müftü, müderrislik gibi vazifelerde bulundu. Fıkıhta Şâfiî mezhebine intisap etmekle birlikte, diğer mezheplerin görüş ve yorumlarına karşı muhalefet etmedi. İbn Teymiyye'nin tesiri altında kaldı ve Hanbelî kelamını benimsedi. Hilâfetin Kureyşliliği meselesi dışında diğer dinî ve siyasî konularda herhangi bir fikir ayrılığına düşmedi. Şiiliğe karşı sert bir tavır takınmış, eserlerinde İsrâiliyat'a değinmemiştir.

Ortaçağ tarihi için önemli bir kaynak mesabesinde olan el-Bidâye ve'n-nihâye adlı eseri onun büyük müverrihler arasında zikredilmesine vesile olmuştur. Mezkûr eserinde insanlık tarihinin başlangıcından 1366 senesine kadarki olayları kronolojik bir usulle ele almıştır. On dört cilt olarak kaleme alınan eser, umumi mahiyette bir İslâm tarihidir. Ayrıca Memlûk tarihi için de büyük önem arz etmektedir. Eser 1994-1995 senesinde Mehmet Keskin tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır.¹

İbn Tıktaka (ö. 709/ 1309), Hz. Ali'nin soyuna isnat edilen müellif 1262 senesinde Bağdat'ta dünyaya geldi. 1309 senesi sonrasında vefat ettiği tahmin edilmektedir. El Fahrî isimli eserini Gazan Han'ın Musul valisi Fahreddin Îsâ'ya takdim ettiği için el Fahrî adı altında kaleme almıştır. Eser iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölüm devlet ricaline öğüt ve tavsiyeler veren bilgilerden oluşmaktadır. Ayrıca sîyasetname türünde kaleme alınmıştır. İtalyan yazar Machiavelli'nin yazmış olduğu *İl Principe* (Hükümdar) adlı eseri içerik olarak el Fahrî'ye benzemektedir ve buna istinaden Machiavelli'nin bu eserden faydalanmış olduğu öne sürülmektedir. Eserin ikinci bölümü ise Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinden,

---

¹ Abdülkerim Özeydın, "Ebü'l Fidâ İbn Kesîr", *DİA*, c. XX, İstanbul 1999, s. 132-134.; Abdülkerim Özeydın, "el-Bidâye ve'n-nihâye" *DİA*, c. VI, İstanbul 1992, s. 131-132.; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve tarihçiler*, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 41-42.

Hulâgû'nun 1258 senesinde Bağdat'ı istila etmesine kadarki süreci kapsamaktadır. Eserin ikinci bölümünde Emevîler, Abbâsiler, Selçuklular ve Fâtımîlere dair geniş malumatlar yer almaktadır. Eserin Abbâsilere ayrılan bölümü umumi İslâm tarihi için özel bir önem arz etmektedir. Çünkü Hulâgû'nun Bağdat'ı işgali ve bunun Abbâsiler nezdindeki akisleri dönemin ahvâlini izah için verdiği bilgiler son derece mühimdir. Müellif, eserini kaleme alırken İbnü'l Esîr, el Mesûdî gibi müverrihlerin eserlerine başvurmuştur.²

Kalkaşendî (ö. 821/1418), Memlûkler döneminin önemli müellifleri arasında zikredilen Kalkaşendî, 1355 senesinde Kahire yakınlarında yer alan Kalkaşende köyünde dünyaya geldi. Adını doğmuş olduğu bölgenin isminden almıştır. İnşâ (yazışma) sanatının en önemli örneklerinden biri olan Subhu'l a'sâ fi sînâ'ati'l inşâ isimli eseri, bürokrasinin gelişmesi ve kâtiplerin yetişmesi gayesi ile ele alınan ansiklopedik bir eserdir. Bu eserini yazarken Sem'âni'nin el Ensâb'ı ve İbn Sinâ'nın el Kanûn fi't tıbb adlı eserlerden faydalanmıştır. Eserin son kısmında yer alan ferağ (kolofon) kaydından da anlaşılacağı üzere, eser 12 Şubat 1412 senesinde tamamlanmıştır.

Eser özelde inşâ kaleminin tarihsel sürecinden genelde ise Arap ve Araplaşmış kavimler, Türkler, Süryânîler, Rûmlar, kuşlar, kıymetli taşlar, güzel miskler, hükümdarlık alâmetleri, bitkiler, takvimler, çeşitli kavimlerin dinî günleri hakkında geniş malumat vermektedir. Eserin ikinci bölümünde Mısır, Bizans ve Avrupa tarihine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde halifelere, İslâm hükümdarlarına, künye ve elkaplara değinilmiştir. Dördüncü bölümde inşâ bahsine yer verilmiş olup, kaynak bakımından da eserin en zengin kısmını oluşturmaktadır. Beşinci bölüm berid (posta ve haberleşme) hakkındadır. Altıncı bölüm imtiyazlar (ayrıcalıklar) hakkındadır. Yedinci bölüm iktâlara, sekizinci bölüm yeminlere ve mezheplere, dokuzuncu bölümde mütareke ve antlaşmalara, onuncu bölümde siciller ve farklı konulara dair risâle örneklerine, hâtimedede (son) ise posta ve haberleşmenin tarihçesinden bahsedilmektedir.

---

² Sabri Hizmetli, "İbnü't Tıktaka", *DİA*, c. XXI, İstanbul 2000, s. 232-233.

Müellifin diğere önemli bir eseri İbrahim Kafesoğlu tarafından ilim camiasına tanıtılan ve eserin kopyaları hakkında malumat içeren Me'asirü'l inâfe fi me'âlimi'l hilâfe (1416) isimli eseridir. Mezkûr eser, Mısır'daki Abbâsî halifesi Mu'tazîd Billâh'a takdim edilmiştir. Mahiyeti itibariyle hilâfetin anlamı, künye ve elkapları; imam olabilmek için halifede aranan şartlar, biat, halifenin halk ile olan münasebetleri, halifelerin cülûsu, halifelik alâmetleri ve kullanım şekilleri hakkında bilgiler vermektedir. Eser Ahmed Ferrâc tarafından üç cilt şeklinde Kuveyt (1964) ve Beyrut'ta (1980) yayımlanmıştır.³ Ramazan Şeşen de Halifelik Kurumu ve Tarihi adı altında yayımlamıştır.⁴

Mes'ûdî (ö. 345/956), Bağdat'ta dünyaya gelen müellif, ünlü sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un nesebine istinaden kendisi Mes'ûdî nisvesiyle zikredilmiştir. 957 senesinde ise ahirete intikal etti. Şöhretini tarih ve coğrafya sahasında el aldığı Mürücü'z zeheb ve et Tenbîh ve'l işrâf isimli eserlerine borçludur. Bilgi ve donanımını arttırmak gayesiyle Mağrib (Fas) ve Endülüs hariç İslâm coğrafyalarına seyahat ederek gezip gördüğü yerler hakkında bilgiler derledi. Mürücü'z zeheb adlı eserini 943'te Fustat'ta yazdı.

Mezkûr eserini kaleme alırken Aristo, Eflâtun (Platon) ve ünlü coğrafyacı Batlamyus'un Arapça tercümeleri ile eski Fars dili Pehlevîce'den tercüme edilen kitapların da yer aldığı 165'ten fazla kaynağı kullanması eserin zengin bir literatürden faydalandığının bir kanıtıdır. Mes'ûdî seyahatleri esnasında çeşitli kavimlerden olan tacir, âlim, denizci ve seyyahlar ile görüştü. Bu yüzden kendisi sadece bir İslâm tarihçisi olmanın yanısıra bir dünya tarihçisi konumundadır. Mürücü'z zeheb adlı eserinde Hz. Âdem'den itibaren peygamberlere dair kıssaları, yeryüzünün belli başlı coğrafyalarını, denizleri, dağları, hayvan, bitki ve madenleri Hint, Çin, Yunan, Roma, Bizans, Persler, Sâsânîler, Türkler ve İslâmiyet öncesi Arap

---

³ Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", *DİA*, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 263-265.; Geniş malumat için bkz., Fatih Yahya Ayaz, *a.g.e.*, s. 143-150.

⁴ El Kalkaşendî, Me'asirü'l inâfe fi me'âlimi'l hilâfe, (Halifelik Kurumu ve Tarihi 1355/1417) Yeditepe Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2019.

kavimlerine ilişkin değerli bilgiler sunmaktadır. İbn Haldûn, çok yönlü bir âlim olması hasebiyle onu tarihçilerin pîri/imamı olarak zikreder.⁵

Makdîsî / el Kudî (ö. 888/ 1483), 1416 senesinde Remle’de dünyaya geldi. Babasının muvakkitlik yani takvimcilik mesleği ile hemhal olmasına istinaden İbn el Muvakkit de denilmektedir. Dönemin önemli âlimleri arasında zikredilen el Makrizî, İbn Hacer el Askalani, el Ayni gibi bilginlerden hadis, fıkıh gibi alanlarda dersler aldı. Yazar kaleme almış olduğu ve Ramazan Şeşen hoca tarafından dilimize kazandırılan Mısır’daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri isimli eserinde Mısır’a hükmeden Türk devletleri hakkında muhtasar mahiyette genel bilgiler verir.

Başlangıçta kısa bilgiler içeren eser, Eyyûbiler devri ile genişler. Nureddin Mahmud Zengî hakkında bilgiler verir. Memlûk hükümdarlarına dair verdiği bilgiler kapsamlıdır ve Zehebî’nin Düvelü’l İslâm, Makrizî’nin es Sülûk ve el Hıtat, İbn Tağribirdi’nin en Nücumü’z Zâhira adlı eserlerinden yola çıkılarak özetlenmiştir. Ayrıca Mısır coğrafyasına getirilen Türk Memlûklerin hasletlerinden ve İslâmiyet’e olan hizmetlerinden bahsetmektedir.⁶

İbn Tağribirdî (ö. 874/1470), Mahalli kaynaklar arasında zikredilen en Nücumü’z zâhire fi mülûki Mısır ve’l Kâhire adlı eser, Mısır’ın Müslümanlarca fethedilmesiyle başlar ve yazarın ahirete intikalinden iki yıl öncesi ile (1468) nihayet bulur. Müellif eserini Memlûk sultanı İnal devrinde kaleme almıştır. Zehebî’nin Târîh’ul İslâm adlı eserinde takip ettiği usulü aynen uygulamakta ve hükümdarların tahta çıkışlarını, kökenlerini ve dönemindeki mühim hadiseleri kronolojik bir şekilde ele alır. Ayrıca Nil nehrinin debisine dair bilgiler vermesi hasebiyle Nil tarihçisi olarak da zikredilmektedir. Memlûk Sultanlarının her birerini kronolojik bir çerçevede eserinde işlemiştir. Eseri değerli kılan etkenlerin başında, Mısır’ın önde

---

⁵ Casim Avcı, “Ali b. Hüseyin Mes’ûdî”, *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 353-355.

⁶ Makdîsî, Mısır’daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri, Yeditepe Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2019.

gelen müverrihlerinin (Makrîzî, Aynî, İbn Hacer) vefatından sonra, Mısır'da zuhur eden gelişmelere dair kronolojik bilgiler sunması gelir.⁷

İbn Tagribirdi, Makrîzî ve Aynî'nin vefatlarının akabinde Mısır tarihçilerinin lideri konumuna yükseldi ve eserlerinde şeyhimiz diyerek zikrettiği Makrîzî'nin banisi olduğu Mısır tarihçiliği çığırını devam ettirdi. Onun, en Nücûmü'z zâhire fi mülûki Mısır ve'l Kâhire adlı eseri Müslüman Mısırlı tarihçilerin kaleme aldığı eserlerin arasında en muhteviyatlı ve en mükemmel olanıdır.⁸

İbn Abdüzzâhir (ö. 692/1293), Bahrî Memlükleri (1250/1382) devrinin meşhur kadı, münşi, şair ve müverrihi olan müellif, 1223 senesinde Kahire'de dünyaya geldi. Bahrî Memlük Devleti'nin ilk zamanlarından itibaren İnşâ divanında vazifelendirilmiştir. Sultan Kutuz'un İlhanlılar ile gerçekleştirdiği Suriye seferinde yer almıştır. Kutuz'un vefatından sonra cülûs eden Sultan Baybars onu inşâ divanının başına getirmiş ve reislik payesi vermiştir. Baybars döneminde kaleme aldığı ilk resmi belge Altın Orda Hanı Berke'ye gönderilen mektuptur. British Museum'da yer alan eksik bir nüshası Fâtımâ Sâdık tarafından İngilizce çevirisiyle beraber yayımlanmıştır. İbn Abdüzzâhir'in önemli eserleri arasında yer alan ve iki nüshası günümüze ulaşan er Ravzü'z zâhir fi sîreti'l Meliki'z Zâhir adlı eseri Aydın Usta⁹ tarafından dilimize kazandırılmıştır.

İbn İyâs (ö. 930/1524), Memlük devrinin özellikle son devrine dair önemli bilgiler aktaran müellif, 1448 senesinde Kahire'de dünyaya geldi. Sultan Kansu Gavri devrinde kendisine verilen iktâ payesi ile müreffeh bir yaşam sürdü. Zamanla devlet bünyesinde zuhur eden mali sıkıntılar nedeniyle bu refah içerisindeki yaşamı son buldu. İbn İyâs halinden şikayet edince, Kansu Gavri iktâmı kendisine iade etti. İbn İyâs da sultanı öven bir manzume kaleme aldı. Onun eserleri Memlüklerin son devri ve Osmanlı'nın Mısır'daki hâkimiyet dönemi için önemli bir kaynak mesabesinde dir.

---

⁷ Fatih Yahya Ayaz, *a.g.e.*, s. 110-118.

⁸ Mustafa Çuhadar, İsmail Yiğit, "İbn Tağribirdi", *DİA*, c. XX, İstanbul 1999, s. 385-388.

⁹ İbn Abdüzzâhir, *Katibinin Gözünden Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınevi, çev. Aydın Usta, İstanbul 2021.

Ramazan Şeşen tarafından dilimize kazandırılan *Bedâ'i u'z zühûr fi veka'i'i'dühûr*¹⁰ (IV ve V. ciltleri) adlı eseri müellifin yaşadığı döneme kadarki Mısır tarihini ihtiva etmektedir. Mısır'ın umumi ve İslâmî tarihini ele almaktadır. Bilhassa Osmanlıların Mısır'ı fethi ve son Abbâsî halifesi III. Mütevekkil Alellah'ın ahvaline değindiği son bölümler ve Hilâfetin Osmanlılara intikali ile ilgili bahisler büyük önem arz etmektedir. Eserin tahkikli neşri Muhammed Mustafa tarafından beş cilt olarak Kahire'de yayımlanmıştır.

Câhiz (Ö. 255/869), Arap edebiyatının mühim nesir müelliflerinden ve Mu'tezile kelamcılarında olan Câhiz, 777 senesinde Basra'da dünyaya geldi. Yaklaşık doksan beş yaşındayken yine doğduğu şehir olan Basra'da vefat etti. Câhiz lakabı patlak gözlü olmasına istinaden verildi. Çirkinliği ile meşhur olan müellif, nüktedan ve şakacı bir karaktere sahip olması nedeniyle halk nezdinde sevildi. Arap nesrine yeni bir soluk getirdi.

Hilâfet ve diğer meselelere dair kaleme almış olduğu eserleri Abbâsî halifesi Me'mûn tarafından beğenildi. Akabinde Bağdat'a davet edildi. Câhiz, bilhassa Bağdat'ta bulunduğu zamanlarda Aristo'dan yapılan tercümelere istifade etti. Kitâbu'l Hayavân ve Fezâilü'l Etrak onun önde gelen eserleri arasındadır. Fezâilü'l Etrak isimli eseri, İslâm dünyasında Türklere dair kaleme alınan en eski eser olma özelliğini bünyesinde barındırır. Bu eser, Ramazan Şeşen tarafından *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri* adı altında 1967 senesinde Ankara'da yayımlanmıştır.

Hadîdî (ö. 937/1531), Gerçek ismi belli olmamakla birlikte Hadîdî mahlası ile tanınmıştır. Müellifin bu mahlası bazı kaynakların şehadetine göre baba mesleğinin, bazılarına göre de kendi uğraşının demircilik olmasına dayanmaktadır. II. Bayezid devrini (1481-1512) idrak ettiği anlaşılmaktadır. Ataları, Süleyman Paşa'nın idaresinde Rumeli'ye ilk geçenler arasında bulunmuş, Keşan ve Ferecik'in fethinde

---

¹⁰ İbn İyâs, *Bedâ'i u'z zühûr fi veka'i'i'dühûr*, (Memlük Devleti'nin Son Yılları Kansu Gavri ve Osmanlılar 1501-1516) c. IV, Yeditepe Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2021; İbn İyâs, *Bedâ'i u'z zühûr fi veka'i'i'dühûr*, (Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi), c.V, Yeditepe Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2021.

yer almışlardır. Ferecik'te dünyaya gelen Hadîdî'nin günümüze ulaşan tek eseri manzum Osmanlı tarihidir. Eserini 1531'de tamamlamıştır. XVI. asrın ilk çeyreğine kadar bilgiler verir.

Eserine cediti Süleyman Şah'a dair klasik rivayetle başlamakta ve 1523'te Makbul İbrâhim Paşa'nın sadârete gelişi konusu ile eserini sona erdirmektedir. Kendi çağından önceki zamanların olaylarını evvelce yazılmış Osmanlı tarihlerinden yararlanarak kaleme almıştır. Ancak Âşıkpaşazâde Târîhi dışında istifade ettiği kaynakları net olarak belirtmemektedir. Bunun yanısıra Neşrî ile Oruç Bey tarihleri kadar anonim "Tevârîh-i Âl-i Osmân"ları da kaynak olarak kullanmıştır. II. Bayezid devrinin müşahidi olsa da, bu padişah döneminin büyük bir kısmını yine Âşıkpaşazâde'den yararlanarak kaleme almıştır. Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerini ise kendi duyduklarına ve gözlemlerine dayanarak yazdığı ifade edilebilir.¹¹

Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599), Osmanlı şeyhülislamı ve tarihçisi olan müellif, 1536 senesinde İstanbul'da dünyaya geldi. Büyük babası, Şah İsmâil'e bağlıyken, Çaldıran seferinden sonra Sultan Selim tarafından İranlı âlim ve sanatkârlarla beraber Tebriz'den İstanbul'a getirilen ve sultanın güvenini kazanarak "hâfız-ı mahsûs-i sultânî" unvanı ile Mısır seferine katılan İsfahanlı Hâfız Muhammed, babası Yavuz Sultan Selim'in çok sevdiği nedimi Hasan Can Çelebi'dir. Kendisi "Hoca Efendi" diye tanınmıştır.¹²

1599 senesinde kaleme aldığı meşhur eseri Hoca Tarihi olarak da bilinen Tâcü't-tevârîh' adlı eserdir. Bu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman zamanına kadar olan olayları ihtiva eder. İkinci cildin sonuna, müellifin babası Hasan Can'dan rivayet edilen Yavuz Sultan Selim ile ilgili on iki hikâyeyi de ihtiva eden Selimnâme eklenmiştir. İsmet Parmaksızoğlu eseri sadeleştirerek beş cilt olarak yayımlamıştır.¹³

¹¹ Necdet Öztürk, "Hadîdî", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, s. 14-16.

¹² Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", *DİA*, c. XVIII, İstanbul 1988, s. 196-198.

¹³ Mehmet İpşirli, "Tâcü't-tevârîh", *DİA*, c. XXXIX, İstanbul 2010, s. 357-359.

İbn Haldûn (ö. 808/ 1406), 1332 senesinde Tunus'ta dünyaya gelen müverrih, köken itibariyle Yemen'in Hadramut yöresinden olması hasebiyle kendisine Hadramî künyesini kullandı. Yaşadığı devirde Tunus'ta Hafsîler, Fas'ta Merînîler, Tilimsân'da Abdülvâdîler, Endülüs'te Nasrîler (Benî Ahmer Devleti), Mısır'da Memlûkler hüküm sürmekteydi.¹⁴ Yedi bölümden oluşan dünya tarihi mesabesindeki *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede* ve *l-haber fî eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âşerahüm min zevî's-sultânî'l-ekber* adlı eserine giriş olarak yazdığı *Muqaddime* adlı eseri yedi bölümden oluşmaktadır. *Muqaddime* adlı eseri, tarih yazıcılığı yöntemini içermesinin yanında tarihin konusu olan şeyleri var olmaları açısından incelediği için bir ontoloji, sosyal hayatın farklı yanlarını usul ve kavâidiyle ele alması yönüyle bir siyaset, ekonomi, eğitim, ilim ve özellikle bir tarih felsefesi kitabıdır.¹⁵

İmam Süyûtî (ö. 911/1505), 1445 senesinde dünyaya geldi. Şam, Hicaz, Yemen, Hindistan gibi bölgelere seyahatte bulundu. Kendisinin yedi ilim sahasında derinleşmekle rızıklandırıldığını ifade etmektedir. (Tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, İlm-i Beyânî vb.) Ayrıca Felsefecilerin ve Acem'in yöntem ve usulüne göre değil de Arap ve belagatçilerin usulü gereğince ilim tahsil etti.¹⁶ Nil üzerinde yer alan Ravda Adası'nda 1505 senesinde ahirete intikal eyledi. Kendisinin çağdaşları ile gerçekleştirdiği münakaşaları meşhurdur. Hz. Ebû Bekir devri ile başlayıp yaşadığı döneme kadarki halifelerin hayatlarını anlattığı *Târîhu'l Hulefâ* adlı eseri kronolojik usul ile kaleme alınan mühim bir kaynaktır.

2. Telif Eserler

Azmi Özcan, Osmanlı Geleneğinde Hilafet adlı makalesinde farklı kaynaklarda III. Mütevekkil'in Sultan Selim'e Eyüp Camii'nde ya da Ayasofya'da hilafeti devrettiğine dair bilgilerin olduğunu ifade etmektedir. Bu kaynaklar hemen hemen

¹⁴ Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 538-543.

¹⁵ Tahsin Görgün, "Mukaddime", *DİA*, c. XXXI, Ankara 2020, s. 118-120.

¹⁶ İmam Süyûtî, *Târîhu'l Hulefâ*, Asalet Yayınları, çev. Abdullah Gündüz, İstanbul 2019, s. 17-18.

hilafetin intikali meselesine dair yapılan çalışmalarda zikredilen eserlerdir. Sultan Selim döneminde kaleme alınan eserlerde bu hususa dair herhangi bir bilginin geçmediğini, sadece Hoca Sa’deddîn Efendi’nin eserinde “*Libâs-ı hilafeti istihkak ile teşebbüs eylemişken dervişâne kısvet ve libası ihtiyar etmişti*” ifadelerinden başka herhangi bir kayda rastlanmadığını dile getirmektedir. Yani hilafet elbisesinin yanında derviş elbisesini de cebir yolu ile almaya hak kazandığını söylemektedir. Özcan, müelliflerin intikal meselesinde sadece devir teslim töreninin olup olmadığına odaklandıklarını, bu sürecin fikhi boyutunun dikkate alınmadığına vurgu yapmaktadır. Halife unvanının kullanımı için bir devir merasimine gerek olmadığı gibi bir geçmiş dönemlerde de böyle bir uygulamaya rastlanmamaktadır.¹⁷ Azmi Özcan, Diyanet İslâm Ansiklopedisi’nde kaleme almış olduğu *Hilâfet* maddesinin Osmanlı Dönemi başlığında bu tezini şöyle dile getirmektedir: Hilâfetin Osmanlılara intikali meselesinde araştırmacıların asıl üzerinde durduğu husus bir merasim töreninin yapılıp yapılmadığıdır. Hilâfetin intikali için böyle bir uygulamaya şer’an ihtiyaç yoktur. Halife unvanının kullanılmamasında da böyle bir zaruret yoktur. Çünkü tarihsel süreçte hilâfet kurumu incelendiğinde bu gibi uygulamalara rastlanılmamaktadır. İslâm fakihleri mevzuyu Kureyşlilik kavramı üzerinden değerlendirmişlerdir. Ayrıca araştırmalar esnasında diğer hukuki meselelerin dikkate alınmadığına da dikkat çekmektedir. Halifelik hakkının yalnızca saltanata ya da birinden devralmaya isnat edilemeyeceği göz ardı edilmiştir.¹⁸

Uğur Demir, yazmış olduğu Osmanlı Hilafeti Tartışmaları I: Son Abbâsî Halifesi III. Mütevekkil’in 27 Yılı (1516-1543) adlı makalesinde, Osmanlı Devleti’nin Memlûklere son vermesini bir dönüm noktası olarak zikretmekle birlikte günümüze değin yapılan çalışmalarda Mercidâbık Savaşı’ndan sonra hemen hemen tüm çalışmalarda rastlayabileceğimiz temel ifadeler değinmektedir. İntikal meselesinde sadece devir teslim töreninin olup olmadığına odaklanıldığını bu hususa dair çalışmaların yapıldığına dikkat çekmektedir. Faruk Sümer ve Selahattin Tansel’in eserlerinin bu noktada tenkit edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca hilafetin

---

¹⁷ Azmi Özcan, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Osmanlı Geleneğinde Hilafet)*, İlem Yayınları, İstanbul 2022, s. 343-344.

¹⁸ Azmi Özcan, “Hilâfet”, *DİA*, c. XVII, İstanbul 1998, s. 546-553.

intikali ile ilgili kaleme alınan araştırma eserlerde bilgi yanlışlarının olduğunu ifade etmektedir.

Faruk Sümer'in kaleme almış olduğu *Yavuz Sultan Selim Halifeliği Devraldı mı?* adlı çalışmaya yapılan atıfları ve bu atıfların ilerde doğuracağı problemlere dikkat çekmektedir.¹⁹ Ayrıca Sultan Selim'in Tomanbay'ı yakalamasından sonra III. Mütevekkil'e karşı tutumunun değiştiğini ifade etmektedir. Demir, Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra ulemaya kendi saltanatının meşruiyeti noktasında halifeden onay almaya gerek olup olmadığı sorusu ile ilgili bilginin hayal ürünü olmayıp gerçek olduğunu ve bu gerçeğin XVI. asır müelliflerinden Diyarbekri'nin kaydettiğini izah etmektedir. Demir, kaleme almış olduğu makalesinde hilafetin intikali meselesi üzerinde hiç durmadığını ve bu hususun detaylı çalışmalara konu olabileceğini açıklamaktadır.²⁰

Uğur Demir'in hacimli bir şekilde ele aldığı bir diğer eseri ise *Osmanlı Hilafetinin İlk Asırları* adlı çalışmasıdır. Demir, bu çalışmasında Osmanlı hilafetinin hangi zemin üzerinde şekillendiği meselesinden 1774'te Ruslarla yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması ve Aynalıkavak Tenkihnâmesi'ne kadarki süreçte hilafet tartışmalarını ele almaktadır. Bizi asıl ilgilendiren kısmı, alışlagelmiş olan hilafetin Kureyşliliğine dair hükümleri Osmanlı'nın terk ettiğini ve Osmanlı âlimlerinin Türk cihan hâkimiyeti mefkûresine isnad etmek koşuluyla, kut inancının da bir gereği olarak, Osmanlı soyunu ön plana çıkardıklarını ifade etmektedir. Müellif bu eserinde Memlûklerin Osmanlılar tarafından inkıraza uğratılması ve kutsal beldelere hâkim olunmasıyla, hilafet ve saltanatın Âl-i Osman'da tek vücut olduğunu izah etmektedir.

Mustafa Alkan tarafından kaleme alınan *Osmanlılarda Hilafet (1517-1924)* adlı eserin "İstanbul'da Yapılan Hilafet Merasimi" başlıklı içeriğinde, Namık Kemal,

---

¹⁹ Ş. Tufan Buzpınar da kaleme almış olduğu "Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi" adlı çalışmasında Faruk Sümer'in Abbâsî hilâfetinin Osmanlılara intikal etmediğini ispatlama gayretinde olduğunu dile getirmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ş. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2004, 113-131.

²⁰ Uğur Demir, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Osmanlı Hilafeti Tartışmaları I: Son Abbâsî Halifesi III. Mütevekkil'in 27 Yılı (1516-1543))*, İlem Yayınları, İstanbul 2022, s. 199-239.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ahmed Atâ, Hoca Sa'deddin gibi müelliflerin eserinde hilafetin bir merasim sonucu devredildiğine dair bilgilerin mevcut olduğu ifade edilmekte. Thomas W. Arnold'un eserinde hilafetin intikali meselesinin, devrin muasır kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmaması sebebiyle asılsız olduğunu dile getirdiğini belirtmektedir. Barthold'un eserinde ise Sultan Selim'in hilafete en layık kimse olduğunun ifade edildiğini izah etmektedir.

XVII. asrın garpli müverrihleri Fabricius ve Rosinus Sultan Selim'in hilafeti cebir yolu ile elde ettiğini dile getirmekle birlikte onu halife olarak kabul etmezler. Ayrıca V. Barthold, Thomas W. Arnold ve F. Stripling gibi Şarkiyat âlimleri hilafetin Osmanlılara intikali ile ilgili ilk bilginin d'Ohson'un "Tableau Gêneral de l'Empire Ottoman" isimli eserinde nakledildiğini ifade ederler. Mustafa Alkan, Sultan Selim ve Süleyman'ın resmi yazışmalarında halife unvanı ile yazışmalarda bulduklarını zikreder. Ayrıca Osmanlıların hilafet için gerekli olan siyasi ve dinî nüfuza sahip olduğunu ileri sürerek Osmanlı hilafetini doğrulamaktadır.²¹

Feridun Emecen tarafından kaleme alınan *Yavuz Sultan Selim* adlı çalışmasında, Abbâsî halifesi III. Mütevekkil'in merasim ile hilafeti Sultan Selim'e devrettiğine dair muasır kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmadığı izah edilmektedir. Bu bilginin 1724 senesinde Osmanlı-İran mücadeleleri esnasında Osmanlı'nın İran üzerinde tahakküm kurmak istemesiyle yaygınlık kazandığını belirtmektedir. Osmanlı Devleti'nin Kureyş'e mensubiyetini dile getiren ifadelerin Memlûk tarihçisi olan İbn Hacer'in yazmış olduğu eserde ve Düstürnâme-i Enverî adlı eserlerde geçtiği belirtilmektedir. Osmanlılar, kendilerini Kureyş'e bağlamış ve III. Mütevekkil'in kendi rızası doğrultusunda hilafeti Osmanlılara devrettiğini kabul etmişlerdir.

Atâ Bey'in Enderun Tarihi adlı çalışmasında intikal merasiminin Ayasofya'da yapıldığı zikredilmektedir. Emecen Mısır'ın fethinin Osmanlı ilim camiasında olumlu akisler uyandırdığına ve müspet ilimlerde büyük bir gelişme kaydedildiğine dikkat çekmektedir. Osmanlı sultanlarının halife unvanını erken dönemlerden itibaren kullandığını, Sultan Selim'in Mısır seferine çıkmadan önce de halife tahtının

---

²¹ Mustafa Alkan, *Osmanlılarda Hilafet 1517-1924*, Nobel Yayınları, Ankara 2022, s. 93-98.

sultanı gibi ifadelerle anıldığını zikretmekle birlikte meselenin mahiyetinin tam manasıyla izah edilemeyeceğini dile getirmektedir.

Feridun Emecen'in kaleme aldığı diğer bir eseri *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat* adlı eseridir. Bu eserinde Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle birlikte İslâm dünyasının lideri konumuna yükseldiğini izah etmektedir. Emecen, Sultan Selim'in hilafeti devraldığına dair bilgilere şüphe ile yaklaşmakla birlikte intikal meselesi ile ilgili bilgilerin herhangi bir tarihi değerinin olmadığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte Sultan Selim'in İslâm dünyasında birleştirici bir etkisinin olduğunu dile getirmektedir.²²

Nikolay İvanov tarafından kaleme alınan *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574* adlı eserde, Sultan Selim'in Memlük Sultanlarının varisi olduğu ve onların bütün vasıf ve sorumluluklarını üstlendiği zikredilmektedir. Müellif, Mekke şeriflerinin Sultan Selim'i tebrik ettiği, Kâbe'nin anahtarlarını kendisine takdim etmekle birlikte onun tüm İslâm dünyasının halifesi ve lideri olduğunu kabul ettiklerini dile getirmektedir.²³

Selahattin Tansel'in kaleme aldığı *Yavuz Sultan Selim* adlı monografik eserde, III. Mütevekkil'in Ayasofya ya da Eyüp'te hilafeti Sultan Selim'e devrettiğine dair söylentilerin devam ettiği vurgulanmaktadır. Muasır kaynaklarda bu ifadelerin sadece Memlük tarihçisi İbn İyâs ve Osmanlı tarihçisi Hoca Sâdüddin Efendi'nin eserlerinde zikredildiğini ifade etmektedir. Müellif, Sultan Selim'in halife olmaktan ziyade, fethettiği bölgelerdeki hâkimiyetinin herkes tarafından kabul edilmesini istediğini vurgulamaktadır.²⁴

Yaşar Yücel ve *Ali Sevim* tarafından kaleme alınan *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fâtiḥ-Yavuz- Kanûnî* adlı eserde III. Mütevekkil'in bir merasim sonucu

---

²² Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat*, Kapı Yayınları, İstanbul 2020, s. 172.

²³ Nikolay İvanov, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*, çev. İlyas Kemalöglu-Rakhat Abdieva, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 50-51.

²⁴ Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 260-261.

olduğu belirtilmemekle birlikte Sultan Selim'e hilafeti devrettiği ifade edilmektedir.²⁵

Namık Sinan Turan'ın kaleme aldığı *Erken İslâm Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına Hilafet* adlı eserde Osmanlı sultanlarının Mısır'ın fethinden önce de halife unvanını kullandıklarını, Sultan Selim'in hilafet üzerindeki iddiasının dini olmayıp siyasi olduğunu ifade etmektedir. Müellif Mısır seferini Osmanlı için bir dönüm noktası olarak görmekte, Osmanlı'yı İslam dünyasının lideri olarak değerlendirmektedir. Muasır Osmanlı kaynaklarında hilafetin intikali ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmadığını, Osmanlı hilafetine dair ilk bilgilerin *Mouradgeda d'Ohsson'un* kaleme aldığı "*Tableau Général de l'Empire Ottoman*" isimli eserde dile getirildiğini vurgulamaktadır.²⁶ Aynı müellifin *Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması* adlı eserde, Osmanlı hilafet anlayışının padişahların kullanmış olduğu gazilik sıfatının genişletilmesi yoluyla, Müslümanların hamisi ve koruyucusu olma fikrinden ibaret olduğunu zikretmektedir.²⁷

Hasan Gümüşoğlu, hilafetin intikali ile ilgili *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet, İntikalinden İlğasına Osmanlı'da Hilafet* adlı çalışmaları kaleme almıştır. 1258 Moğol istilasından sonra zayıflamaya yüz tutan, Memlükler devrinde ise gölgede kalmış, siyasi otoritesi bulunmayan hilafet kurumunun Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle tekrar vücut bulduğunu, asli fonksiyonlarını tekrardan yerine getirebildiğini vurgulamaktadır.²⁸ Mısır'ın fethiyle Abbâsî hilafetinin son bulduğunu, Abbâsîlere ödenen vergilerin kendilerine verilmesini isteyen Osmanlı'nın hilafeti bir merasimle almasına gerek olmadığını vurgulamaktadır.²⁹ Çünkü İslâm halifesi manevi ve maddi olarak İslâm toplumunun yegâne önderidir. Manevi otoritenin yanında siyasi erk de

---

²⁵ Yaşar Yücel- Ali Sevim, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fâtiḥ-Yavuz- Kanûnî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 134.

²⁶ Namık Sinan Turan, *Erken İslâm Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına Hilafet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 204-212.

²⁷ Namık Sinan Turan, *Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004, s. 51.

²⁸ Hasan Gümüşoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2021.

²⁹ Hasan Gümüşoğlu, *İntikalinden İlğasına Osmanlı'da Hilâfet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2018.

mutlaka olmalıdır. Siyasi nüfuz yok ise İslâmî uygulamaların yerine getirilmesinin ve Müslümanları muhafaza etmenin imkânı yoktur. Bu ifadeden hareketle özellikle Selçuklular, Eyyübîler ve Memlükler döneminde İslâm dünyasına zarar vermek isteyen Haçlı zihniyetine karşı İslâm dünyası muhafaza edildi.

Halife olduğunu ileri süren devletlerin ve kişilerin manevi ve maddi yönden güçlü olması lazım gelmektedir. Mısır'ın fethinden önce Anadolu'da sıkıntı çıkaran Safevîlere, İspanyol ve Porkekiz sömürgelerine karşı mukavemet gösteremeyen, İslâm dünyasını koruyamayan Memlüklere karşı galebe çalan Sultan Selim siyasi gücünün ve otoritesinin olduğunu kanıtlamıştır. Mısır'ın fethinden sonra Kutsal emanetlere sahip çıkarak ayrıca hac yollarının ve Müslümanların koruyuculuğunu üstlenerek manevi anlamda da güçlü bir lider olduğunu ortaya koymuştur. Birçok kaynakta görüldüğü üzere hilafetin intikali ile ilgili bir merasim alayının düzenlenmesi beklenmektedir. Hilafetin intikali ile ilgili zaman ya da yer mefhumunun aranması gerektiği fikrine katılmıyoruz. Önceki dönemlerde herhangi bir merasim uygulamasına rastlanmamaktadır.

Hz. Peygamber kendisinden sonra herhangi bir kimseyi halife olarak bırakmadı. Kaynaklarda hilafetin belirli kriterlere isnad edilerek intikali söz konusu değildir, kaynaklar bu noktada bilgi vermezler, farklı seçim ve intikal usullerine dayalı bilgiler sunarlar. Emevîler idarede saltanat usulünü benimsedi. Abbâsîler hilafeti ihtilal, cebir yoluyla devraldı. Moğol istilasından sonra Memlük hâkimiyeti altında gölge halifeler olarak yaşadılar. Özellikle ifade etmeliyiz ki siyasi nüfuzu zayıf, başka sultanların hegemonyası altında olan bir halifeden söz edilemez. Siyasi ve manevi nüfuzunu kaybeden hilafet kurumu, Sultan Selim'in şahsında tekrardan vücut bularak fonksiyonlarını yerine getirmeye başladı ve yeniden hayat bularak, Osmanlı İslâm âleminin yegâne hamisi konumuna yükseldi.

GİRİŞ

Hilâfetin ehemmiyeti, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerinde dile getirilmiştir. Ayrıca Müslümanların saadet ve selameti için hilâfet makamının gerekliliğinden sıklıkla bahsedilmiştir. İslâm dünyasında birinin yerine geçmek, bir kimsenin arkasından gelmek, vekil olmak gibi manaları ihtiva eden hilâfet, umumi manada Müslümanların dünya ve ahiret hayatına yön verme, düzenleme, birlik ve dirliği sağlamak gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

Hilâfetin mevcut olmaması halinde toplum düzeninin inkıza ve çözülmeye uğrayacağı üzerinde durulmuştur. Müslümanların başında bir halife olmaması halinde din ve dünya işlerinin sekteye uğrayacağı, insanları birarada tutmanın zor olacağından söz edilmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayıdır ki İslâm âleminin saadet ve selameti için hilâfet makamı zaruriyet arz etmektedir.

Hz. Peygamber 632 senesinde ahirete intikal edince, Sahâbe-i Kirâm derhal biraraya geldi. Hz. Peygamber'in hayatında siddik sıfatı ile hitap ettiği, onu hayatının her merhalesinde yalnız bırakmayan yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir'i halife olarak nitelendirdiler ve biat ettiler. 632-634 yılları arasında İslâm dünyasının halifesi olan Hz. Ebû Bekir vefat etmeden önce, yerine adaleti ile bilinen Hz. Ömer'i halife olarak tayin etti.

634-644 yılları arasında yaklaşık 10 yıl hilâfet makamında bulunan Hz. Ömer'den sonra şûranın biraraya gelerek Hz. Osman'ı halife tayin etmeleri ile birlikte yeni bir dönem başlamış, İslâm dünyasının sınırları hızlı bir şekilde genişleme kaydetmiştir. Hz. Osman 644-656 yılları arasında hilâfet makamında bulunmuş, akabinde Hz. Ali halife olmuştur. Hz. Ali döneminde Sıffin, Cemel gibi önemli savaşlar zuhur etmiş, İslâm dünyasında birtakım sıkıntılar zuhur etmişti. Hz. Ali'den sonra oğlu Hz. Hasan kısa süreliğine de olsa hilâfet makamında bulunmuş, akabinde belirli şartlar ileri sürerek hilâfeti Muâviye'ye devretmiştir. Böylece 661 tarihi ile birlikte Hulefâ-i Râşidin devri son bulmuş, Muâviye'nin başa gelmesiyle birlikte yeni bir devir başlamıştır. 661 tarihi itibariyle İslâm dünyasında Ümeyyeoğullarının etkin olduğu Emevîler Devleti (661-750) kurulmuştur. Ayrıca Muâviye'nin oğlu Yezid'i vefatından önce halife tayin etmesiyle saltanat sistemine

geçilmiştir. Bu usul İslâm dünyasında revaç görmüş, hilâfet ve devleti yönetme yetkisi, idarenin babadan oğula intikali ile elde edilmiştir. Ayrıca hilâfet konusunda farklı usullerin denenmesi, İslâm büyükleri tarafından zenginlik olarak değerlendirilmiş, hilâfet makamını elde etme sürecinde Ehlü'l-hal ve'l-akd'in tensibi, istihlâf veya veliaht usulü benimsenmiştir.

Dört halife dönemi İslâm dünyası için güzel bir numune teşkil etmiştir. Sonraki gelen halifeler için de bir yol haritası mesabesinde. Dört Halife devri, hilâfet makamı nokta-i nazarında kemâlât ve ikbal dönemimini temsil eder. Bu dönemden kalan idare ve teşkilat alanındaki gelişmeler ve yenilikler sonraki devletler ve hükümdarlar için büyük bir önem arzeder.

661-750 tarihleri arasında yaklaşık bir asır devam eden Emevî hilâfeti döneminde yaşanan menfî durumlardan dolayı, hilâfetin kavram ve içerik olarak tam manası ile uygulanmasında sıkıntılar zuhur etmiştir. Aslında Emevîlerin takip ettiği saltanat usulünde herhangi bir sakınca görülmemektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de de zikredildiği üzere birçok Peygamberin oğlunu kendisinden sonra veliaht ilan ettiğini görmekteyiz. (Hz. Yakup'un oğlu Hz. Yûsuf'un peygamber olması gibi.)

Emevîlerden sonraki süreç, Hz. Peygamber'in amca soyundan gelen Abbasoğullarının hilâfet makamını bir ihtilal sonucunda devralmasıyla devam etmiştir. 1258 senesine kadar süren Abbâsîler dönemi, Orta Asya steplerinde güçlenen Moğol kökenli İlhanlıların, Nizârî İsmâîli Devleti'ni ortadan kaldırdıktan sonra (1256) yönünü güneye çevirip İslâm Devleti'nin başkenti olan Bağdat'ı işgaline kadar sürdü. 1258 senesinde Hulâgu'nun Bağdat'ı işgali neticesinde inkıraza uğrayan Abbâsî Devleti, o zaman daha yeni kurulmuş olan Memlûk Devleti'nin önemli sultanları arasında kabul gören Sultan Baybars'ın eliyle Mısır'a taşınması sonucu hilafet burada tekrardan hayat buldu. Böylece Bağdat Abbâsî hilâfeti, Kahire merkezli olarak, Memlûk sultanlarının gölgesinde Mısır'da varlığını devam ettirdi. Memlûk Devleti'nin yıkılış tarihi olarak da bilinen 1517 tarihi ile birlikte hilâfet, lağvedileceği 1924 senesine kadar, İstanbul merkezli olarak Osmanlıların hâkimiyetinde varlığını sürdürdü.

Çalışmamızda dönemin müşahidi olan kaynak eserlerin yanında, modern dönemde yazılmış eserleri de değerlendirmeye çalıştık. Muasır kaynaklardan en önemlileri İbn İyâs ve İbn Zünbül'ün yazmış olduğu eserlerdir. Bu müellifler Memlûk – Osmanlı münasebetlerine dair günûbirlik geniş bilgiler vermektedir, fakat hilafetin resmi bir merasim sonucu devredildiğine dair herhangi bir bilgi vermezler. Bu eserlere kaynaklar kısmında yer verdik.

Abbâsi hilâfeti Memlûk hâkimiyeti altında Mısır'a intikal edince uhrevi gücünü korumakla birlikte siyasi gücünü kaybetmişti. Bu sebeple Memlûk Devleti'nin himayesi altında sadece bir meşruiyet kaynağı idi. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethedince siyasi ve manevi gücünü kendi şahsında birleştirdi. Geçmişten günümüze hilafetin intikali ile ilgili bir merasim uygulamasına rastlanmamaktadır. Bu yüzden Osmanlı Devletinin Allah'ın hükümlerini yeryüzünde uygulama, Müslümanların haklarını muhafaza eden devlet olma özelliğinden dolayı hilafet kurumunun yegâne muktedir sahibi olduğunu kabul etmemiz mümkün görünmektedir. Günümüzde yapılan çalışmalarda bu meseleye dair somut bir merasimin gerçekleşip gerçekleşmediği hususu ile ilgilenilmektedir.

I. BÖLÜM

BİR KAVRAM OLARAK HİLÂFET VE HİLÂFET KURUMU

1.1. Halife Kavramının Mahiyeti

Halefe (bir kimsenin yerine geçti, yerini aldı) fiilinin masdar formu olan hilâfet³⁰ Âyet-i kerimede şu şekilde geçmektedir: Hz. Allah'ın “Musa kardeşi Harun'a kavminin başında vekâlet et dedi.”³¹ Zikredilen Âyet-i Kerîme'de vekâlet kavramı bir kimsenin yerini alma ya da yerine geçme anlamında kullanılmıştır. Hilâfet başka bir ifade ile vekil bırakılmış demektir. Esas itibariyle halife kavramı eril bir varlığa isnat edilmektedir. Çünkü “Halife şu şekilde emretti” ifadesi erkek bir fert için dile getirilmiştir. Nahv ekolünde ciddi bir yer edinmiş olan Kûfeli Nahv âlimleri lafzi olarak “emeret'ül halife” tabirini de kullanmaktadırlar. Hilâfet kavramı, İslâm toplumunun Allah'ın rızasına uygun, adil bir şekilde düzenlenmesi fikrini bünyesinde barındırır.³² Ayrıca hilâfet kavramının halfen, hılften yahut hılâfeten şeklinde masdar formları vardır ve sülasi mücerredin birinci babından gelmektedir.³³

Hilâfet ya da vekâlet kavramı asaletin zıddı olarak “başkasının vekili olmak, onun yerini tutarak temsil etmek” manalarına da gelmektedir. Halife de benzer bir şekilde “asilin yerine gelip ona vekâlet eden” anlamında kullanılmaktadır. Hilâfet kavramı aynı zamanda “arkasından gelen, yerine geçen, birinin ölümü veya aciziyeti sebebiyle onu temsil eden, yerine geçtiği kimsenin yapmış olduğu işi yürüten” anlamlarına gelmektedir.³⁴ Böylece vekilin kıymet ve şerefi, asilin şeref ve derecesine uygun olacaktır. Halife kelimesinin çoğulu “halâif” ve “hulefâ”dır.

---

³⁰ El Kalkaşendî, *Meâsirul'inâfe fi Meâlîmi'l-Hilâfe (Halifelik Kurumu ve Tarihi)*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s.23.; Namık Sinan Turan, *Hilâfetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004, s. 19.

³¹ A`râf, 7/142.

³² Hugh Kennedy, *Hilâfet*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 13.

³³ Hasan Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2021, s. 15.

³⁴ Hasan Gümüšoğlu, *İntikalinden İlgasına Osmanlı'da Hilâfet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2018, s. 17.

Türkçe’de kullanılagelen “ustanın yerine geçen” anlamındaki “kalfa” ifadesi ise halife kelimesinin Türkçe’ye uyarlanmış halidir.³⁵ Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmanî adlı eserinde halife kavramı câ-nişîn, hilâfet de câ-nişînlik olarak değerlendirilmektedir. Halifenin belirlenmesi süreci de tahlif ya da istihlâf olarak tanımlanmaktadır. Ahmet Vefik Paşa’nın nazarında İslâm Hilâfeti’nin karşılığı olarak Devlet-i İslâm ibaresi kullanılmaktadır. Ayrıca devlet başkanına imam³⁶ da denilmektedir. Fakat devlet başkanı ve camide namaz kırdıran imamı ayırt etmek gayesiyle ikinci ifadede geçen kavram için “eimme-i müçtehidîn” tabirini kullanmaktadır.³⁷ Ayrıca bir cemiyete imam oldu anlamını ihtiva eden emmehüm yahut emme bihim şeklinde izah edilen kavramları da bünyesinde barındırmaktadır.³⁸

Halife, birinin yerine geçerek onun işlerini ve vazifelerini devam ettiren kimsedir. Tasavvuf erkânı ise halife kavramı üzerindeki fikirlerini geliştirirken bu kavramın “insanlar arasında Allah adına hükmetme” anlamını esas almışlardır.

---

³⁵ Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, s. 13-14.; Hilâfetin Mâhiyeti hakkında geniş malûmât için bkz.; Hasan Gümüšoğlu, *İslâm Akide Sisteminde İmâmet*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Konya 1997.

³⁶ İmam kavramı lügatte kendisine uyulan kimse anlamına gelmektedir. Toplumun başında bulunan ve onları idare eden kişiler imam olarak zikredilmiştir. İmamın sevk ve idare ettiği toplum için ümmet ifadesi kullanılmıştır. Böylece imam ümmetin idaresini üstlenen birey, imâmet ise imamın icra ettiği vazife anlamına gelmektedir. Ayrıca cemaate namaz kırdıran kimseye önder ve idareci olması sebebiyle imam, yaptığı vazifeye imâmet denmişse de karışıklığı ortadan kaldırmak gayesiyle devlet başkanlığı için büyük imamlık anlamında el-imâmetü’l-uzmâ, el-imâmetü’l-kübrâ ifadeleri kullanılmıştır. Siyasî ve hukukî bir kavram olarak Hz. Peygamber’den sonraki süreçte Müslümanların yönetimini en yüksek seviyede üstlenen şahsın yetki ve makamını ifade eden imâmet terimi kelâm, fıkıh ve siyasî alanlarda değişik şekillerde yorumlanmıştır. Kelâm ve fıkıh âlimleri, siyasî görüşlerle ilgili yorumlarını umumiyetle “imâmet” başlığı altında değerlendirirken tarihçiler, Hz. Ebû Bekir’den başlayıp Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar devam eden tarihî olguyu “hilâfet” kavramıyla ele almışlardır. Fakat imâmet daha çok devlet başkanlığını, hilâfet ise fiilî otoriteyi ifade eder. Mâverdî ve İbn Haldûn’un nokta-i nazarından imâmet, dini muhafaza eden ve dünyevî yönetimde peygamberliğin yerini alan bir kurumdur. Detaylı bilgi için bkz., Avni İlhan- Mustafa Öz, “İmâmet”, *DİA*, c. XXII, İstanbul 2000, s. 201-203.

³⁷ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmâni*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 629, 642 ve 661.

³⁸ Hasan Gümüšoğlu, *a.g.e.*, s. 13.

Hasan-ı Basrî eserinde takva sahibi olan temiz, güzel ve seçkin bireyler için “Hz. Allah’ın Halifesi” ifadesine yer vermiştir. Böylece halife ve hilâfet kavramları tasavvufî bir anlam taşımasının yanı sıra, (bu ifadeleri tasavvufî noktada ele alan kişi İmam Gazzâlî Hazretleridir) insan-ı kâmil ve kutup düşüncesinin bir neticesi olarak gün yüzüne çıkmıştır.

İmam Gazzali Hazretleri, Hz. Allah’ın cisim ve eşyaların isimlerini Hz. Âdem (a.s.)’e öğretmesinin de bir sonucu olarak Hz. Allah’ın halifesinin Hz. Âdem olduğunu da ifade etmektedir. Mülk âlemlerin rabbi olan Hz. Allah’ındır. Bu sebeple insan-ı kâmil de bu mülkün bir parçası olması hasebiyle insan, Hz. Allah’ın yeryüzündeki vekili mesabesindedir.³⁹ Yine kelime anlamı olarak “halife” bir kimsenin peşinden gelen ya da yerine geçerek onu temsil eden kişiye denilmektedir. Ayrıca devlet başkanı sıfatıyla dünyevi ve uhrevi işleri bir arada idare etmeye halifelik, bu vazifeyi idame ettiren kimseye de halife denilmektedir. Halife kavramına eş olarak imam ifadesi de kullanılmıştır.⁴⁰ Ayrıca imam tabiri ile halifenin başta namaz vecibesi olmak üzere diğer ibadetlerin de ifa edilmesinin gerekliliği ve önemi vurgulanmaktadır.⁴¹

Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v.) irtihalinden sonra İslâm dünyasının dini liderliğini üstlenmiş olan kişiler halife olarak nitelendirilmiştir. Bunun yanı sıra İslâm dünyasında Hz. Peygamber’den sonra İslâm toplumunda halifelik kavramı üzerindeki tartışmalar günümüze kadar aksetmiştir. Bu durumun nedeni ise halifelik kavramına yüklenen anlamlardan kaynaklanmaktadır. Halife, lider, önder gibi ifadeler ile anılmıştır. Halifelik makamına, namaz kıldırın imamın makamından ayırt etmek için “imamet-i kübra” yani büyük imamlık denilmiştir.⁴² Hilâfet aynı zamanda

---

³⁹ Süleyman Uludağ, “Halife”, *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, s. 299-300.

⁴⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 421.

⁴¹ Ali Aktan, *Başlangıcından Emevîlerin Sonuna kadar İslâm Tarihi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2010, s. 209.

⁴² İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 423.; Hasan Yılmaz, *Fâtımîler ve Fâtımî Halifeleri*, Elips Yayınları, Ankara 2016, s. 79-80.

dini korumaktır. Ve dünya siyaseti konusunda şeriat sahibine vekil olmaktır.⁴³ Dört büyük halife devrinde esas olan da dünyevi rütbeden çok dini rütbeydi.⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'de halife kavramı iki, hulefa üç ve halâif de üç yerde geçmektedir: "Hani rabbın meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesat çıkaracak ve kan dökcek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim"⁴⁵ buyurdu. "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."⁴⁶ Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz rabbinin cezası çok çabuktur; yine O'nun bağışlaması ve rahmeti boldur.⁴⁷ Nasıl davranacağınızı görelim diye yeryüzünde sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik.⁴⁸ Yine de onu yalancılıkla itham ettiler. Biz de onu ve gemide onunla beraber olanları kurtardık, âyetlerimizi yalan sayanları ise suda boğduk; yerlerine bunları geçirdik. İşte gör, o uyarılanların sonu nice oldu!"⁴⁹ "Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Artık kim inkâr ederse inkârcılığı yalnız kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfrü rableri katında gazabı arttırmaktan başka bir sonuç doğurmaz; şu hâlde kâfirlerin küfrü ancak kendi ziyanlarını arttırır."⁵⁰

"Sizi uyarmak için, içinizden bir adam vasıtasıyla rabbinizden size bir zikir (vahiy) gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nûh kavminden sonra onların

---

⁴³ Şeyh Hasan Attar, *İslâm'da Hilâfet ve Osmanlı Hilâfeti'nin Önemi*, Özgü Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 35.

⁴⁴ Mesûdî, *Kitâbü't Tenbih ve'l İsrâf*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2018, s.35.

⁴⁵ Bakara, 2/30.

⁴⁶ Sâd, 38/26.

⁴⁷ Enâm, 6/165.

⁴⁸ Yûnus, 10/14.

⁴⁹ Yûnus, 10/73.

⁵⁰ Fatır, 35/39.

yerine getirdi ve yaratılıŖta sizi onlardan güçlü kıldı. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluŖa eresiniz."⁵¹ "DŖnn ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleŖtirdi. O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karıŖıklık çıkarmayın."⁵² "Peki, darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetiŖen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan kim? Allah'tan baŖka bir tanrı mı? Ne kadar da kıt dŖnyorsunuz!"⁵³ Zikredilen Âyet-i Kerimelerden de anlaŖılacađı üzere halife ifadesi ile insandan evvel yaŖamıŖ olan kavimlerden bahsedilmektedir.

İslâm siyaset geleneği içerisindeki anlamının yanında tasavvuf sahasında da kullanılan hilâfet ifadesi Arapça'daki half kökünden tretilmiŖ ve birisine vekâlet etme, ardılı olma anlamlarını taŖımaktadır. Tasavvufi manada ise müritlerin, Ŗeyhin vefatının akabinde onun vasiyetine bağlı ya da bağımsız bir Ŗekilde yerine getirdikleri kimseyi Hz. Allah'ın (c.c.) bütün sıfat ve isimlerine vakıf olan veliyi ve kâmil insanı ifade eder.

Halife kavramını ilk kez İmam Gazzali hazretleri kullanmakla birlikte, halife kavramını tasavvufun temel taŖlarından biri haline getiren de Muhyiddin İbnü'l Arabi Hazretleri olmuŖtur. Ayrıca İbnü'l Arabi hazretleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ardılı olarak İslâm toplumunu yöneten devlet baŖkanı ile Hz. Allah'ın (c.c.) halifelerini birbirinden ayırt etme hususunda titiz davranır; çünkü ona göre birinciler yani devlet baŖkanları zahiren, ikinciler ise manen halifedirler. Yine hükümdarlık makamı için halifenin yanında bir de imam-ı mübin, ruh-i külli, ruh-ı azam, kutub, seyyid ve ruh-ı czi ifadelerine de yer vermesi dikkatleri celbetmektedir. Ayrı snnler hilafet, Ŗiiler ise çoğunlukla imamet ifadesinin kullanımını tercih etmektedirler.⁵⁴

---

⁵¹ A'râf, 7/69.

⁵² A'râf, 7/74.

⁵³ Neml, 27/62.

⁵⁴ İbn Haldn, *a.g.e.*, s. 421.

Ahmed b. Hanbel, İmâm Nevevî gibi âlimler hilafetin Kureyşten olması gerektiği ile ilgili Hadis-i Şerîfi⁵⁵ doğru kabul etmektedirler. Ayrıca İslam âlimlerinin me muasır hukukçukların büyük bir kısmı Kureyşliliğin vücûb değil, efdaliyet(daha üstün olma) şartlarından biri olduğunu iddia etmişlerdir. Kureyşliliğin efdaliyet şartlarından biri olduğunu ifade eden âlimler, bu durumu zaruret olarak görmemektedirler. Bu durumu da Hz. Peygamberin şu ifadelerine istinaden belirtmektedirler: “Başı kuru üzüm tanesi gibi Habeşli bir köle dahi yönetici tayin edilse dinleyin ve itaat edin.”; “Başınıza, sizi Allah’ın kitabı ile yöneten burnu kesik siyah bir köle emir tayin edilse bile onu dinleyin ve itaat edin.”⁵⁶ İbn Haldun da benzer bir ifade ile bu durumu açıklamaktadır. İslam halifesinin Kureyş’ten olma zorunluluğu, yalnızca kendi aralarında mevcut olan asabiyet ve birbirlerine karşı üstünlük kurma yeteneği sayesinde zuhur eden çekişmeleri ortadan kaldırmak içindir. Nihayetinde İslam âlemini yönetme işini üstlenen kimselerin, güçlü ve onunla birlikte çağdaşlarına galebe çalabileceği bir soya temessük etmesini şart koşabiliriz. İslâm dünyasına zarar verebilecek devlet ve unsurları hâkimiyet altına alabilmek ve kendi Müslüman toplumunu sıkıntısız ve refah içerisinde yaşatabilmek için bu zaruridir.⁵⁷İslâm dünyasında birlik, ancak bu netice ile sağlanabilir.

Siyasi ve günlük yaşamda İslâm toplumu için daha çok devlet başkanı anlamına gelen halife ve hilâfet kavramları 14 yüzyılı aşkın zaman diliminde yapısal ve kurumsal değişiklikler göstererek dini ve siyasi yapılanmanın tartışma konusu olarak varlığını sürdürmüştür. Ve zamanla ilk dönemki kabile reislerini ifade eden anlamından uzaklaşarak İran ve Bizans’taki gibi imparator hüviyetine bürünmüş ve İslâmî kimlik çerçevesinde tarihteki yerini almıştır. Emevî ve Abbâsî dönemlerinde ise imparatorluğun da tesiriyle siyasi otoriteyi temsil eden bir kisveye bürünmüştür.⁵⁸

---

⁵⁵ “İmamlar Kureyş’tendir.” (*Buhârî, Menâkib I*); “Emirler Kureyş’tendir.” (*Buhârî, Ahkâm I*)

⁵⁶ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 429.; Abdurrahman Şen, “Halifede Aranan Şartlardan Biri Olarak Kureyşliliğin Kavmiyetçilik İle İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 35, 2020, s. 196-197.

⁵⁷ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 431.

⁵⁸ Namık Sinan Turan, *Hilafet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 15.

1. 2. Halife İçin Kullanılan Künye ve Elkaplar (Unvanlar)

İslâm tarihinin başlangıcından itibaren umumi olarak devlet yöneticilerine (halife) lakap vermek bir adet haline gelmiştir. Araplar için künye mühim bir yer teşkil etmektedir. Arap toplumunda dört büyük halife için Hz. Ebu Bekir⁵⁹ (Ebu Bekir), Hz. Ömer (Ebu Hafs), Hz. Osman (Ebu Amr), Hz. Ali (Ebu'l Hasan) künyeleri isnat olunmuştur. Fazilet sahibi kimselere ve yakınlarla künyeleri ile hitapta bulunmak edep sınırları içerisinde gösterilmiştir.

Künye ile anılmak itibar ve saygınlığın bir sonucudur. Bir ferдин tek bir oğlu var ise oğlunun ismi ile anılırdı. Eğer ki birden fazla oğlu var ise en büyüğünün ismi ile zikredilirdi. Hz. Peygamber (s.a.v) de en büyük evladı olan Kasım'a istinat olarak Ebu'l Kasım künyesi ile anılırdı.⁶⁰ Halife için kullanılan dört tane lakap vardır. Bunlardan ilki Abdullahtır ki bu lakabı ilk önce Hz. Ömer kullanmıştır. Ayrıca yazışmalarında da “Emirü'l mü'minin Abdullah Ömer'den falana” ibaresini de eklerdi. Diğer elkaplar ise imam, El Mansur ve Emirü'l mü'minin'dir.⁶¹ İslâm tarihinde devlet başkanı anlamının dışında halife yerine kullanılan en yaygın unvanlar arasında “emirü'l mü'minin”⁶² zikredilmektedir. Bu unvanla anılan ilk halife de Hz. Ömer (r.a.)'dır.

Emirü'l mü'minin unvanını Emevîler ile Bağdat ve Kahire'deki Abbâsîlerin yanı sıra Abdullah b. Zübeyr ve İslâm dünyasında hilâfet üzerinde hak iddia eden bazı sultanlar da kullanmışlardır. Hilâfet üzerinde hak iddia eden devlet ve hanedanlar arasında doğuda İdrisiler, Şii Fâtımîler, Rüstemîler, Muvahhitler, batı İslâm dünyasında ise Ağlebîler, Ziriler ve Hammadiler zikredilebilir. Fakat İslâm dünyasında Abbâsî Devleti'ne duyulan saygı gereği bu unvan pek revaç görmemiştir.

---

⁵⁹ Hadis-i şeriflerde sık sık rastlanan siddik ifadesi doğru sözlü, gerçek ve hakikatten uzaklaşmayan anlamında kullanılmaktadır. Hz. Ebu Bekir için de kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Çağrırcı “Siddik”, *DİA*, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 91-92.

⁶⁰ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 27.

⁶¹ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 28, 29 ve 31.

⁶² Hz. Ömer'den önce Hz. Ebû Bekir'e “Halîfetü Resûlullâh” deniliyordu. Hz. Ömer, iktidara gelmesi ile birlikte “Halîfetü Halîfeti Resûlullâh” olarak anıldı. Hz. Ömer'e “emirü'l mü'minin” lakabı ile hitap eden ilk Müslüman Hz. Ali oldu. Bkz. Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 31.

Yine Osmanlı padişahları da, özellikle II. Abdülhamid Han “halifet’ül müslimin” unvanı ile birlikte emirü’l mü’minin unvanını da kullanmışlardır.⁶³

Umumi olarak İslâm tarihinde devlet başkanları için halife ve imam tabiri kullanılmıştır. Bununla birlikte mü’minlerin emiri anlamına gelen “emirü’l mü’minin” kavramı da kullanılan unvanlar arasında kabul görmektedir. Emirü’l mü’minin ifadesi bir unvan olarak ilk kez Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ‘in buyruğu üzerine Kureyş kervanını basması için Batn-ı Nahle’ye gönderilen ordunun komutanı olan Abdullah bin Cahş’a verilmiştir. Emirü’l mü’minin unvanı dört halife dönemi itibariyle sadece halifelere atfedilen bir kavram haline gelmiştir.

İdrisiler, Şii Fâtımîler, Karmatîler, Rüstemîler, Muvahhidler, Endülüs Emevîleri de zaman zaman emirü’l mü’minin unvanını kullanmışlardır. 1258 yılında Moğolların Bağdat’ı işgali ve istilası üzerine Memlük Sultanı Baybars (1260-1277) tarafından Mısır’a götürülen Abbâsî Halifesi Ebu’l Kasım Ahmed emir’ül mü’minin unvanını kullanmayı sürdürdü.

Bağdat Abbâsî hilâfetinin inkırazı ile birlikte Fas’ta hüküm sürmüş olan Meriniler, Filaliler, Sa’diler ve Hafsiler de bu unvanı bünyelerinde barındırmışlardır. Abbâsî halifeleri tarafından Büyük Selçuklu hükümdarları olan Tuğrul Bey (yeminü emirü’l mü’minin), Alparslan (burhanü emin’ül mü’minin), Melikşah (kasimü emir’ül mü’minin) ve Sancar’a da (burhanü emir’ül mü’minin) unvanları verilmiştir. Emir’ül mü’minin unvanına zeyl olarak kullanılan abd, Mevla, nasır, umde gibi elkaplar da kullanılmıştır.

Hilâfetin, 1516 Mercidâbık ve 1517 Ridâniye Muharebelerinin bir neticesi olarak Memlüklerden Osmanlı Devleti’ne geçmesi ile birlikte emir’ül mü’minin unvanı Osmanlı sultanları tarafından da kullanılmıştır.⁶⁴ Memlük Devleti ile yapılan savaşların neticesinde Yavuz Sultan Selim Han “Hadimü’l Haremeyn-i Şerifeyn” unvanını kullanmıştır.⁶⁵

---

⁶³ Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s. 15-16.

⁶⁴ Mustafa Fayda, “Emirü’l Mü’minîn”, *DİA*, c. XI, İstanbul 1995, s. 156-157.

⁶⁵ Azmi Özcan, *a.g.e.*, s. 546-553.

İslâm tarihinde ilk kez Murabıtlar (1056-1147) tarafından gündeme getirilen emirü'l müslî'min kavramı yine devlet başkanına verilen bir elkap olarak değerlendirilebilir. Murabıtların kurucu lideri olarak da zikredilen Abdullah b. Yasin, dini ve siyasi otoriteyi kendisinde birleştirip Yahya b. Ömer ile Ebu Bekir b. Ömer'i emir'ül müslimin unvanı ile sîyasi ve askeri otoriteyi onların nezdinde bir araya getirmiştir.⁶⁶

1.3. İmam (Halife) Olmanın Şartları

Kalkaşendî eserinde Şafii mezhebinden olduğunu ve halife seçilmenin on dört şartı olduğunu ifade etmektedir. Bu şartlar; erkek olmak, buluğa ermiş olmak, akıllı olmak, kör olmamak, sağır olmamak, konuşma melekesine sahip olmak, vücudundaki azaları sıhhatli olmak, hür olmak, Müslüman olmak, hür olmak yani köle statüsünde olmamak, adaleti gözetmek, cesur olmak, problemlere çözüm getirmede ilim sahibi olmak, sağlam fikirli olmak, nesep itibari ile güzel olmaktır.⁶⁷ Ayrıca halife seçiminde izlenen üç usul vardır. İlki biat almaktır. Bu süreçte takip edilecek yol imam adayı olacak bireyin imamlık şartlarına sahip olması ve bu kişi üzerinde imam olabileceğine dair bu kişi nezdinde seçmenlerin ittifak etmeleridir.

İzlenecek ikinci yol halife seçimindeki seçmenlerin âlim, reis ve toplumun ileri gelenlerinden olmasıdır. Üçüncüsü ise güç kullanmaktır. Halifenin vefatıyla beraber güçlü bir fert zor kullanarak, veliaht tayini gerçekleşmeden, eshab-ı hallü akdin bağlılığı olmadan hilâfet yetkisini ele geçirdiği takdirde, ümmetin birlikteliği ve işlerinin nizam bulması kaydı ile bireyin hilâfeti konusunda ittifak caizdir.⁶⁸ Ayrıca halifenin kutsal aileye yani Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in kerimesi Hz. Fatıma'ya intisap etmesi gerekmektedir. Nas kaidesine göre ise bir önceki halifenin, sonradan gelecek kimseyi seçmesi doğrultusunda hilâfet makamı elde edilmektedir.⁶⁹

⁶⁶ Mustafa Fayda, "Emir'ül Müslimîn", *DİA*, c. XI, İstanbul 1995, s. 158.

⁶⁷ Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 34, 35, 36 ve 37.

⁶⁸ Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 38, 39 ve 47.

⁶⁹ H. Kennedy, *a.g.e.*, s. 17.

1.4. Halifenin Halka, Halkın da Halifeye Karşı Vazifeleri

İslâmî usuller çerçevesinde halifenin yerine getirmekle sorumlu olduğu mühim vazifeler vardır. Öncelikle İslâm ülkesinin başkanı olduğu için bir devlet başkanının yaptığı işleri, Allah'ın buyrukları, Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesine uygun bir şekilde icra etmelidir.⁷⁰

Müellif Maverdi Halifenin halka karşı on vazifesi olduğunu zikretmektedir. Bunlardan ilki dini mahfuz etmek ve ümmetin içinde bulunduğu düzeni koruyup sapık inançlara mahal vermemektir. İkincisi ise harama temayül göstermemek ve bu vecibenin toplumda yer edinmesini sağlamaktır. Üçüncüsü devletin sınırlarını koruyup halkın güven içerisinde yaşamasını temin etmektir. Dördüncüsü İslâm düşmanları ile gaza ve cihad yapmaktır. Beşincisi İslâmî uygulamaların yaşanmasını ve dini hükümlerin yerine getirilmesini sağlamaktır. Toplumda zulme mahal verecek uygulamaları tenzih etmektir. Altıncısı ümmetin can, mal ve namuslarını korumak bunu yaparken de gerekli olan cezaları gerçekleştirmektir.

Yedincisi kendisine güvenilen, saygı duyulan liyakat ve sadakat sahibi bireyleri memuriyete getirmektir. Sekizincisi İslâm dininin hükümlerine uygun bir şekilde ganimeti sahiplerine taksim etmek, sadakaları da adabına uygun bir şekilde zulmetmeden toplamaktır. Dokuzuncusu israfa mahal vermeksizin muvafık bir şekilde sahiplerine iade etmektir. Onuncusu ise devlet işlerini başkalarına havale etmeden bizzat müşahidi olarak yerine getirmektir.⁷¹ Maverdi'nin ifadelerinin de bir neticesi olarak, halifenin şer-i şerifin hükümlerini eksiksiz bir şekilde toplumda yerine getirip dirlik ve birliği tesis etmektir. Yapılan bütün işlerin islâmî vecibelere uygun, zorlamadan, kayırmadan hak ile batılı ayırt etmektir. Halifenin en temel vazifelerinden ilki ise dini korumaktır.

Halkın halifeye karşı görevleri ise en başta itaat edip bağlılık bildirmesidir. Hz. Allah, Kur'an-ı Kerim'de bu husus hakkında şöyle buyurmaktadır: “Ey iman

---

⁷⁰ Hasan Gümüsoğlu, *a.g.e.*, s. 23.

⁷¹ Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 47-48.

edenler! Allah'a, peygambere ve sizden olan ülü'l emre⁷² itaat edin."⁷³ Halkın halifeye karşı ikinci görevi ise din ve cihat işlerinde yöneticinin yanında olup işlerinde ona destek olmaktır. Yine bu husus ile alakalı Hz. Allah şöyle buyurmaktadır: "İyilik ve takvada birbiriniz ile yardımlaşın."⁷⁴, "Eğer siz aynı şekilde birbirinize arka çıkmaz ve destek olmazsanız, yeryüzünde ne götürüp ne getireceğini kestiremeyeceğiniz büyük bir fitne, kargaşalık ve bozgunculuk patlak verir."⁷⁵ "Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirinin dostu ve yardımcısıdır. İyiliği emir ve tavsiye eder, kötülüklerin önünü almaya çalışırlar."⁷⁶ Âyet-i kerimelerde de ifade edildiği üzere İslâm toplumunda birliktelik, yardımlaşma ve dayanışma ile sağlanabilir.

Toplum dinamiklerini bir arada tutmak ve işlerliğini idame ettirebilmek ancak dini ve dünyevi işlerde birlikte hareket etmekle tesis edilebilir. İdare makamındaki birey bu hususiyeti topluma aksettirmeli ve toplumun idrakine sunmalıdır. Böylece toplum ve idarede karşılıklı olarak düzen sağlanmış olur.

1.5. Hulefâ-i Râşidîn Devri (632-661)

Hiz. Peygamber vefat etmeden önce kendisinden sonra birini halife olarak tayin etmemiştir.⁷⁷ Sahâbîler, Hiz. Peygamber hayattayken kendileri için halife olarak birini tayin etmeyecek misiniz? diye sorunca şöyle cevap verdiler: "Şayet size birini tayin edersem ve siz de halifeme isyan ederseniz, bu takdirde üzerinize azap iner."

---

⁷² Ülü'l emr kavramı lügatte "emir sahipleri manasında kullanılmaktadır. İş ve buyurma anlamlarına gelen emr kelimesi yetki ve görev sahibi bireyleri işaret etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Talip Türcan, "Ülü'l emr", *DİA*, c. XLII, İstanbul 2012, s. 295-297.

⁷³ Nisâ, 4/59.

⁷⁴ Mâide, 5/2.

⁷⁵ Enfâl, 8/73.

⁷⁶ Tevbe, 9/71.

⁷⁷ Hiz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte halifelerin devlet başkanı olma süreçleri hakkında detaylı bilgi için bkz., Mustafa Fayda, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Hiz. Peygamber Sonrasında Halife Seçimi Meselesi ve Hulefa-yi Raşidin'in Hilafete Gelme Süreçleri)*, İlem Yayınları, Ankara 2022, s. 35-51.

şeklinde buyurmuşlardır.⁷⁸ Bu sebeple Hz. Peygamber kendisinden sonra herhangi bir kimseyi halife olarak tayin etmemiştir. Onun vefatından sonra, enyakın arkadaşı Ebû Bekir 'e itaat edilmişti. Zira devlet başkanı sorunu biran evvel çözülmesi gereken bir konu haline gelmişti. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ahirete irtihali ile birlikte Hz. Ebû Bekir 'e itaat edilmesiyle başlayıp, Hz. Ömer, Osman ve Ali dönemini de içinde barındırıp 661 tarihi itibarıyla son bulan 30 yıllık evre dört halife devri olarak nitelendirilmektedir.⁷⁹ Dört Büyük Halife devrinin ilk halifesi Hz. Ebû Bekir 'dir. Mekke'de doğan (573) Hz. Ebu Bekir, Peygamber Efendimiz'in Erkam b. Ebu'l Erkam'ın evinde bulunduğu esnada Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'e tabi olan, onunla namaz kılan ilk Müslümandır.⁸⁰

Hz. Ebu Bekir, kaynaklarda isminden çok, güzel, soylu anlamlarına gelen "atik" ismiyle anılmıştır. Çok sadık, çok doğru anlamlarına gelen "sıddık" unvanı ise onun en meşhur elkabıdır. Peygamber Efendimiz'in irtihalinden sonra devlet yönetimi ile ilgilendiği için ayrıca "halifetü Resulullah" olarak da anılmıştır. Elbise ve kumaş ticareti ile meşgul olmuş, kervanlara katılarak Suriye ve Yemen dolaylarına seyahatte bulunmuştur.⁸¹ Hicret de dahil birçok hadise de Peygamber Efendimiz'in yanında yer aldı. Peygamber Efendimiz, namaz kıldıramayacak derecede hastalığının şiddetlendiği günlerde bu vecibenin Hz. Ebû Bekir tarafından yerine getirilmesi gerektiğini ifade etti. Resulullah'ın vefatına kadar Müslümanlara Mescidi Nebevi'de namaz kıldırdı ve akabinde de halife oldu.⁸²

Hz. Peygamber'in irtihalinden (H. 12 Rebiulevvel 11 Pazartesi – 8 Haziran 632) sonraki süreçte zuhur eden sorunlar, Âyet-i Kerime, sünnet-i seniyye, icmai ümmet ve kıyası fukaha ile çözüme kavuşturulurdu. Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinden sonraki meselelerden birisi de devlet başkanının kim olacağı sorunuydu.

---

⁷⁸ Süyûti, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁹ İbn'üt Tıktaka, *El Fahrî*, Bilge Kültür-Sanat Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2016, s. 65.; Mustafa Akkuş, "*Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*", *Ortaçağ Tarihi*, edit. Selim Hilmi Özkan, İdeal-Kültür Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 43.; el Makdisî, *a.g.e.*, s. 18.

⁸⁰ Süyûti, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁸¹ Mustafa Fayda, "Ebu Bekir", *DİA*, c. X, İstanbul 1994, s. 101-108.

⁸² Mustafa Akkuş, *a.g.e.*, s. 46.

Bu konu hakkında hadis-i şeriflerde bariz bir ifade yer almadığı için Ashâb-ı Kirâm arasında fikir ayrılıkları zuhur etti. Birçok hadis-i şerifte Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin hilâfetlerine dair işaret olsa da önce hangisinin halife olacağı bilinmiyordu. Peygamber Efendimiz de irtihalinden önce bu husus hakkında “Benden sonra filana biat ediniz” şeklinde herhangi bir hükümde bulunmamış, bu hususu Ashabi'nın tercihine bırakmıştı. Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e uyulması gerektiği hakkında Tirmizi tarafından hadis rivayet edilmektedir.⁸³

Peygamber Efendimiz'in irtihali ile beraber ensar kendi evlerinin avlusunun birinde birinde yer alan ve evsahibinin ismine nispetle Beni Saide Sakifesi (gölgeliği) isimli yerde biraraya geldiler.⁸⁴ Hilâfete kimin geçeceği hususunda üç fikir zuhur etmişti. Bu görüşlerden ilki Ensar'a⁸⁵ (Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlara yardımda bulunan) aitti. Ensar hilâfet için Sad b. Ubade'yi uygun bulmuştur. İkinci görüş, Ashab'ın çoğunluk olarak kabul ettiği Kureyş kabilesine mensup olan Hz. Ebû Bekir idi. Üçüncüsü ise Hâşimîlerin görüşüdür ki onlar da hilâfetin Ali b. Ebi Talib'e verilmesi gerektiğini ileri sürmekteydi.⁸⁶ Hz. Ali'nin de Hz. Ebû Bekir 'e biat etmesiyle birlikte Sahâbe-i Kirâm, hilâfet için Hz. Ebû Bekir 'i uygun görmüş ve ona hep beraber biatte bulunmuşlardır. Böylece Hz. Ebu Bekir, Medine'deki Müslümanların da ittifakı ile halife seçilmiştir.⁸⁷ Hz. Ebû Bekir takip edeceği siyaseti umumi olarak şu hutbesi ile dile getirmiştir:

“Allah'a yemin olsun ki, benim asla hilâfet makamında gözüm olmamıştır. Ne gündüz ne de gece bunu asla kendim için istemedim. Bu işin bana verilmesi için ne kendi içimden ve ne de açıktan Allah'a duada bulundum. Ancak bu görevi kabul etmemem halinde toplumda fitne ve karışıklıkların çıkacağından endişe ettim. Bu

---

⁸³ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 82.

⁸⁴ H. Kennedy, *a.g.e.*, s. 29.

⁸⁵ Müşriklerin baskılarından dolayı Mekke-i Mükerrermeden Medine-i Münevvere'ye hicret eden Müslümanlara yardım eden Medine'nin yerlisi olan Müslümanlardır. Ensar için bkz. Hüseyin Algül, “Ensar”, *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 251, 252.

⁸⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Dört Büyük Halife Devri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 21.

⁸⁷ Mustafa Akkuş, *a.g.e.*, s. 47.

vazife üzerimde iken asla rahat ve huzur içinde bulunamayacağım. Allah'ın bana nasip edeceği kuvvet ve imkânlar bir yana, bana verilen bu işi tam olarak yerine getirebilmem için şahsen elimde ne bir güç, ne de bir imkân vardır. Bugün benim yerime bu göreve daha yetkin birinin seçilip görevlendirilmesini isterdim. Ey insanlar! En iyiniz olmadığım halde sizin idareciniz olarak seçilmiş bulunuyorum. Şayet görevimi layıkıyla yaparsam bana yardım ediniz. Yanlış hareket ve davranışta bulunursam, bana doğru yolu gösteriniz. Doğruluk, itimat ve emniyet, yalancılık ise hainlik ve itimadı kötüye kullanmaktır. Güçsüz olanınız şayet haklı ise, hakkını alıncaya kadar benim yanımda güçlüdür. Güçlü olanınız haksız ise, kendisinden hak sahibinin hakkını alıncaya kadar benim yanımda güçsüzdür. Bir millet Allah yolunda cihadı terk ederse zillilete mahkûm olur. Bir millet arasında kötülükler yaygın olursa Allah onlara umumi bir bela verir. Allah'a ve Resulü'ne itaat ettiğim sürece bana itaat ediniz. Şayet onlara isyan edersem, bana itaatınız gerekmez. Allah'ın rahmeti üzerinize olsun.”⁸⁸ Hz. Ebû Bekir 'in ifadelerinin bir neticesi olarak hakkı, hakkaniyeti ve doğruyu savunduğunu ifade edebiliriz. Haklı ile haksız kimselerin konumu belirlenmiş ve doğrudan ve hakikatten ödün verilemeyeceğinin önemi vurgulanmıştır. Böylece ilk halife seçimi gerçekleşmiş oldu. İlerleyen süreçlerde halife seçimi için farklı metotlar uygulanmıştır. Bunlar; istişare, aday teklifi, komisyonun seçimi ve şehir halkının seçimi olarak tasnif edilebilir.⁸⁹

Hz. Ebû Bekir halife olunca ilk olarak Hz. Peygamber'in defnini gerçekleştirdi. Çünkü halife seçimi sürecinde Peygamber Efendimiz'in defni gerçekleşmemişti. Sadece halife seçimi değil ayrıca cenazenin nereye defnedileceği de kesinlik kazanmamıştı. Sonunda ahirete irtihal ettiği odaya defnedilmesinde karar kılındı. Defin hizmetini yerine getirenler ise Hz. Ali ve yakın akrabaları oldu.⁹⁰

Hz. Ebû Bekir 'in halife olarak İslâm Devleti'nin idaresini üstlendiği devir, karmaşık ve Arap yarımadasında zuhur eden isyanlar ile mücadele bakımından çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü bu devirdeki çalkantı ve buhranlar halk üzerinde tesir bırakabilmekteydi. Bu dönemin en belirgin ve önde gelen olayları

---

⁸⁸ Mustafa Akkuş, *a.g.e.*, s. 48.

⁸⁹ Hasan Karaköse, *Ortaçağ Tarihi*, Nobel Yayınevi, Ankara 2018, s. 35.

⁹⁰ Ali Aktan, *a.g.e.*, s. 208.

dinden dönme olarak da tanımlanan “Ridde”⁹¹ olaylarıdır. Bu kimseler Peygamber Efendimiz ‘in hayatında tabi olup, irtihali ile birlikte seçilen ilk halifeye tabi olmayıp kendisini peygamber olarak addeden yalancı peygamberlerin peşine düşmüşlerdi.⁹²

Mürted olarak da adlandırılan bu kimseler Beni Müdlic kabilesinden Esved el-Ansi; Beni Hanife’den olan Müseylimetü’l Kezzab⁹³; Beni Esed kavminden Tuleyha b. Huveylid’dir.⁹⁴ Bunlar namaz kılmayacaklarını ve İslâm Devleti’ne vergi vermeyeceklerini dile getirmekteydiler. Müseyleme peygamber olduğunu ayrıca kendisine gökten vahiy indiğini ileri sürdü.⁹⁵ Hz. Ebû Bekir İslâm dinine zarar vermeye çalışan bu kimselerle mücadele etmenin gerekliliğini ifade etmiştir.

Yalancı peygamberler olarak tanımlanan mürtedler ruhani bir önder olarak değil, Medine İslâm Devleti’ne başkaldıran kabile reisleri olarak tarihe geçtiler. Ayrıca kabilecilik anlayışının da tesiri ile Hz. Ebû Bekir ‘in halifeliğini reddetmişler ve kendi kabilelerinin bağımsızlığı yönünde isyan girişiminde bulunmuşlardır. Halid b. Velid’in komutasındaki İslâm ordusu Ridde olaylarına son vermiştir.⁹⁶

Bir diğer olay ise Kur’an-ı Kerim’in müstakil bir kitap haline getirilmesidir. Peygamber Efendimiz devrinde vahyin ne zaman kesileceği belirgin olmadığı için Kur’anı Kerim kitap haline getirilmemiş idi. Kitap haline getirilmesi gerektiğini öne çıkaran mesele ise Yemame Savaşı’nda hafızların bir kısmının şehid edilmiş olmasıdır. Bu olay neticesinde Hz. Ömer derhal harekete geçmiş ve durumu Hz. Ebû Bekir ile istişare etmiştir. Böylece Hz. Ebû Bekir bu iş için Zeyd b. Sabit’i

---

⁹¹ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 66.; Ridde Hz. Peygamber vefat ettikten sonra İslâm Dini’nden dönenler için kullanılan bir ifadedir. Detaylı bilgi için bkz. İrfan İnce, “Ridde”, *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, 88-91.; Mustafa Fayda, “Ridde”, *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 91-93.

⁹² Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. I, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s. 212.

⁹³ Süyûti, *a.g.e.*, s. 94.

⁹⁴ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 203

⁹⁵ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 66.

⁹⁶ Mustafa Akkuş, *a.g.e.*, s. 49-51.

görevlendirmiştir. Böylece Kuranı Kerim bir kitap halinde derlenmiş ve Mushaf adı verilmiştir.⁹⁷

Hiz. Osman'ın halifeliği döneminde ise Kuranı Kerim nüshalar halinde çoğaltılıp İslâm Dini'nin de önemli merkezleri konumuna gelen Kûfe, Şam, Basra, Mekke, Yemen ve Bahreyn gibi beldelere gönderildi. Halifenin maaşı meselesine gelince, Hiz. Ebû Bekir, başlangıçta Beytü'l Mal'den maaş almadı çünkü ticaret ile meşguldü ve geçimini buradan sağlamaktaydı. Fakat zamanla devlet işleri ile idari işler birlikte yürümeyince ailesi ve kendisi için hazineден maaş teminatı yapıldı. Bu salahiyeti de sadece zaruri ihtiyaçları doğrultusunda kullanmayı tercih etti. Vefatı esnasında da "Bende Müslümanların malından ne var ise iade edin" diye buyurdu.⁹⁸

Hiz. Ebû Bekir dâhili ve harici meselelerin uygulanmasında daima Hiz. Peygamber'i örnek almış ve onun yolunda gitmiştir. Resulullah'tan görüp hayatında gerçekleştirmeye çalıştığı temel unsurların başında istişare, kararlılık, hoşgörü, ehliyet ve insan haklarına saygı gelmektedir. Bir karar alacağı vakit sahabe ile istişare eder, bu süreçte de en büyük destekçisi Hiz. Ömer olurdu. Sahabeye de devlet işlerinde görevler vermiştir.⁹⁹ Ecnadeyn Savaşı'nın (634) devam ettiği günlerde hastalanmış ve vefatından sonra Hiz. Ömer'in halife olmasını, bir ahidname unvanı ile vasiyet metni olarak ifade etmiştir.¹⁰⁰

Fil olayından on üç yıl sonra doğan Hiz. Ömer Mekke-i Mükerreме'de dünyaya geldi. Miladi 616 yılında Müslüman oldu. O İslâmiyet'i seçtiğinde kendisinden önce kırk erkek ve on bir kadın Müslüman olmuştu.¹⁰¹ Hiz. Ömer'in lakabı, hak ile batılı ayırt eden anlamına gelen Faruk'tur.¹⁰² İslâmiyet'i kabulü ile birlikte Müslümanlar bir araya gelip Kâbe-i Muazzama 'da ilk defa cemaat halinde namaz kıldılar. Hiz. Ebû Bekir 'in hilâfeti esnasında ona müşavirlik ve kadılık

---

⁹⁷ Süyûti, *a.g.e.*, s. 94; Mustafa Akkuş, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁹⁸ Hasan Karaköse, *a.g.e.*, s. 38.

⁹⁹ Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁰⁰ Mustafa Akkuş, *a.g.e.*, s. 56.; Mahmud Şakir, *Halifelik ve Emirlik*, Hak Yayınları, İstanbul-? s. 58.

¹⁰¹ Süyûti, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁰² Kalkaşendî, *a.g.e.*, 61.

yapmıştır. Hz. Ebû Bekir rahatsızlanınca, Hz. Ömer'in imamlık vazifesi için Abdurrahman b. Avf gibi sahabilerle istişarede bulundu. Hz. Ebû Bekir 634 senesinde ahirete irtihal edince onun yerine halife olarak Hz. Ömer geçti.¹⁰³ Hz. Ömer Mescid-i Nebevi'ye gelerek biat merasimini gerçekleştirdi.¹⁰⁴ Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in tavsiye¹⁰⁵ ve önerileri neticesinde hilâfet makamına gelmiştir.¹⁰⁶

Hz. Ebû Bekir, Arap geleneğinde bir ilk olarak Hz. Ömer'in halifeliği için bir vasiyet mektubu¹⁰⁷ yazdırdı. Ve bu mektubunda şöyle buyurdu: “Size akrabam olmayan birini tayin ediyorum.” Bu ifadeden yola çıkarak saltanat sisteminin henüz olmadığı kanısına varılabilir. Ve devamında şu ifadelere yer verdi: “İsterseniz seçmeyebilirsiniz bu benim tercihimdir.” Bu cümleden hareketle halkın seçimde kendi özgür iradesi ile hareket edebileceği yargısına ulaşılabilir. Böylece halkın da desteği sağlanarak Hz. Ömer tartışmaya mahal vermeyecek şekilde halife olmuştur. Nihayetinde Hz. Ömer halkın desteği ve sevgisi ile halifeliğe geldi. Hz. Ömer'in halife seçilmesindeki en önemli etmenlerden biri de liyakatli olmasıydı.¹⁰⁸

Hz. Ömer, 10 yıl, 6 ay, 18 gün hilâfette bulundu. Hz. Ali, ona Peygamber Efendimiz'in hicretinden yola çıkarak tarih başlangıcını tavsiye etti. Muharrem ayı başlangıç olarak kabul gördü. Bu uygulama M. 638 ya da 639 senesinde tarihteki yerini aldı.¹⁰⁹ Hz. Ömer devri, özellikle kurumsallaşmaların olduğu, halifenin

---

¹⁰³ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁰⁴ Mustafa Fayda, “Hz. Ömer”, *DİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 44-51.

¹⁰⁵ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁰⁶ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s.61.

¹⁰⁷ “Bu vasiyet, Resulullah Muhammed (s.a.v.)'in Halifesi Ebû Bekir 'in dünya hayatının en son ve ahiret hayatının ilk anında, kâfirin imana ve günahkârın tevbeye geldiği bir halde ettiği ahid ve vasiyettir. Ben, Ömer b. Hattab'ı hilâfete seçtim. Onu dinleyin. Ona itaat edin. Hayrı araştırmada kusur etmedim. Eğer sabır ve adalet ederse beni tasdik etmiş olur ve eğer zulmeder ve yolunu değiştirirse ben gaybı bilmem. Ben ancak hayır murad ettim. Herkes amelinin cezasını bulur ve zulmedenler yakında ne ile muamele olunacaklarını bilir. Esselamü aleyküm ve rahmetullah.” Bkz. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁰⁸ Mehmet Azimli, *a.g.e.*, s. 91-94.

¹⁰⁹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 206-207.

yetkilerinin liyakat usulü ile belirlendiği bir devirdir. Ayrıca İslâm fetihlerinin inkişaf bulduğu, otoritenin tesis edildiği bir döneme denk gelmektedir.

Dönemin en güçlü devletlerinden olan İran tahakküm altına alınmıştı. Sasaniler, Kadisiye(636) ve Celula (637) savaşlarında İslâm Devleti'ne karşı mağlup oldu.¹¹⁰642 tarihinde Arapların feth el fütuh olarak nitelendirdiği Nihavend Savaşı¹¹¹ ile birlikte ağır bir hezimete uğrayıp zamanla zayıflayarak tarihten silindi. İslâm Devleti için artık Horasan'ın yolu açıldı ve sonrasında Suriye, Kudüs, Mısır gibi Kuzey Afrika şehirleri fethedildi.¹¹² Bütün bu gelişmeler, İslâm Devleti'nin de genişlemesine bağlı olarak bir takım kurumların oluşturulmasını zorunlu kıldı. Böylece fey¹¹³ gelirlerinin paylaşımı, savaşlar neticesinde elde edilen ganimetler, vergilendirme usulü gündeme geldi. Della Vida'nın da ifadeleri ile "Hz. Ömer, gerçek bir şekilde daha önce söylendiği gibi, İslâmiyet'in ikinci kurucusu, Hz. Peygamber'in dini vahiy ile yükselttiği binaya sosyal ve siyasi çehresini veren kimse oldu."¹¹⁴

Kurumsallaşmaların devam ettiği süreçte, sahabenin ileri gelenlerinden müteşekkil bir danışma, istişare meclisi kuruldu. Gayrimenkul ganimetlerin askerler arasında paylaştırılmaması gerektiği¹¹⁵ düşüncesi de bu danışma meclisinde gündeme

---

¹¹⁰ İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s. 69-71.

¹¹¹ İslâm tarihinde Hz. Ömer döneminde, İslâm Devleti ile Sâsânîler arasında zuhur eden ve Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanan savaştır. Detaylı bilgi için bkz., İbrahim Sarıçam, "Nihâvend", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 98-99.

¹¹² Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s. 22-23.

¹¹³ Müslüman olmayan kimselerden alınan cizye, haraç ve ticaret malları vergilerinin genel ve ortak ismidir. Detaylı bilgi için bkz., Mustafa Fayda "Fey", *DİA*, c. XII, İstanbul 1995, s. 511-513.

¹¹⁴ G. Levi Della Vida, "Ömer", *İA*, c. IX, MEB, İstanbul 1964, s. 470-471.

¹¹⁵ Hz. Ömer'in başlatmış olduğu bu uygulama ile fethedilen bölgelerdeki ganimetlerin askerler arasında paylaştırılacağı, ele geçirilen insanların da esir olacağı düşünülmekteydi. Öncesinde Peygamber Efendimiz Medine-i Münevvere ve Hayber'de Yahudilerle yapılan savaşlar sonucu elde edilen ganimetleri Müslümanlara pay olarak dağıtmıştı. Fakat İslâm Devleti'nin bu dönemde birçok fetihlerde bulunması ile elde edilen arazi genişlemiş birçok ülkeyi sınırlarına dahil etmişti. Bunun bir neticesi olarak Hz. Ömer elde ettiği topraklardaki halkı esir olarak nitelendirmedi ve toprakları da ganimet olarak dağıtmayıp asıl sahiplerine geri verdi. Onlardan haraç adı altında vergi alınmasını

gelmişti. Hz. Ömer halkın da fikirlerine önem vermekteydi. Bunun bir neticesi olarak Kûfe, Basra, Şam gibi mühim vilayetlerde vergi toplamakla yükümlü memurların halkın iradesi ile seçilmesi, yine vali tayinlerinin halkın istek ve desteği neticesinde gerçekleşmesi bu dönemin en belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Bütün bu gelişmeler bu dönemde demokratik uygulamaların yer aldığına işaret etmektedir.¹¹⁶ Ayrıca onun döneminde Hicaz bölgesinde sekiz yıl süren bir kıtlık meydana geldi. Bunun neticesinde Hz. Peygamber'in amcası olan Abbas'tan yağmur duası yapmasını talep etti ve böylece insanlar suya kavuştu.¹¹⁷

Hz. Ömer devrinin diğer önemli bir hadisesi, Teravîh Namazı'nın cemaatle birlikte ikame edilmesidir.¹¹⁸ Bu döneme kadar yatsı namazından sonra cemaat dağılır ve teravîh namazlarını evlerinde icra ederlerdi.¹¹⁹ Böylece toplumda birlik ve beraberlik arttı, cemaat gerek ibadetlerinde gerekse dünyevi işlerinde tek vücut olup kenetlendi. Bu da halk arasında toplumsal birlik ve beraberlik şuurunun gelişmesinde ve yerleşmesinde büyük yankı uyandırdı. Gayrimüslimler cizye ödemek koşuluyla askerlikten muaf tutuldu. Haraç¹²⁰ ve cizyeden¹²¹ elde edilen gelirlerin Müslüman halka dağıtılması için de divan örgütü tesis edildi. Bayındırlık işlerine büyük önem atfetildi. Ayrıca Hz. Peygamber'den sonra mektuplara ilk mühür koyan da Hz. Ömer'dir.¹²²

Kûfe, Basra, Cezire, Şam, Mısır, Musul ve Fustat gibi şehirler yerleşim yeri olarak teçhiz edildi.¹²³ Hz. Ömer devri adaletin tesis edildiği kurumsallaşma

---

uygun gördü, mağdur olmalarını istemedi. Bu durum halk nazarında İslâm Devleti'ne bağlılığı güçlendirdi ve bölgede kalıcı bir siyaset takip edildi. Bkz. Ali Aktan, *a.g.e.*, s. 241.

¹¹⁶ Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s. 24.

¹¹⁷ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 62.

¹¹⁸ Süyûti, *a.g.e.*, s. 163.

¹¹⁹ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 116.

¹²⁰ Halkın mal varlığından alınan vergileri ifade eden harâc, özellikle toprak vergisi için kullanılan bir tür vergidir. Detaylı bilgi için bkz., Cengiz Kallek, "Harac", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, s. 71-88.

¹²¹ İslam Devleti'nin Müslüman olmayan halktan aldığı baş vergisidir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 42-45.

¹²² Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 63.

¹²³ Süyûti, *a.g.e.*, s.164.

faaliyetlerinin hız kazandığı bir devir olarak nitelendirilmektedir. İran topraklarının fethiyle birlikte birçok kimse esir olarak Medine-i Münevvere'ye getirilmişti. Bu kimselerden biri de Kûfe valisi olan Muğire b. Şube'nin kölesi olan Ebu Lülü Firuz idi.

Hz. Ömer haraç vergisini yürürlüğe koyunca Firuz çok öfkelenmişti.¹²⁴ Sabah namazında cemaatin arasına karışarak bir suikast sonucu Hz. Ömer'i 644 yılının Kasım ayında şehid etti.¹²⁵ Kendisinden sonra halife olacak kişiye nasihatleri şu şekilde idi: "Sana Allah'tan korkmayı, ilk muhacirlere iyi davranmayı, onların önceliğini tanımayı tavsiye ederim. Sana ensara iyi davranmayı, onların iyilerine iyi davranmayı, kötülerini affetmeyi tavsiye ederim. Sana ordugâh şehirleri halkına iyi davranmayı tavsiye ederim..."¹²⁶

Hz. Osman'ın adı Ebu Abdullah (Ebu Amr, Ebu Leyla) Osman b. Affan b. Ebi'l-As b. Ümeyye b. Abdüşşems b. Abdmenaf'tır.¹²⁷ Abdümenaf, aynı zamanda Hz. Peygamber'in dedeleri arasında zikredilmektedir. Hz. Ömer'in irtihalinden sonra 25 Şubat 645 senesinde halife seçilmiştir.¹²⁸

Hz. Ömer 644 yılında Ebu Lülü tarafından şehid edilmeden önce Aşerei Mübeşşere'den (cennetle müjdelenenler) olan altı kişiyi (Hz. Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkās, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm) üç günlük süre zarfında aralarından birini halife seçmeleri hususunda bilgilendirdi. Üç gün sonra ittifak ile Hz. Osman hilâfet makamına getirildi.¹²⁹ Hz. Osman'ın hilâfet makamına intikali onun saygınlığı, ticaret noktasında ulaşılmış oldukları yer ve zenginliğe isnad olarak İslâm öncesine dayanan Emevî mensuplarının Hâşimî ailesi karşısında kazandığı önemli bir merhale idi.

---

¹²⁴ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 81.

¹²⁵ Ali Aktan, *a.g.e.*, s. 241-245.; Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 63.

¹²⁶ Câhız, *Fezâilü'l Etrak (Türklerin Faziletleri)*, Yeditepe Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 126-127.

¹²⁷ Süyûti, *a.g.e.*, s. 181.

¹²⁸ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 63-64.

¹²⁹ Süyûti, *a.g.e.*, s. 184.; İsmâil Yiğit, "Hz. Osman" *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 438-443.; Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 181.; Kennedy, *a.g.e.*, s. 39.

İki kez Peygamber Efendimiz'e damat olması hasebiyle zinnureyn (iki nur sahibi) unvanı uygun görülmüştü. Çünkü Hz. Peygamber'in kerimleri Rukayye ve Ümmü Gülsüm ile izdivaç yapmıştır. İdareyi ele alışıyla birlikte dönemin valilerine göndermiş olduğu mektuplarda Müslim ve Gayri Müslimler arasındaki çekişmeleri giderme, adaleti tesis etme, haksız vergileri önleme gibi hususlardaki beklenti ve isteklerini ifade etmiştir. Bazı bölgelerde zekât vermek istemeyen topluluklar isyan başlattı. Azerbaycan, Basra ve Fars'ta zuhur eden ayaklanmalar düzeni sarsmış ve yeni tedbirlerin alınmasını zorunlu hale getirmişti.

Bu dönemdeki önemli gelişmelerden birisi de Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılıp çeşitli vilayetlere gönderilmesiydi. Hz. Osman sureleri sırası ile yazdırdı bu buna Mushaf ismi verildi. Kureyş kıraati üzerine Mushaf-ı Şerif kaleme alması için Hz. Zeyd b. Sabit'i vazifelendirdi. Ayrıca Mushaf'ta surelerin düzeni, sırası ile yazımı gerekli görülüp önem atfedilen bir meseleydi. Hicretin otuzuncu senesinde bir kopyası Medine'de kalacak şekilde her tarafa Mushaflar gönderildi. Ayrıca Hz. Osman, günümüzde de minarelerde okunan ezan usulünün temeli olacak bir uygulamayı, müezzinden cuma namazının vaktini bildirmesi için Mescid-i Nebevi'nin dışında yer alan Zevra'da ezan okumasını istedi ve bu uygulamayı başlattı.¹³⁰

Kuzey Afrika, Ermeniya, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kazanılmış olan zaferler beraberinde mali zenginliği de beraberinde getirdi. Denizcilik alanında da büyük girişimlerde bulunulmuş, Bizans Devleti'ne karşı donanma tesis edilmiştir. Ebu Sufyan'ın oğlu olup Şam valiliğinde bulunan Hz. Muâviye'nin hazırlamış olduğu donanma ile Kıbrıs adası ele geçirilmiştir.¹³¹ Kıbrıs'ın İslâm Devleti tarafından alınışının ardından 655 yılında Bizans Devleti ile Zâtüssâvâri deniz muharebesi yapılmış ve bu savaşın bir neticesi olarak denizlerde de hâkimiyet tesis

---

¹³⁰ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 200-203.

¹³¹ Süyûti, *a.g.e.*, s. 186.

edilmiştir.¹³² Bu savaş Müslüman Araplar ile Bizans arasında meydana gelen ilk deniz savaşıdır.¹³³

Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk altı yılında fetihlerin hız kazanması, ganimetlerin bir neticesi olarak refah seviyesinin de artmasıyla toplumdaki memnuniyet de buna paralel olarak artmaktaydı. Sonrasında ise toplumda bir takım karışıklıklar zuhur etti. Hz. Osman'ın devrinde propagandacı muhalifler zuhur etti. Abdullah b. Sebe'nin toplumda tefrika çıkarmaya dönük çalışmaları huzursuzluk ve fitne vakalarının artmasına zemin hazırladı. Ve İlk ciddi muhalefet kabilecilik etrafında şekillenerek Kûfe'de meydana geldi. Artan toplumsal krizlerle birlikte Medine-i Münevvere'yi çevreleyen isyancılar tarafından 82 veya 88 yaşındayken 17 Haziran 656 tarihinde şehid edildi. Hadis âlimleri onun kurban bayramı günü şehid edildiğini ifade etmektedir.¹³⁴ Ayrıca onun vefat ettiği gün Dâr günü olarak adlandırılır.¹³⁵

Hz. Ali'nin künyesi Ebü'l Hasan Ali b. Ebi Talib Abdümenaf b. Abdülmuttalip olarak zikredilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in dedesinin adı da Abdülmuttalip olarak verilmektedir. Hz. Ali'nin lakabı ise Haydara'dır. Onun diğer bir özelliği ise ebeveynlerinin Hâşimî soyundan olması nedeniyle Hâşimî soyuna müntesip ilk halife olmasıdır.¹³⁶ On dört oğlu vardır ve bunlardan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'in kerimesi Fatıma'dan oldukları için şeriftirler.

Hz. Ali hilâfet makamına geçince dört ay Medine'de iskân etti.¹³⁷ Hz. Osman'ın şehid edilmesinin akabinde Medine halkı büyük bir telaş ve şaşkınlık içerisine girdi. Mısırlı, Basralı ve Kûfeli kavimler hilâfet makamına kimin geçeceği hususunda ayrılığa düştüler. Mısırlı kavimler Hz. Ali'yi hilâfet makamı için uygun gördüler, fakat Hz. Ali bu teklifi kabule yanaşmadı. Sonrasında Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Sad b. Ebi Vakkas ile Abdullah b. Ömer'e de Kûfeli ve Basralı kavimler

---

¹³² Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s. 25-26.

¹³³ Murat Öztürk, "Zâtüssâvâri", *DİA*, c. XLIV, İstanbul 2013, s.152-153.

¹³⁴ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 208.; Mustafa Akkuş, *a.g.e.*, 93-101.

¹³⁵ İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s. 83.

¹³⁶ Süyûti, *a.g.e.*, s. 201.

¹³⁷ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 66-67.

müracaat ettiler; fakat onlar da bu teklifi geri çevirdi.¹³⁸ Ancak heyettekiler Hz. Ali'nin halife olmasını çok istiyordu ve bunun üzerine Hz. Ali'nin yanına giderek şöyle dediler: “Biz senden başkasını seçmeyiz.” Bunun üzerine Hz. Ali'yi razı ettiler ve ertesi gün mescitte halkın da katılımı ile Hz. Ali'ye biat edildi.¹³⁹

Muâviye'nin başında bulunduğu Suriye halkı başlangıçta Hz. Osman'ın katillerinin bulunamadığını iddia ederek, Hz. Ali'ye biatten kaçınmışlardı. Bir taraftan Hz. Osman'ı katleden suçluların bulunup gereken cezanın verilmesi diğer taraftan bütün bölgelerde biatin gerçekleştirilmesi halledilmesi gereken sorunların başında gelmekteydi. Hz. Ayşe ile Hz. Ali arasında 656 tarihinde tarihe Cemel Vak'ası¹⁴⁰ olarak da zikredilen olay zuhur etti ve kazanan taraf Hz. Ali oldu. Müslümanlar ilk kez bu savaşta karşı karşıya geldi. Toplumda derin ayrılıklar başgösterdi.¹⁴¹

Hz. Ali savaşın ardından Hz. Ayşe'ye Mü'minlerin annesi olmasından dolayı büyük saygı ve itibar gösterdi.¹⁴² Savaşta elde edilen ganimetler ile birlikte halife Kûfe'ye ardından da Medain'e¹⁴³ yöneldi. Biat etmeyen Muâviye ile Hz. Ali Sıffin¹⁴⁴ olarak adlandırılan coğrafyada 657'de karşı karşıya geldi. Sıffin Savaşı, İslam toplumunun geleceğini etkileyen önemli olaylardan biridir. Sıffin Savaşı aynı zamanda, mahiyet itibariyle bir akrabalar savaşıdır. Bu bakımdan çok tuhaf ve aynı zamanda çok acı manzaralara sahne olmuştur. Bir kimsenin kendi akrabaları ile savaşması ve verilen aralarda dönüp hayatını kaybeden akrabalarını defnetmesi, doğrusu insani olarak askerleri çok derinden etkilemiştir. Mübârezelerde de benzer sahneler yaşanmıştır. Mübâreze için meydana atılan iki kişinin birbirlerine yaklaşınca kardeş olduklarını anlayıp, büyük bir pişmanlıkla geri dönmeleri ve

¹³⁸ Süyûti, *a.g.e.*, s. 208.; Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 246.

¹³⁹ Ali Aktan, *a.g.e.*, s. 259-260.; Ethem Ruhi Fığlalı, “Ali”, *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 371-374.

¹⁴⁰ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 73.; Detaylı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, “Cemel Vak'ası”, *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 320-321.

¹⁴¹ İsa Karadere, *İslâm Mezhepleri Tarihi'nde Cemel ve Sıffin*, Samer Yayınları, Maraş 2020, s. 197.

¹⁴² P. Hitti, *a.g.e.*, s. 255-256.

¹⁴³ Medâin, Sasani Devleti'nin merkezi olan ve İran'da yer alan bir şehirdir.

¹⁴⁴ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 76-79. Detaylı bilgi için bkz. İsmâil Yiğit, “Sıffin Savaşı”, *DİA*, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 107-108.

benzeri olaylar Sıffin Savaşı'nın en acı sahnelerini teşkil etmektedir ve aynı zamanda bu olaylar savaşın bitirilmesi yönünde ciddi tesir husule getirmişlerdir. Bu üzücü manzaralar yanında, söz konusu savaşın tahminlerin ötesinde uzayıp gitmesi insanları canından bezdirmiştir. Bıkkınlık noktasına gelen askerler ister istemez artık yeter deme durumuna gelmişlerdir. Üst üste gelen hadiseler bir noktadan sonra tarafları savaş bitirmenin çarelerini aramaya zorlamıştır. Neticede Şam tarafının Mushafları havaya kaldırarak karşı tarafa gönderdiği taktiksel barış mesajı derhal yerine ulaşmış ve savaş durdurulmuştur.¹⁴⁵ Hz. Ali ile Muâviye'nin mücadelesi sonucunda hakemlere başvuruldu.¹⁴⁶ Halife ile mücadeleye girişen bir diğer grup ise kendilerini ne Hz. Ali'nin ne de Muâviye'nin taraftarı olmadıkları şeklinde tanımlayan Haricilerdi.¹⁴⁷

Hakem olayının devamında Muâviye harekete geçerek Mısır'ı ele geçirip Amr b. As'ı da oraya vali tayin etti. Arabistan coğrafyasının önemli bölgeleri Muâviye'yi desteklemeye başladı. Bu süreçte zuhur eden iç isyanlar ve Hz. Ali'nin bu isyanlarla meşgul olduğu bir anda bir harici tarafından hançerlenerek 63 yaşında şehit edildi.¹⁴⁸ Hakem olayı karışıkları çözmek yerine işi daha da karmaşık hale getirdi. Durumu lehine değerlendirmek isteyen Muâviye'nin kendisini Suriye'de halife ilân etmesiyle İslâm toplumu ikiye bölündü. Sonrasında iki taraf yeni bir mücadele için tekrar hazırlıklara başladı. Bu arada Hâricîler de isyanlarını devam ettirdiler. Akabinde oğlu Hz. Hasan, Kûfeliler tarafından hilâfet makamına getirildi. Muâviye de Irak'ta otorite tesis etmek için ordusunu buraya gönderdi. İslâm toplumunda kan dökülmesini yeğlemeyen Hz. Hasan, altı aylık hilâfetin neticesinde Muâviye ile anlaşarak hilâfeti kendisine devretti. Bu olay "birlik yılı" olarak tarihteki

---

¹⁴⁵ Hasan Yaşaroğlu, "Sıffin Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek; Ali-Muâviye Mütarekesi", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/1 Winter, Ankara 2014, s. 625-626.

¹⁴⁶ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 78-79.

¹⁴⁷ Namık Sinan Turan, *a.g.e.*, s. 30-32. Detaylı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fıglalı, "Hâricîler", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, s. 169-175.

¹⁴⁸ Süyûti, *a.g.e.*, s. 211-236.

yerini aldı.¹⁴⁹ Hz. Hasan, hilâfeti Muâviye'ye devrettiğinde Hz. Peygamber'in: "Benden sonra halifelik otuz yıl sürecek. Sonra meliklik (hükümdarlık) başlayacaktır." sözü tahakkuk etmiştir.¹⁵⁰

1.6. Emevîler Döneminde Hilâfet Kurumu (661-750)

Tarihsel süreçte iki Emevî Devleti vardır; bunlardan biri Şam Emevîleri diğeri ise Endülüs Emevîleridir. Endülüs Emevîleri (756-1031) İslâm Kültür ve Medeniyeti'nin doruk noktasını temsil eder. Emevî Devleti'nin hilâfeti ihtişamlı ve ülke sınırları geniştir. Emevî halifelerine olan bağlılık ve itaat dört halife dönemindeki gibi değildi. Medine'de meskûn olan Hâşimîler, Emevî halifelerine fazla itibar etmezlerdi.¹⁵¹ Şam Emevîleri devri toplumda iç karışıqların öne çıktığı bir devirdir ve on dört halife başa gelmiştir.¹⁵² Muâviye, devletin başına geçmeden evvel bir süre Hz. Hasan'a biat edilmişti. Hz. Hasan belli sebeplerden dolayı Muâviye ile anlaşarak halifeliği ona devretti.¹⁵³

Dört halife devrinden sonra Suriye'de Dımaşk (Şam) merkezli kurulan ve İslâm tarihinin hanedan sistemine dayalı ilk devleti, adını kurucusu olan Muâviye b. Ebu Sufyan'ın müntesibi olduğu Ümeyyeoğullarından almıştır. Muâviye ve devamındaki iki halife (Yezid b. Muâviye ve Muâviye b. Yezid) Ümeyyeoğullarının Sufyani koluna, bu üç halifeden sonra gelen halifeler ise Mervani koluna intisap etmektedir.¹⁵⁴ Muâviye'nin hilâfete gelmesi aynı zamanda İslâm tarihinde yeni bir

¹⁴⁹ Süyûti, *a.g.e.*, s. 229.; Hasan Karaköse, *a.g.e.*, s. 52.; Hilâfetin Hz. Hasan'dan Muâviye'ye devri hususunda bkz. Mahfuz Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muâviye'ye Devrinin Arka Planı", *Journal of İslâmic Research*, c. XIV, s. 3-4, İstanbul 2001, s. 456-467.

¹⁵⁰ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁵¹ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁵² Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 59.

¹⁵³ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 85.; Emevî hilâfeti hakkında detaylı bilgi için bkz., Mustafa Sabri Küçükaşçı, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Emeviler ve Hilafet)*, İlem Yayınları, Ankara 2022, s. 53-112.

¹⁵⁴ İsmâil Yiğit, "Emevîler", *DİA*, c. XI, İstanbul 1995, s. 87-104.; İrfan Aycan, "Muâviye", *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 332-334.

başlangıcın da ilk safhasını oluşturmaktaydı. Öncesinde Peygamber Efendimiz'in vahy kâtipliğini yapmış 630 yılında Mekke'nin fethi ile birlikte babası Ebu Sufyân ve Annesi Hind ile beraber Müslüman olmuştu. Hz. Ali'nin Hilâfete gelişine kadar Şam valiliğinde bulundu.

Şam valiliğinde bulunması hasebiyle buradaki halkın güvenini sağlamış ve halife olunca başkenti Kûfe'den Şam'a taşıdı. Halife olunca, Dört halife döneminden farklı olarak asabiye fikrini ön planda tuttu.¹⁵⁵ Emevî Devleti'nin hilâfeti ihtişamlı ve ülke sınırları genişti. Emevî halifelerine olan bağlılık ve itaat dört halife dönemindeki gibi değildi. Medine'de meskûn olan Hâşimîler, Emevî halifelerine fazla itibar etmezlerdi.

Muâviye, kendisinden sonra kimin halife olacağını işaret ederek, yani oğlu Yezid b. Muâviye'yi hilâfet makamının sahibi olarak belirleyerek,¹⁵⁶ İslâm tarihinde halifeliğin hanedanlık sistemi içerisinde saltanata dönüşmesinde etkili olan ilk isim olmuştur.¹⁵⁷ Ayrıca oğluna biat edilmesi için büyük bir gayret göstermiş, ülkenin farklı şehirlerinden gelen komisyonlar ile istişare ve görüşmelerde bulundu. Hilâfetin saltanata dönüşmesiyle birlikte istişare değil veraset (irisi) sistemi gündeme geldi.

Hilâfetin saltanata dönüşmesinin de bir sonucu olarak Şiiler, Hariciler ve Zübeyriler, Emevî hilâfetinin meşru olmadığını dile getirip bu sisteme karşı çıktılar. Onların nezdinde bu durum kitap ve sünnete aykırı bir durumdu. Onlara göre insanlar saltanat sistemine karşı çıkmalı, kitap ve sünnete sarılmalıydı. Muâviye, Yezid'e biat edilmesi hususunda 675-676 tarihlerinde büyük bir ilerleme katetmiş; Hicaz'da Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman b. Ebi Bekr, Abdullah b. Ömer dışında hemen hemen herkes biatte bulunmuştur. Muâviye vefatına kadar geçen süre içerisinde, valilerinin de desteği doğrultusunda biat etmeyen kimselerin biati için çalışmalarda bulundu fakat başarılı olamadı. Oğlu

---

¹⁵⁵ Hasan Karaköse, *a.g.e.*, s. 61.; İhsan Süreyya Sırma, *Hilâfetten Saltanata Emevîler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2019, s. 18-23.

¹⁵⁶ Süyûti, *a.g.e.*, s. 237.

¹⁵⁷ İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s. 92.

Yezid'e muhalif olan kimselere karşı alacağı tedbirler hakkında vasiyette bulunarak 680 yılında vefat etti.¹⁵⁸

Babası Muâviye'nin vefatıyla birlikte hilâfete gelen Yezid (680-683), ilk iş olarak halifeliğini meşrulaştırmak ve biat almak için eyalet merkezlerine haber gönderdi. Kendisine biat edilmesi haberi Medine'ye ulaşınca Vali Velid b. Utbe b. Ebu Sufyan'a iletilen genel mesajla birlikte bir de özel mesaj vardı ki Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. ez Zübeyr'in de biatinin sağlanmasını istedi. Vali bu kimseleri çağırarak biat etmelerini istedi. Onlar da biatin gizli değil topluma açık bir şekilde biat edeceklerini ifade ettiler. Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr bir vakit Mekke'de bulundular. Abdullah Yezid'e karşı muhalefette bulundu ise de Hüseyin b. Ali daha ılımlı bir tavır sergilemekteydi.¹⁵⁹

Hz. Hüseyin'e tabi olan halk, bir mektup ile onu Kûfe'ye davet ederek başlarına geçmesini istediler. Bu süreci yönetmesi için Kûfe'ye gönderilen Müslim b. Akil, Hz. Hüseyin adına biat almaya başladı. Süreçten haberdar olan Yezid, Ubeydullah b. Ziyad'ı Kûfe valiliğine getirdi ve akabinde Müslim yakalanıp öldürüldü. Müslim'in başına gelenleri Kadisiye yakınlarında öğrenen Hz. Hüseyin, Kerbela dolaylarında Emevî ordusu tarafından kuşatıldı ve Yezid'e biat etmesi telkin edildi. Hz. Hüseyin, Yezid'e biat etmeyince beraberindeki yetmiş iki kişi ile birlikte öldürüldü.¹⁶⁰ (10 Ekim 680) Hz. Hüseyin'in vefatıyla birlikte Abdullah b. Zübeyr, Yezid'e karşı muhalefette tek başına kaldı ve Mekke'de biat almaya başladı. Yezid'in göndermiş olduğu orduyu Mekke'de bozguna uğrattı.¹⁶¹ (661) Kerbelâ vakası yüzyıllar boyu sürecek olan fitne kapısının açılmasına sebep olmuştur. Bu olay kısa bir süre sonra zuhur edecek olan bütün hareketlerin sebebi veya bahanesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Şîî oluşumunun en mühim sebeplerinden biridir. Emevîler'in Şîa'nın haricindeki diğer grupları desteklemesi gruplar arasında daha

---

¹⁵⁸ İbrahim Sarıçam-İrfan Aycan, *Emevîler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, s. 11.; Hasan Karaköse, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁵⁹ Adnan Demircan, *Emevîler*, Beyan Yayınları, İstanbul 2018, s. 56.

¹⁶⁰ İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s. 93-94.

¹⁶¹ Ünal Kılıç, "Yezid I", *DİA*, c. XLIII, İstanbul 2013, s. 513-514.; Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Kerbela", *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 271-272.; İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s. 94-95.

çok ayrışmalara sebep olmuştur. Şiîliğin özellikle hilâfet merkezinden uzak Irak, Yemen ve İran gibi coğrafyalarda yayılmasında ve etkili olmasında Kerbelâ Vakası'nın etkisi büyüktür. Şiilik, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesiyle beraber İran'da hızlı bir yayılma alanı bulmuştur.¹⁶²

Abdullah b. Zübeyr, Emevî Devleti için tehlike olarak algılanmaktaydı. Mekke'de halifeliğini ilan eden Zübeyr üzerine ordu gönderdi ve şehir iki ay boyunca kuşatma altında kaldı. Yezid'in vefat ettiği haberini alan Suriye ordusu Şam'a geri döndü. Savaşın sonunda hastane ve medreseler kapatılıp yıkıldı. Harre Olayı neticesinde Kâbe-i Muazzama büyük hasar gördü.¹⁶³ Yezid vefat edince onun yerine gecedен korktuğu için "ebu leyla" olarak adlandırılan oğlu II. Muâviye (683-684) halife seçildi. Muâviye, halkı bir gün camide toplayarak şu şekilde nidada bulundu: "Ey nas! Ben sizin yükünüzü kaldıracak kudrette değilim. Sizin için Hz. Ömer gibi bir adam aradım bulamadım. Danışmak için 6 kişilik bir şura aradım; bulamadım. Siz hilâfete beğendiğinizi seçiniz." Böylece minberden indi ve yerine hazırandan Dahhak b. Kays'ı kendisinin yerine vekâleten bıraktı. Halkın kardeşin Halil'i yerine bırak ifadelerine de aldırış etmedi, evine çekildi ve bir süre sonra da vefat etti.¹⁶⁴ Kırk gün, bir rivayete göre de üç ay halifelik makamında bulundu.¹⁶⁵ II. Muâviye'nin dâhiliyede yapmış olduğu en bariz icraat alınan haraçlardan beytülmale iletilen miktar üzerinden üçte bir oranında indirim yapmış olmasıdır. Muâviye'nin vefatıyla birlikte Emevî hanedanının Sufyani kolu son bulmuş böylece halifelik Mervani kolundan devam etmiştir.¹⁶⁶

Emevîlerin Mervani kolunun ilk halifesi Mervan b. El Hakem idi. (684-685) "El Mü'temin Billah" lakabına sahipti ve kendisine Mart 684 tarihinde Şam

---

¹⁶² Yakup Keskin, "Yakın Döneme Etkileri Sebebiyle Kerbelâ", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38, Erzurum 2012, s. 118-119.

¹⁶³ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler - Abbâsîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 38-39.; Geniş bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Harre Savaşı", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, s. 245-247.; Mustafa Akkuş, a.g.e., s. 130.

¹⁶⁴ Bahriye Üçok, a.g.e., s. 40.

¹⁶⁵ İbn Tiktaka, a.g.e., s. 95.

¹⁶⁶ Mehmet Ali Kapan, "Yezid b. Muâviye", *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 335-336.

vilayetinin Cabiye şehrinde biat merasimi gerçekleştirildi ayrıca bu biat Temmuz 684 tarihinde yineleni. Müellif İbn Hazm'in Naktü'l Arus adlı eserinde hilâfet makamına altmış bir yaşında iken geçtiği ifade edilir.

Damgasında yer alan ibare "Allah'a sikati ve recai" şeklindeydi. 13 Şubat 685 senesinde veba sebebiyle vefat edinceye kadar hilâfette kaldı. Onun hâkim olduğu coğrafya Şam ile sınırlıydı, kalan bölgeler ise Abdullah b. Zübeyr'in hâkimiyeti altındaydı.¹⁶⁷ Onunla birlikte Emevî hanedanlığının Mervani kolu başlamış ve Emevîlerin yıkılışına kadar (750) devlet bu hanedan tarafından yönetilmiştir. O, Hz. Osman devrinde yüksek makamlara getirilmiş, kâtiplik vazifesini üstlenmiş ayrıca halife adına kararlar alarak birtakım icraatlerde dahi bulunmuştu. Hz. Osman devrinde kâtiplik yapması ve siyasi olaylarda etkin olması, bu dönemde meydana gelen olaylarda etkin bir rol edindiğini de göstermektedir.

Hz. Osman şehid edilince Hz. Ali hilâfet makamına gelmiş ve Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'ye karşı muhalif eden grubun içerisinde yer almıştı. Cemel ordusu yenilince Hz. Ali'ye tabi olarak Medine'de ikamet etti. Muâviye ve oğlu Yezid'e karşı muhabbet göstermiştir. Yezid'in oğlu Muâviye vefat edince meydana gelen otorite boşluğunun da bir artışı olarak Ubeydullah b. Ziyad'ın yardımcıları ile halife olmuştur.¹⁶⁸ Halifeliğinde Abdullah b. Zübeyr ile biat yarışına girmişti. Çoğunluk Abdullah b. Zübeyr'in safında yer alıyordu. Mervan, halktan zorla biat almaya çalışmasına rağmen sadece Şam ve Mısır ahalisi biatte bulundu. Hilâfete bir yıl dahi sürmedi ayrıca döneminde birçok insanın da vefatından sorumlu tutuldu. Onun zamanında zuhur eden ilginç bir hadise de İbnu'l Esir'de şu şekilde nakledilmektedir: "Mervan zamanına gelinceye kadar, Bayram namazlarında önce namaz kılınır, akabinde ise hutbe okunurdu; lakin o bu usulü terk etti ve hutbeyi namazın öncesine aldı."¹⁶⁹ Ayrıca Mervan, Ebu Hureyre'den bir hadis mecmuasını derleyip biraraya getirmiştir.¹⁷⁰

---

¹⁶⁷ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁶⁸ İ. Sarıçam-İ. Aycan, *a.g.e.*, s.37-38.

¹⁶⁹ İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s.71-72.

¹⁷⁰ İrfan Aycan, "Mervân I", *DİA*, c. IXXX, Ankara 2004, s. 225-227.

Beşinci Emevî halifesi olan Abdülmelik b. Mervan, (685-705) babası Mervan'ın vefatı sonrasında 13 Nisan 685 senesinde hilâfeti için biat aldı. İslâm tarihinde Abdülmelik ismini taşıyan ilk kişiydi. Halife olunca huzura gelen halktan kimselerin konuşmalarına sınırlamalar getirdi. Önceki süreçlerde halk bu hususta çok cüretkârdı.¹⁷¹ Lakabı ise “el Müvessik-liemrillah” şeklindeydi. Mısır ve Şam diyarının hâkimiyetini sağlamıştı. Irak, Hicaz ve Yemen ahalisi ise Abdullah b. Zübeyr'in hâkimiyeti altındaydı. Vefatına kadar (705) 21 yıl hilâfet makamında kaldı. Halife olunca Mekke civarının hâkimiyetini elinde bulunduran Abdullah b. Zübeyr, hacılardan biat aldığı gerekçesiyle, Abdülmelik b. Mervan hac farızasını yasakladı ve halkın hoşnutsuzluğunu kazandı. Kudüs'te Kubbetü's Sahra Camii'ni yaptırdı. Halkın arefe günü gelip burada vakfe yapmasının da bir sonucu olarak, camiiye Beytü'l Makdis ve Mesacid el Emsar isimleri verildi.

İslâm tarihinde ilk dirhem (gümüş para) bastıran kişi de Abdülmelik b. Mervan'dır.¹⁷² İslâmiyet'ten önceki devirlerde Hicaz coğrafyasında, Atina şehir devletinin bir işareti olan baykuş kabartmasını taşıyan bir miktar Himyeri sikkelerinin yanı sıra Roma ve İran sikkeleri kullanılmaktaydı. Abdülmelik ile bu usul geride kalmış artık sadece arapça ibarelerin yer aldığı özgün sikkeler darp edilmeye başlandı. Onun Irak valisi olan el Haccac da Kûfe'de gümüş paralar bastırdı. Ayrıca devlet erkânının yazışmalarındaki ihtiyacı karşılamak gayesiyle muntazam bir posta teşkilatı kurdu. Irak ve Horasan'daki birçok Müslüman ziraatçi kisvesinde yaşadıkları köyleri terkedip, İslâm ordusunda vazife almak üzere, Mevla olarak (çoğulu Mevâlî) büyük şehirlere göç ettiler. Ve bu kimselerden arazi vergisi tahsil edildi. 692'de kumandanı Yusuf es Sekafi'yi Mekke'ye vali olarak atadı. Haccac, Mekke'ye yürüdü ve burada Abdullah b. Zübeyr ile muharebede bulunup onu esir aldı. Akabinde 5 Aralık 692 senesinde onu çarmıha gerip öldürdü.¹⁷³

Abdullah b. Zübeyr'in ortadan kaldırılmasıyla birlikte Mervan'ın önünde ona engel teşkil edebilecek herhangi bir isim kalmamıştı. Fakat İran, Irak ve El cezire ahalisinde bulunan Hariciler ona muhalefet etmekteydi. Haccac'ın girişimleri

¹⁷¹ İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁷² Süyûti, *a.g.e.*, s. 261.

¹⁷³ İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s. 98.; Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 79-80.; Philip Hitti, *a.g.e.*, s. 344.

doğrultusunda bu bölgelerde hâkimiyet tesis edildi. Huzurun sağlanmasıyla birlikte Maveraünnehr coğrafyasına yönelik fetihler de başlamış oldu. İlerde Maveraünnehr fatihi olarak anılacak olan Kuteybe b. Müslim'i de Horasan valiliğine getirdi. (704) Abdülmelik halife olduğunda iç karışıklıkların da bir sonucu olarak Bizans İmparatorluğu ile sulh gerçekleştirmiş, Çukurova bölgesine kadar gelen Bizans'ı vergi ile durdurabilmişti. 20 yıllık hilâfetinin ardından 705 tarihinde Dımaşk'ta vefat etti ve kendisinden sonra dört oğlu hilâfet makamına geçtiği için kendisinden "Ebu'l muluk" (hükümdarlar babası) olarak bahsedildi.¹⁷⁴

Abdülmelik b. Mervan vefat edince oğlu Velid b. Abdulmelik halife oldu. (705-715) 9 Aralık 705'te biat aldı.¹⁷⁵ Babasının kendisine Arapça eğitimi için dil hocaları tuttuğu fakat buna rağmen başarı gösteremediği zikredilir.¹⁷⁶ İslâm tarihinin ikinci büyük fetih hareketleri onunla başlar. İbn Hazm onun hakkında şöyle der: "Halife olduğu sırada yaşı 30-40 arasındaydı. Mühürünün yazısı "Ey Velid öleceksin, hesaba çekileceksin.-Ya Velid İnneke meyyitün ve muhasebün" ibaresiydi. Onun zamanında kardeşi Mesleme b. Abdülmelik Anadolu'da gaza faaliyetlerinde bulundu. Tarık b. Ziyâd tarafından Endülüs (İber)'ün merkezi durumunda olan Toledo şehri fethedildi.¹⁷⁷ Ve burada yer alan Hz. Süleyman'ın (a.s.) sofrası Dımaşk'a getirildi.

Sind (aşağı İndus), Maveraünnehr ve Hindistan coğrafyasında fetihler oldu. Maveraünnehr'in en mühim ticari kavşağı konumunda olan Semerkand fethedildi. (711) Kuzey Afrika'nın büyük çoğunluğu fethedildi. Kendisi fetihlerde bulunmaktan keyif alır ve yeni fethedilen yerlerde imar faaliyetlerinde bulunurdu. Dımaşk şehrinde yer alan Emevî Camii'si onun tarafından yaptırıldı. Peygamber Efendimiz'in mescidini süsleyip burayı mozaiklerle donattı. Döneminde vuku bulan imar faaliyetlerini yürüten kişi ise sonradan halife olacak olan Medine valisi Ömer b.

---

¹⁷⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 266-270.

¹⁷⁵ İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s.100.

¹⁷⁶ Süyûti, *a.g.e.*, s. 267.

¹⁷⁷ Süyûti, *a.g.e.*, s. 268.

Abdülazîz idi. İlk hastaneyi kuran, (Daruz'ziyafe), yolları mil işaretleri ile donatan da odur.¹⁷⁸ (707)

Kimsesiz ve fakir çocukları gözetmiş onların eğitimleri ile yakinen ilgilenmiştir. Onun dönemi sosyal, kültürel, sîyasi, iktisadi ve mimari açıdan zirveyi temsil eder. Anadolu, Kafkasya, Orta Asya havalisine yönelik yapılan fetihler ülkenin refah seviyesini arttırmıştır. Emevî Devleti bu dönemde sosyal devlet anlayışının timsali olduğu bir devir olarak tarihteki yerini almıştır. Ehli sünnet akidesini yaşatmak gayesiyle çalışmalarda bulunmuş, Ehli sünnet âlimlerine yakınlık göstermiş, onları gözetmiş ve desteklemiştir. I. Velid 24 Şubat 715'te Dımaşk'ta yer alan Deyrümüran'da ahirete intikal etti. Suriye halkının en çok sevdiği halife olarak anılan Velid, Ömer b. Abdülazîz'in kıldırması olduğu cenaze namazının akabinde Babüssagir kabristanlığına defnedildi. Velid'in vefatının akabinde bir süre oğulları III. Yezid ve İbrahim kısa aralıklarla hilâfette bulunmuşlardır.¹⁷⁹

I. Velid'in ahirete intikali ile birlikte, bir süre III. Yezid ve Süleyman hilâfette kalmış, akabinde Süleyman b. Abdülmelik halife olmuştur.¹⁸⁰ Künyesi Ebu Eyyub, annesi aynı zamanda Velid'in de annesi olan Vellade isimli hanım idi. Yüzüğünde "Amentü billah=Allah'a iman ettim" ibaresi yer almaktaydı. Onun dâhildeki ilk icraatleri Haccac'ın hapse attığı insanlara yönelik genel af ilan etmesi, sürgünde olan fertlerin geri gelmesi, esir hayatı süren insanların hürriyetlerinin teslim edilmesi ve zamanında eda edilmeyen namazların vakitli olarak eda edilmesi şeklindeydi. Bütün bu uygulamaların bir neticesi olarak kendisinden halk nazarında "miftahul hayr" olarak bahsedilmekteydi. Ayrıca döneminde devlete büyük yarar sağlamış olan devlet adamlarını şahsi nedenler dolayısıyla cezalandırması da onun büyük eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. Yine onun döneminde din adamları, devlet otoritesi üzerinde etkin bir konum elde etmiştir.

Remle şehri onun döneminde kuruldu ve bu şehre Ebufutrus nehrinden su getirtti. Bu uygulamaları onun imar faaliyetlerine vermiş olduğu ehemmiyeti

¹⁷⁸ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 82-83.; Mevlüt Koyuncu, "Velid I", *DİA*, c. XLIII, İstanbul 2013, s. 30-31.

¹⁷⁹ İsmâil Yiğit, *Emevîler*, İSAM Yayınları, Ankara 2020, s. 84-85.

¹⁸⁰ İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s. 101.

göstermektedir. Kınnesrin amilliklerinden olan Mercidâbık karargâhında ikamet halinde iken 2 Ekim 717 Cuma günü 39 yaşındayken ahirete intikal etmiştir. İntikalinden evvel İstanbul kuşatması esnasında kardeşi Mesleme'ye destek göndermiştir. Hükümdarlığı 2 yıl, 8 ay, 5 günlük bir zaman dilimini kapsamaktaydı.¹⁸¹

Velid'in ardından hilâfet makamına gelen Süleyman b. Abdülmelik, kardeşinin kendisini veliahtlıktan uzaklaştırması üzerine direnen Ömer b. Abdülazîz'i yanına aldı ve oğulları ve kardeşlerinin veliahtlık sırasında beklemesine rağmen, hastalığı esnasında onu kendisine veliaht olarak tayin etti. 717 senesinde Süleyman b. Abdülmelik ahirete intikal edince Ömer b. Abdülazîz halife oldu.¹⁸² Yüzünde, küçüklüğünde at tepmesi sonucu yara izi olduğu için Emevîlerin yara izlisi olarak anılmıştır. Hz. Ömer onun için: "Soyumdan yüzünde yara izi olan bir adam gelecek, yeryüzünü adaletle dolduracak" buyurmuştur. Âlimler, Peygamber Efendimiz'in: "Allah her yüz yılın başında ümmetime dini yenileyecek birini gönderir" diye ifade ettiklerini, birinci asrın sonunda da Ömer b. Abdülazîz'in geldiğini ifade ederler.

Halifeliği sürecinde uygulamalarında dindar bir tavır sergileyen Ömer b. Abdülazîz, dede soyundan olan Hz. Ömer'in uygulamalarına yönelik belgeleri biraraya getirip toplattı ve idaresi sürecinde bu belgelerden yararlandı. Dönemin önde gelen âlimlerini kendisine danışman olarak seçti. Âlimlere mektuplar gönderip idare ile ilgili istişarelerde bulundu. Sarayda yer alan lüks eşyaları devlet hazinesine nakletti. Halktan birisi gibi sade bir yaşamı tercih etti. Dâhiliyede yapmış olduğu ilk icraatlerinde takvalı, dindar, zahid ve nezih bir kimse olduğunu kanıtladı. Halife olduğunda halifelerin bineğine binmeyip özel mülkiyetinde olan bineğe binmeyi tercih etti.

Hilâfet makamına da rağbet etmemiş, kendi evinde konaklamaya devam etmişti. Halktan vesair çevreden biat alınca halkına şu şekilde nidada bulunmuştu: "Ey insanlar, benim çok arzu sahibi nefsim vardır. Kendisine ne verilirse muhakkak

¹⁸¹ Mesûdî, *a.g.e.*, s. 225-226.; İsmâil Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 80-81.

¹⁸² İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 101-102.

daha üstün olan bir şeyi ister. Bana halifelik verilince nefsim, halifelikten daha üstün olan cennete arzu duymaya başladı. Cennete kavuşmam için bana yardım edin. Allah size rahmet etsin.” Mesleme ordusu İstanbul kuşatması esnasında zora düşmüştü ve sonradan Ömer b. Abdülazîz geri dönmelerini tebliğ etti. Ayrıca hutbelerde İslâm halifesi için okunan duayı halk için okunan bir dua haline getirerek Emevî Devleti'nin saltanat sistemine dayalı görünümüne de son verdi.

İdare ve uygulamalarında ilk dört halifeyi örnek aldığı için İslâm tarihinde beşinci halife olarak zikredildi.¹⁸³ Uygulamalarında hakka ve hakkaniyete önem verdi. Emevîlerin ilk dönemlerinden itibaren uygulanmakta olan Mevâlî politikası yerine herkesi gözeten eşitlikçi bir politika sergiledi. Öncesinde Hz. Ali ve oğlu Hz. Hasan'a yönelik minberlerde hakaret edilmekteydi, Ömer b. Abdülazîz bu uygulamaya son verdi ve çevre diyarlara mektuplar gönderdi. Hakaret ifadelerinin yerine “İnnellahe yemurü bil adli ve'l ihsani...”¹⁸⁴ Âyet-i Kerîmesini koydu.¹⁸⁵

Ömer b. Abdülazîz'in de direktifleri doğrultusunda, ezan okunduktan sonra müezzinler, namaz vaktinin gecikmemesi için Ömer b. Abdülazîz'e namaz vaktinin girdiğini bildiriyorlardı. İbn Asakir bu mevzu ile ilgili olarak şu ifadeleri rivayet etmektedir: “ Ömer b. Abdülazîz'in müezzinlerinin gelip kendisine selam verdiklerini, namazın yaklaştığını duyurduklarını gördüm. Ona şöyle diyorlardı: “Selam sana ey mü'minlerin emiri! Allah'ın rahmet ve bereketi senin üzerine olsun. Haydi, namaza, haydi felaha, namaz yaklaştı.”¹⁸⁶ Bu cümlelerden hareketle, Ömer b. Abdülazîz'in namaz hususunda ne kadar duyarlı ve hassas olduğu anlaşılmaktadır.

Ömer b. Abdülazîz aynı zamanda iyi bir hadis ravisi, önemli bir fakih ve güçlü bir kelam bilginidir. Sosyal devlet anlayışının en güzel örneğini sergileyen

---

¹⁸³ Süyûti, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁸⁴ Nahl, 16/90. (Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.)

¹⁸⁵ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 86-87.; İbnü'l Kesîr, *El Bidâye ve'n Nihâye*, Çağrı Yayınları, c. IX, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2017, s. 298.; İsmâil Yiğit, “Ömer b. Abdülazîz”, *DİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 53-55.;

¹⁸⁶ İbnü'l Kesîr, *a.g.e.*, s. 299.

Ömer b. Abdülazîz Şubat 720 tarihinde Humus yakınlarında ahirete intikal etti.¹⁸⁷ Adaletiyle Hz. Ömer'e, zühd ve takvası ile Hasan-ı Basri'ye, ilim yönünden de Zühri'ye benzetilmektedir. Ömer b. Abdülazîz kendi hutbesinde şu ifadelerle yer vermektedir: “Ey insanlar siz boşa yaratılmadınız, başıboş bırakılmadınız. Yarın Allah'a döneceksiniz, o aranızda hüküm verecek. Allah'ın her şeyi kaplayan merhametinden, gökler ve yer kadar geniş cennetten mahrum kalan gerçekten zararda olacak. Biliniz ki yarın emniyet Allah'tan korkanın, azı çoğa, fani hayatı ebedi hayata değişenin olacak...”¹⁸⁸

Ömer b. Abdülazîz ahirete intikal edince kardeşi Süleyman'ın da veliahd tayiniyle II. Yezid b. Abdülmelik (720-724) hilâfet makamına geçti.¹⁸⁹ El kadir bisunillah lakabı ile anılmaktaydı. Devrinde Yezid b. Mühelleb b. Ebi Sufra isyanı ile meşgul oldu.¹⁹⁰ Ömer b. Abdülazîz döneminde bir süreliğine silahlı mücadeleden vazgeçen Hariciler bu dönemde Irak dolaylarında tekrardan isyan girişimlerinde bulundu ve devleti uzun süre sıkıntıya soktular. Bizans üzerine düzenlene gelen seferlere hız kesmeden devam edildi. O yaşantı itibariyle kendisine Ömer b. Abdülazîz'i örnek almaktaydı. 724 tarihinde kendisinden sonra kardeşi Hişam ve oğlu Velid'i veliahd tayin ettiği halde Ürdün'de (İrbid) vefat etti.¹⁹¹ Vefatının hemen akabinde Yezid b. Abdülmelik'in vefatından önce, veliahd bıraktığı kardeşi Hişam b. Abdülmelik'e Hicri 105 tarihinde biat edildi.¹⁹²

İbnü'l Kesîr eserinde Vakidi'den nakil ile şu bilgileri vermektedir: “Hişam Deysune'de evinde hazır ve nazır bir halde iken kendisine hilâfet makamı tebliğ edildi. Halifelüğün alameti olan asa ve yüzük ulaklar tarafından kendisine verildi. İkamet ettiği Rusafe'den Şam'a gelerek halifelik makamına cülus etti.¹⁹³ Hişam devri gerek fetihlerin gerekse de iç karışıklıkların yoğunlaştığı bir döneme tekabül

---

¹⁸⁷ Süyûti, *a.g.e.*, s. 292.

¹⁸⁸ Câhiz, *a.g.e.*, s. 127-128.

¹⁸⁹ İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s. 102-103.

¹⁹⁰ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 87-88.

¹⁹¹ Adnan Demircan, *a.g.e.*, s. 88-90.; Ünal Kılıç, “Yezid II”, *DİA*, c. XLIII, İstanbul 2013, s. 515-516.

¹⁹² Süyûti, *a.g.e.*, s. 296.

¹⁹³ İbnü'l Kesîr, *a.g.e.*, s. 379.

etmektedir. Ülkenin sair diyarlarında Arap olmayan unsurlara karşı (Mevâlî) Arap milliyetçiliği, kabilecilik (asabiye), Şii isyanları, Abbâsîlere bağlı dailerin ayaklanmaları, sarsıcı bir mahiyet arzeden Harici isyanları yayılma alanı buldu. Onun takip ettiği mali politika nedeniyle valilerin farklı usuller doğrultusunda halktan vergi talebinde bulunması Emevîlerin yıkılmasında etkili olan unsurlar arasında zikredilebilir.

Hişam döneminde İslâm orduları Maveraünnehir’de¹⁹⁴ Türklerle karşı karşıya geldiler.¹⁹⁵ Fergana ve Belh sahasında ilerleme kaydedildi.¹⁹⁶ Bu ilerlemenin de bir neticesi olarak Orta Asya’da Türgiş Kağanı Su-lu Kağan ile karşılaştılar ve hezimetle uğradılar. Öncesinde de değindiğimiz üzere Emevî Devleti’nin sair diyarlarında devleti sıkıntıya sokan isyanlar ve ayaklanmalar baş göstermişti. Bu kargaşa ortamının da vermiş olduğu otoriter boşluk, 724-25 yılında Maveraünnehir’de üstünlüğün Türklere geçmesinin de yolunu açtı. Bu coğrafyada Arap orduları ile Türkler arasında çetin mücadeleler yaşandı.

Türklerin Semerkand’ı kuşatması sonucu 730 tarihinde meydana gelen Geçit Savaşı’nda (Vak’atü’ş Şi’b) Emevîler ağır kayıplar vermelerine rağmen Semerkand’ı Türklerden kurtardı.¹⁹⁷ Ayrıca Kafkasya sahasında Hazarlar ile yoğun bir mücadeleye girmişler, başkentleri Beydâ’yı ve Belencer’i hâkimiyet altına almışlardır. Kafkaslardaki Emevî-Hazar hâkimiyeti zaman zaman el değiştirmekteydi.¹⁹⁸ Hişam b. Abdülmelik döneminin diğer bir mücadele sahası

---

¹⁹⁴ Emevîlerin Maveraünnehir coğrafyasındaki fetih politikaları için bkz. Yunus Akyürek, “Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir’in Fethi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXII, sayı. 1, 2013, s. 85-115.

¹⁹⁵ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁹⁶ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁹⁷ İ. Sariçam, *a.g.e.*, s. 81.; Nadir Özkuyumcu, “Hişâm b. Abdülmelik”, *DİA*, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 148-150.

¹⁹⁸ Kafkasya coğrafyasında zuhur eden Emevî-Hazar münasebetleri için bkz. Oktay Bozan, “Emevîler Döneminde Müslüman-Hazar İlişkileri”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 2014, s. 106-127.; Mehmet Çog, “Emevî ve Abbâsîler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri”, *Turkish Studies*, Volume 2, 2007, s. 150-160.

İspanya oldu. Tuluz civarında Müslümanların Eudes d'Aquitaine'ye yenilmelerinin hemen akabinde İspanya'da fetihler dört yıl sekteye uğradı.

İspanya'ya vali olarak atanan Anbese b. Süheym el Kelbi, Carcassone ve Autun şehirlerini Emevî sınırlarına dâhil ederek bu mahaldeki fetihleri tekrardan başlattı. 726'da el Kelbi vefat edince İspanya'da kendilerine ikinci sınıf muamelede bulunan Berberiler isyan etti ve bu bölgede karışıklıklara sebep oldular. Berberilerin lideri, Müslümanların düşmanı olan Eudes d'Aquitaine'nin kız kardeşi ile evlenerek bağımsız hareket etmeye başladı ve bu durum Müslümanları düşmanla cihad etmekten alıkoymaktaydı.

El Kelbî'nin vefatı ve bu ortamda çıkan Berberi isyanları üzerine İspanya valiliğine Abdullah el Gafiki getirildi. Valiliği sırasında Berberi isyanlarına son verip yönünü Fransa'ya çevirdi ve buralarda fetihlerde (Bordeaux) bulundu. Devamında Kuzey Puvatiye'ye yönelmesi ile Dük Eudes, Merovenjien hanedanının nazırı Charles Martel'den yardım talebinde bulundu. Netice itibari ile 732 yılında Puvatiye Savaşı¹⁹⁹ (Belatüşşüheda) zuhur etti. Müslümanlar ağır bir mağlubiyet aldı, el Gafiki de savaş esnasında şehid oldu. Akabinde Müslüman kumandanlar Septimania'ya geldiler ve burada durum muhakemesi yaptılar. Bu savaşı haç ve İslâm mücadelesi içerisinde değerlendiren batılı tarihçiler, Charles Martel'i Hristiyan dünyası için kahraman ilan ederken, Müslüman tarafında alınan bu mağlubiyet İslâm fetihlerinin İspanya'daki gelişiminin de sonu anlamına gelmekteydi. El Gafiki'nin vefatından sonra bölgeye vali tayinleri olsa da Kuzey Afrika'da zuhur eden isyanlar fetihlerin sekteye uğramasını da beraberinde getirdi.²⁰⁰

740 yılında Kuzey Afrika'da zuhur eden Harici Berberilerin isyanları Endülüs'te de kendisine yayılma alanı buldu. İsyancıardan kurtulma arzusu ile Endülüs'e giden Suriyeli birlikler, İspanya'daki Berberi isyanlarının nihayete ermesinde büyük çaba gösterdi. Fakat daha önceden bu coğrafyaya gelip yerleşmiş

---

¹⁹⁹ Abdurrahman el Gâfiki'nin komutasındaki İslâm ordusu ile Charles Martel'in kumandasındaki Frank güçleri arasında Poitiers civarında 732'de zuhur eden savaştır. Belâtü's Şühedâ savaşı için bkz., Abdülkerim Özaydın, "Belâtü'sşühedâ", *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 391-392.

²⁰⁰ İ. Sarıçam, *a.g.e.*, s. 84-86.; İsmail Yiğit, *a.g.e.*, s. 112-113.

olan Araplar (belediyyün) ile bu Suriyeli birlikler arasında bölgede çetin mücadeleler yaşandı. Eş zamanlı olarak zuhur etmiş olan Kaysi-Yemeni gruplar arasında meydana gelen sıkıntılar da bölgedeki huzursuzlukları had safhaya taşıdı.

Hişam b. Abdümelik devrindeki diğer önemli bir gelişme ise Bizans'a yönelik seferlerde elde edilen başarılar idi. Emevî ordusu Güneydoğu Anadolu yönünde ilerlemiş, yeni yerler fethetmişti. İslâm ordusu Kayseri, İznik dolaylarına kadar ulaşmıştı. Fakat Emevîler, 740 tarihinde vuku bulan Akroinon (Seyitgazi) bölgesinde Bizans ile zuhur eden savaşta mağlup oldular.²⁰¹ 717 sonrası Anadolu seferlerinde de yer almış olan Abdullah b. Battal (Battal Gazi) muhtemelen bu savaş esnasında şehid oldu.²⁰²

Hişam döneminin bürokrasi alanındaki gelişmelerine baktığımız zaman Horasan'daki yazışmalarda Farsça yerine Arapça'nın tercih edildiği görülmektedir. Yine Abbâsî halifesi Ebu Cafer el Mansur da yönetim alanında Hişam'ı örnek almıştır. Halifeliği öncesinde de şiir ile meşgul olan Hişam, ensab (şecere, soy) ilmine de düşkün olduğu için dönemindeki âlimlere ensab cetvelleri hazırlatmıştır. Önemli diğer bir husus ise onun halifeliği ile birlikte imamın minbere çıkmasıyla (Cuma günü) müezzin tarafından ezan okunması geleneğinin başlamasıdır. Aynı zamanda Endülüs Emevî Devleti'nin de kurucusu olan I. Abdurrahman, Hişam'ın torunudur.

Hişam devri Emevî tarihinde üçüncü ikbal çağı olarak zikredilmektedir. Hişam'ın, Rusafe'de 743 tarihinde vefat etmesi bir bakıma Emevîler için de sonun başlangıcı kabul edilmektedir.²⁰³ Çünkü onun devri içerdeki ve dışardaki genişlemenin yanı sıra dâhildeki propaganda ve ayaklanmaların da zuhur ettiği, devletin bir kargaşa ortamına sürüklendiği devirdir. Bu sıkıntılı süreçte, Hişam'ın vefatının hemen akabinde, halifelik makamına yeğeni II. Velid geçti. Kısa süren hilâfeti döneminde Emevî halifeleri arasında şairliği ile nam salmış, tarih yazıcılığı sahasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Onun aleyhinde toplumda ve Emevî

---

²⁰¹ İsmail Yiğit, *a.g.e.*, s. 114-115.

²⁰² Ahmet Yaşar Ocak, "Battal Gazi", *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 204-205.

²⁰³ Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, s. 148-150.

ailesinde çatışmalar zuhura gelmiş, Emevî ailesi ilk kez kendi içerisinde parçalanma ile yüz yüze gelmişti.²⁰⁴ Döneminde vuku bulan isyanların neticesinde 16 Nisan 744 tarihinde sarayında isyancılar tarafından öldürülmüştür.²⁰⁵

II. Velid ahirete intikal edince, cariyeden doğma ilk Emevî halifesi olan III. Yezid halifelik makamına geçti. Anne cihetinden büyükannelerinden biri Bizans kayserinin, birisinin de Türk hükümdarının kızı olması hasebiyle, anne ve babasının soyu ile iftihar ederek, ben dört hükümdarın: kisra, kayser, hakan ve mervanın torunuyum dediği rivayet edilmektedir. Ayrıca II. Velid'in arttırdığı maaşları azaltmasından dolayı "en nakıs" (eksik) olarak anılmaktaydı. Halifeliğinin altıncı ayında hastalanınca kendisinden sonraki veliahdleri belirledi. (İbrahim ve Abdülaziz b. Haccac) Kısa bir süre sonra vefat eden III. Yezid'in 744 tarihinde vefatıyla birlikte devlet iyice zayıflamış, bu tarih yıkılış sürecinin de başlangıcı olmuştu.²⁰⁶

III. Yezid'in ahirete intikal etmesinin akabinde İbrahim b. Velid hilâfet makamına geçti. (744) Yaklaşık üç ay hilâfet makamında kalan İbrahim²⁰⁷, yoğun kargaşa ve isyanlar ile meşgul oldu. Bazı merkezler ona itaat etmeme konusunda direniş gösterdi. II. Velid'in vefatından sonra zuhur eden fitne ve isyan ortamını yatıştırmakta yetersiz kaldı. Döneminde II. Mervan'ın isyanı ile karşılaşan İbrahim, ona itaat ederek bağlılığını bildirdi ve halifelikten çekildi. Rivayetlerde yer alan bilgilere göre İbrahim, Emevî hilâfetinin de sonunu hazırlayan Zap Suyu Savaşı'nda nehirde boğularak vefat eden kimseler arasında idi.²⁰⁸

Ca'di lakabıyla da tanınan Emevîlerin son halifesi Mervan b. Muhammed (Mervan II), 744 tarihinde Emevî hilâfet makamına geçti. Halifeliği sürecinde iskân için Harran'ı seçmişti ki ondan önceki Emevî halifeleri Dımaşk'ta ikamet etmekteydi. Dönemi siyasi çalkantılar ve isyanlar ile geçti. En önemli isyan merkezleri Mısır, Hıms, Dımaşk ve Filistin yöresinde zuhur eden isyanlar idi. Onu en

---

²⁰⁴ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 106.

²⁰⁵ İsmâil Hakkı Atçeken, "Velid II", *DİA*, c. XVIII, İstanbul 2013, s. 31-33.; İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 106.

²⁰⁶ Mevlüt Koyuncu, "Yezid III", *DİA*, c. XVIII, İstanbul 2013, s. 516-517.

²⁰⁷ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s.106.

²⁰⁸ İbrahim Sarıçam, "İbrahim b. Velid", *DİA*, c. XXI, İstanbul 2000, s. 359.

çok uğraştıran isyan hareketi ise Abbâsîlerin Horasan daisi Ebu Müslim el Horasânî idi. El Horasânî tarafından çıkarılan isyan aynı zaman da Emevî iktidarının sonu demekti.²⁰⁹

Hilâfete geçtiği gün itibariyle sürekli harp ve isyanlar ile meşgul olan Mervan, üç yıllık bir zaman zarfı içerisinde El Cezire, Irak, Mısır, Suriye ve Arabistan'da sükûneti sağladıktan sonra onu asıl ilgilendiren ve mağdur durumda bırakan Abbâsî ihtilali gerçekleşti. Haziran 747 tarihinde, Emevî yönetiminden gayri memnun unsurlar ile İranlı Mevâlîlerin de desteğini sağlayan Ebu Müslim, siyah bayrak eşliğinde Abbâsî ihtilalini başlattı. Ebu Müslim başlatmış olduğu ihtilal sürecinde, II. Mervan ve Irak valisinden herhangi bir destek göremeyen Horasan valisi Seyyar b. Nasr'ın barış teklifini de geri çevirdi. Yapılan savaşların neticesinde Nasr, Nişabur, Merv ve Kumis'i kaybetti ve yaklaşık bir yıl sonra Müslim Horasan'ın tamamına hâkim oldu ve buradaki otoritesini artırdı. Bütün bu olayların akabinde 28 Kasım 749'da Kûfe'ye gelen ihtilal liderleri Ebu'l Abbas es Seffah'ı halife olarak kabul ettiler.

Seffah amcası Abdullah'ı bir ordu nezaretinde Mervan'a gönderdi. Mervan Zap Suyu vadisinde es Seffah'ın ordusu ile karşılaştı. Ordusunda bulunan Mudari, Yemenli ve Suriyeli askerlerin rekabet halinde ve ayrıca kendisine de küs olmalarından dolayı Mervan Seffah'ın ordusuna karşı mukavemet gösteremedi, mücadeleyi kaybetti. Almış olduğu mağlubiyetin ardından Harran'a çekildi fakat burada da tutunamadı. Aynı zamanda es Seffah'ın amcası onu takip etmekteydi, bundan dolayı Kinnesrin, Humus ve Dımaşk üzerinden Filistin'e hareket etti. Onun bu kaçıışı Mısır üzerinden devam etti fakat bir süre sonra Yukarı Mısır'ın Busir köyünde es Seffah'ın ordusuna yakalanarak çetin mücadeleler neticesinde hayatını kaybetti.²¹⁰ Nihayetinde Ebu Müslim'in de etkili olduğu Abbâsî İhtilali başarıya ulaşmış, Emevî Devleti son bularak tarihteki yerini almıştır.²¹¹

---

²⁰⁹ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 95-96.

²¹⁰ Hasan Kurt, "Mervân II", *DİA*, c.XXIX, Ankara 2004, s. 227-229.; Mesûdî, *a.g.e.*, s. 229-231.; Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 95-96.; Detaylı bilgi için bkz. Roberto Marin-Guzman, "Arap Kabileleri, Emevî Saltanatı ve Abbâsî İhtilali", çev. Ali Aksu- Sena Kaplan, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVIII, sayı 1, 2014, s. 257-298.

1.7. Endülüs Emevî Devleti Dönemi ve Hilâfet Kurumu (756-1031)

Avrupalılar Müslüman İspanya'yı Andolucia, Müslümanlar ise bu yöreyi Endülüs olarak adlandırmıştır. Ancak bu tanımlama 718'de başlayıp yaklaşık olarak sekiz asır devam eden reconquista zihniyeti ile birlikte Endülüs'te Müslüman sınırları daralmış ve Endülüs tabiri sadece Beni Ahmer Devleti'nin (Nasriler) sınırlarını ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Her şeye rağmen Andolucia tabiri bugün Cordoba, Sevilla gibi şehirleri içine alan bölge için kullanılmaktadır. Menşei itibariyle Berberi olan Tarık b. Ziyad'ın²¹² 711²¹³ tarihinde İspanya kıyılarına gelmesiyle birlikte Araplar tarafından burada hâkimiyet tesis edilmiştir.

Endülüs 711-756 tarihleri arasında valilerce idare edilmiştir. 732 tarihinde meydana gelen Puvatya Savaşı ile birlikte Araplar Şarl Martel'e karşı mukavemet gösteremedi ve Müslümanların ilerlemesi sekteye uğradı. İlk Abbâsî halifesi olan es-Saffah, Ebu Müslim'in de girişimleri neticesinde Emevî Devleti'ne son verince Hişam b. Abdülmelik'in torunlarından Abdurrahman b. Muâviye canını zor kurtarmış akabinde Filistin, Mısır üzerinden Kuzey Afrika'ya gitmişti²¹⁴.

Abbâsîler, Emevîler üzerinde sıkı bir takibat başlattı.²¹⁵ Sonrasında 755 senesinde Endülüs'e gelen Abdurrahman, İber bölgesini hâkimiyeti altına aldı ve 756 tarihinde Endülüs Emevî Devleti'ni kurdu.²¹⁶ Bu devlet, Valiler (711-755),

---

²¹¹ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 107-109.

²¹² İsmâil Hakkı Atçeken, "Tarık b. Ziyâd", *DİA*, c. XL, İstanbul 2011, s. 24-25.

²¹³ Tarihi kaynaklarda Endülüs'ün fethi ilk olarak Hz. Osman devrinde H. 27 (647-648) tarihinde gerçekleşmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, "Endülüs'ün (İspanya) Halife Hz. Osman'ın Halifeliği Sırasında –Hicri 27 Yılında- Fethi", çev. Selahattin Polatoğlu, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, c. 2, Sayı 1, Haziran 2018, s. 57-66.

²¹⁴ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 233.

²¹⁵ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 295.

²¹⁶ Mustafa Akkuş, *a.g.e.*, s. 144-145.; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, c. XI, İstanbul 1995, s. 225-232.; Endülüs Tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz., Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İSAM Yayınları, Ankara 2020.

Emirlik (756-929), Halifelik²¹⁷ (929-1031), Muluk'ut'Tavaif (1031-1090), Murabıtlar (1090-1147), Muvahhidler (1147-1229), Gırnata Beni Ahmer Emirliği (Nasriler 1238-1492) Dönemleri şeklinde tasnif edilmektedir.²¹⁸ Konumuz itibarı ile bizi ilgilendiren kısım Halifelik devri olacaktır. (929-1031)

Endülüs Emevî Devleti'nin tarihinde halife ve Emiru'l mü'minin olarak adlandırılan ilk kişi III. Abdurrahman b. Muhammed'dir. Öncesinde sadece emir ifadesi kullanılmaktaydı.²¹⁹ Böyle adlandırılmasında etkili olan temel sebep ise halife Muktedir zamanında Abbâsî Devleti'nin zayıflamış olması ve meydana gelen otorite boşluğunu fırsat bilmesidir. Abdurrahman b. Muhammed'in selefleri ise emir unvanını kullanmışlardır.²²⁰

Endülüs Emevîleri dönemi kendi içerisinde belli bir tasnife tabi tutularak incelenmektedir. Emirler devrinin son bulmasıyla birlikte başlayan hilâfet devri'nin ilk halifesi yukarda da zikrolunduğu üzere III. Abdurrahman b. Muhammed'dir. III. Abdurrahman Endülüs'ün kudretini ortaya koymak gayesi 929 senesinde Emirlikler devrine son verip akabinde Endülüs hilâfetini bütün cihana izhar eyledi. Başlangıçta Abdurrahman'ın emirliği döneminde devlet içerisinde merkezi otorite sarsılmış, belli başlı isyanlar tahakkuk etmişti.²²¹

880 tarihinde onu en çok uğraştıran isyan girişimleri arasında Bübeşter mevkiinde zuhur eden Ömer b. Hafsun'un isyan hareketi idi. Abdurrahman çok geçmeden bu isyanı bastırdı ve düzeni yeniden tesis etti. Onun bu isyanı bastırması ile birlikte kaybolan otorite tekrar tesis edilmiş, Abdurrahman, Endülüs tarihinde ilk kez olmak üzere halife ve emiru'l mümininin sıfatlarını kullanmaya başlamıştır. Endülüs Emevî Devleti'nin banisi olan I. Abdurrahman, ailesinin Abbâsî hanedanı

---

²¹⁷ Endülüs Emevîleri devrinde hilâfet meselesi hakkında detaylı bilgi için bkz., Mehmet Özdemir, *Geçmişten Günümüze Hilâfet (Endülüs'te Hilâfet Tecrübesi)*, İlem Yayınları, Ankara 2022, s. 113-130.

²¹⁸ Mehmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 225-232.

²¹⁹ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 296.

²²⁰ Süyûti, *a.g.e.*, s. 617.

²²¹ Abdurrahman Ali Hacci, *İslâmi Fetih'ten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*, çev. Kadir Kınar, İlkharf Yayınevi, İstanbul 2017, s. 383.

tarafından katledilmesine ve Endülüs'e gelip burada hâkimiyetini tesis etmesine rağmen halife unvanını kullanmamıştı. Onun halife sanını kullanması Abbâsî hanedanına karşı değil, bizzat Fâtımî idaresine karşı bir güç gösterisiydi.

Abdurrahman, İbn Hafsun ve oğulları tarafından başlatılan isyan girişimi başarılı bir şekilde bastırılınca Hristiyan ve Müslüman idareciler nezdinde büyük bir itibar kazandı. Batalyevs ve Toluytula'da (Toledo) hâkimiyet kesin olarak tesis edildi. Hem içerde hem de dışarda kazanılan siyasi zaferler, sosyo ekonomik muvaffakiyetleri de beraberinde getirdi. Endülüs Emevî Devleti güçlenmiş, zaferleri Pireneleri aşip Bizans'a kadar ulaşmıştı. Doğu'da Bizans ile beraber çağdaşları olan Fâtımî ve Abbâsîleri kendisine rakip olarak görüyor, rakipleri de ortak düşmana karşı ittifak girişimlerinde bulunuyordu.²²²

Endülüs Emevî Devleti ile Fâtımîler arasında cereyan eden buhranlar, siyasi, askeri ve mezhepsel propagandalar şeklinde zuhur etmekteydi. Askeri sahada meydana gelen çekişmeler (954) umumi olarak karadan ve denizden olmak üzere iki kolda kendini göstermiştir. 909 senesinde Ifrikiyye merkezli olarak kurulan Fâtımîler Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmına hâkim olmuş buna mukabil Endülüs'te cereyan eden olaylara müdahale eder hale gelmişti. Kendileri şii karakterde oldukları için sünni İslâm'ın savunucusu konumunda olan Endülüs Emevî Devleti'ni birçok sahada tehdit eder hale gelmiştir. Onun halife unvanını kullanma gayesinin yegâne sebebi manevi anlamda Sünni İslâm dünyasının desteğini sağlamaktı.

Endülüs Emevî Devleti'ni tehdit eden en önemli husus yukarıda zikredilen amillerin de bir bağlantısı olarak Fâtımî Devleti idi. Fâtımî ve Endülüs Emevî Devleti arasında zuhur eden menfî münasebetlerin temelinde yatan faktör en-Nasır Lidinillâh'ın halife ve emir'ul mü'minin unvanlarını kullanmaya başlamasıdır.²²³

---

²²² Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman III", *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 152-155.

²²³ W. Montgomery Watt- Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, çev. Cumhur Ersin Adıgüzel- Qiyas Şükürov, Küre Yayınları, İstanbul 2018, s. 52.

Fâtımî dâîleri,²²⁴ Endülüs'ün farklı yerlerinde ikamet eden insanlar arasında gizli yöntemlerle Fâtımîlerin imamet/hilâfet hususundaki emellerini propagandalar aracılığı ile yayma gayretinde bulunmaktaydı.²²⁵ Fâtımîler, Şiilik adı altında bu düşüncenin İsmâîlilik safında yer almaktaydı. Bu öğretiyeye göre Hz. Muhammed'in soyuna intisab etmiş olan bir imamın İslâm dünyasının önderi yani imamı olduğu fikrini savunmaktaydılar.²²⁶

Kuzey Afrika'da Berberi kabileler arasında zuhur eden Fâtımî karşıtı isyanlar Abdurrahman tarafından destek görüyordu. Bölgede etkin olan İdrisilerin²²⁷ girişimleri Endülüs Devleti ile Fâtımîleri zaman zaman karşı karşıya getirmekteydi. Bütün bu isyanlar ve karışıklık dönemine rağmen, III. Abdurrahman dönemi, her bakımdan Endülüs Emevî Devleti'nin ikbal çağını temsil etmekteydi. Onun zamanında imar faaliyetleri hız kazanmış, Kurtuba, Batı Avrupa'nın en görkemli şehri konumuna gelmişti. Hanımına ithafen yaptırdığı Medinetüz'zehra'yı da kendisine hilâfet merkezi olarak tayin etmişti. Birçok alanda yapmış olduğu sosyo kültürel faaliyetlerin bir neticesi olarak Endülüs, Avrupa'nın en gelişmiş şehri durumuna gelmişti. Âlim ve sanatkârları himaye etmiş, Endülüs sahasında barış huzur ve refahı tesis etmişti.²²⁸

---

²²⁴ Arap lüğatinde davet etmek, çağırarak, seslenmek anlamlarını iktifa eden dave veya dua kökünden sıfat olan dâî ifadesi insanları kendi din ve mezhebine davet eden, çağırarak birey olarak tanımlanmaktadır. Bazı durumlarda anlamı kuvvetlendirmek için sonuna yuvarlak te getirilerek "dâîye/ dâîyetün" şeklinde de ifade edilmektedir. El Ahzâb 33/46; El Ahkâf 46/ 31-32 surelerinde Allah'a çağırarak umumi manada ise dua eden, çağırarak anlamlarına gelmektedir. Dâî için bkz. Mustafa Öz, "Dâî", *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 420-421.

²²⁵ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, Türk Tarih Kurumu, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 53-54.

²²⁶ W. Montgomery Watt- Pierre Cachia, *a.g.e.*, s. 49.

²²⁷ 789-985 yılları arasında Fas'ta (Mağrib) hüküm süren ilk İslâm hanedanıdır. İdrisiler için bkz., Muhammed Razuk, "İdrisiler", *DİA*, c. XXI., İstanbul 2000, s. 495-497.

²²⁸ H. D. Yıldız, *a.g.e.*, s. 152-155.

1.8. Fâtımîler Devri ve Hilâfet Kurumu (909-1171)

Ülkesi geniş ve siyasi ömrü uzun olan Fâtımî Devleti 909 senesinde Ubeydullah el Mehdî 'nin²²⁹ Mağrib bölgesindeki çalışmalarının bir neticesi olarak kuruldu ve 1171'de²³⁰ yıkıldı. Fâtımîler Devleti, Kuzey Afrika'da Ağlebî, Müdrarî²³¹, Rüstemî, İdrisi ve İhşidi Devletlerinin meskûn olduğu sahada teşekkül etmiştir.²³² Gerek Emevîler gerekse Abbâsîler devrinde dini ve siyasi yönden aktif bir rol oynayan Fâtımîler Devleti, Emevî ve Abbâsî hilâfetini tanımayıp, bağlılık bildirmediler. Özellikle Abbâsîler ve Selçukluların siyasi otorite olarak ön plana çıktıkları dönemde onların en önemli silahları düşüncelerini farklı yörelerde yayma faaliyetinde bulunan dâîlerdi. Selçuklu Devleti bu dailer ile gerek siyasi gerekse dini anlamda mücadele etmek için bilimsel faaliyetlere ağırlık verdiler ve medreseler kurdular.

X ve XI. asırlarda tarih sahnesinde belirgin rol oynayan bu devlet kendisini Hz. Fatıma soyuna bağlamaktadır ve devletin adı Fâtımîler şeklinde adlandırılmaktadır. Kurucu zümre kendilerini Hz. Ali ve Hz. Fatıma'ya isnad ederek Hz. Muhammed'in soyuna bağlamaktadır. Temelde İsmâililik anlayışına sahip olan Fâtımî Devleti İfrikkiye'de teşekküllü bir devlet kisvesine bürünmüştür. İsmâili düşüncesine bağlı olan bu zümre Cafer es Sadık'ın oğlu İsmâil'i nas usulü üzere kabul ederek halef tayin ettiğini ileri sürerler. Sonrasında ise İmamiyye Şiası (İsnaaşeriyye) olarak kabul gören bir grup Ca'fer es-Sâdık'ın diğer oğlu Musa el

---

²²⁹ Mustafa Öz, "Ubeydullah el Mehdî", *DİA*, c. XLII, İstanbul 2012, s. 23-25.

²³⁰ Selâhaddin Eyyûbi, Mısır'a hâkim olunca kendisine ve Türklere karşı faaliyet gösteren Fâtımî, onları destekleyen Haçlılar ve Bizans Devleti ile mücadele etti. 1171 senesinde Fâtımî Devleti'ne son verdi. Detaylı bilgi için bkz., Ramazan Şeşen, "Selâhaddin Eyyûbi", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, s. 337-340.

²³¹ 772-976 yılları arasında Fas'ın Sicilmase kentinde hâkimiyet tesis eden hanedanlık. Detaylı bilgi için bkz., İbrahim Harekât, "Midrârîler", *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 14-16.

²³² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 6.

Kazım'a yedinci imam olarak biat ettiler.²³³ Fâtımîler, Halep havalisine yakın olan Selemiye'de meskûndurlar.²³⁴

Fâtımî Devleti'nin ilk halifesi Ubeydullah el Mehdî 'dir. Bundan dolayıdır ki kendilerine Ubeydîler de denir. Ayrıca Mısır'a istinaden Mısrîler olarak da zikredilir.²³⁵ Onu hilâfet makamına davet eden ayrıca Ağlebîlerin de başkenti Rakkade'yi ele geçiren Şii dai Ebu Abdullah'tır. Sonrasında Rüstemîlerin başkenti Tahert'i de ele geçirirler. İlk dönemlerinde Maliki âlimlerinin mukavemeti ile karşılaşır. Şia doktrinine göre teşekkül eden Fâtımîlerin içerisinde etkin olan diğer bir isim ise Ebu Abdullah eş Şii'dir. İsmâili bir dai olan İbn Havşeb Yemen'de faaliyetlerini sürdürür, şii akidesini yaymayı başarır ve sonrasında Ebu Abdullah eş Şii'yi faaliyette bulunması için Kuzey Afrika'ya gönderir. Halkın beklentilerine cevap veremeyişi ve sonrasında Abdullah eş Şii'yi idareden uzaklaştırması halk nezdindeki itibarının sarsılmasına neden olur.

Kuzey Afrika coğrafyası bu devirde Sünni – Şii devletlerinin hâkim olduğu ve yayılmanın da daha kolay olduğu bir yerdir. Kuzey Afrika'nın en batısında Şii İdrisiler (Fas) Harici Rüstemîler²³⁶ (Cezayir) ve Abbâsîlere tabii olan sünni Ağlebîler²³⁷ (İfrikkiye) hâkimiyet kurmuştur. İdrisiler, Kuzey Afrika'nın en batısında kurulan ilk Şii hanedanlık olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca Şiiliğin Zeydiye koluna mensupturlar.²³⁸ Rüstemîler, Sünni akideye karşı Hariciler tarafından başlatılan bir isyan girişimi neticesinde kurulmuştur. Ayrıca Arap idaresine başkaldıran bir Berberi asıllı göçebelerin girişimidir.²³⁹ Ağlebîler ise sürekli Haricilerle savaşan Beni Temim

²³³ Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, c. XII, İstanbul 1995, s. 237-240.; a.g.e., el Fahrî, s. 190.

²³⁴ Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, Ankara Üniversitesi Basımevi, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1964.,s. 147.

²³⁵ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 296.

²³⁶ 777-909 yılları arasında Cezayir'de hüküm süren İslâm hanedanının adıdır. Rüstemîler hakkında detaylı bilgi için bkz. Nadir Özkuyumcu, "Rüstemîler", *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 295-296.

²³⁷ 800-909 yılları arasında İfrikkiye, Cezayir ve Sicilya'da hüküm süren İslâm hanedanıdır. Ağlebîler hakkında detaylı bilgi için bkz.; Abdülkerim Özyayın, "Ağlebîler", *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 475-478.

²³⁸ Ahmet N. Özdal, *Kısa İslâm Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 48.

²³⁹ Ahmet Özdal, *a.g.e.*, s. 45.

kabilesine mensup bir hanedanlıktır. Tunus ve Sicilya merkezli olarak kurulmuştur. Hızlı bir şekilde devletleşmeye başlayan Fâtımîler, Ağlebîlerin sonunu getirmiştir.²⁴⁰

Fâtımî Devleti'nin nesebi farklı şekilde aktarılmakta ve yorumlanmaktadır. Fakat nesep âlimlerinin verdiği bilgiler doğrultusunda onlar Alevi İsmâilidirler. X. Asırda ahirete intikal eden İbn Rizam'a göre Ubeydullah El Mehdî gerçekte Mecusi olan, zulmet ve nur ilahlarına inanan Ahvazlı Deysan b. Said'in nesebine intisab etmektedir. Tarihçilerden bir kısmı "Onlar sonradan geldikleri halde halife unvanı aldılar. Hz. Peygamber'in kızı Fatma'ya nisbet edildiler. Bu nisbet doğru değildir. Onların doğru nesebi Yahudilere veya Mecusilere dayanır." şeklinde ifade etmektedir.²⁴¹ Süyûtî de Fâtımî (Ubeydî) halifelerinden hiç birine eserinde yer vermemesini şu şekilde ifade etmektedir: "Bunlar Kureyşli değildirler. Bunların Fâtımîler diye adlandırılması halkın cehaletindedir. Yoksa asılları Mecusilere dayanmaktadır."²⁴²

Abbâsî Halifesi Kadir Billah'ın 1011-1012 senesinde Bağdat'a çağırdığı ve içlerinde o dönemin nakibüleşrafı olan Şerif Ebu Ahmed Hüseyin, onun oğulları Şerif er Radi, Şerif el Murtaza ve diğer ulema sınıfının da yer aldığı bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda imzalanmış olan bir tutanakta (zabıt) Mısır'da devlet tesis eden Fâtımîlerin soyunun Hz. Peygamber'e dayanmadığı ifade edilmiştir.

Mehdî Billah, dönemindeki Hâşimî kolunun önde gelenleri arasında yer almaktaydı. 874 senesinde Bağdat'ta başka bir rivayete göre ise Selemiye'de dünyaya geldiği ifade edilmektedir. Bir tüccar kisvesine bürünüp Mısır'a gider hemen akabinde Mağrib'te savunmuş olduğu davasını izhar etmeye başlar. Gittiği yerlerde birçok insan tarafından benimsendi ve kendisine tabi oldular. Gün geçtikçe gücü artan Mehdî, Mağrib'ten Kayravan şehrine giderek misyonunu burada açıklamaya devam etti.

Meldiye şehrini kuran Mehdî burada iskân eyledi ve sonrasında Mağrib, İfrikiyye ve İskenderiyye şehirlerine de hükmetmeye başladı. Bu süreçten sonra

---

²⁴⁰ Ahmet Özdal, *a.g.e.*, s. 50-51.

²⁴¹ Makdisî, *a.g.e.*, s. 24.; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴² Süyûtî, *a.g.e.*, s. 24.

Yukarı Mısır bölgesinin vergilerini de toplayan Mehdî, 934 senesinde öldü. O ölünce evlatları hilâfet makamını sırasıyla elde tuttular. Ubeydullah el Mehdî 'nin vefatından sonra Kaim bi Emrillah el Fâtımî hilâfet makamının sahibi oldu. (934-946) Onun döneminde Mısır üzerine gerçekleştirilen sefer neticesiz kaldı. Hükümdarlığının son iki senesini, İfrikiye'de patlak veren ve Fâtımîleri yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya bırakan Harici isyanlarını bastırmakla geçirdi. Sûse üzerine yapılan kuşatma savaşı esnasında 946'da vefat etti.²⁴³ O vefat edince yerine oğlu Mansur el Fâtımî (946-953) geçti.

Mansur el Fâtımî, Endülüs Emevîleri ve iç isyanlar ile meşgul oldu. Endülüs Emevî hükümdarı III. Abdurrahman, Sicilya'yı Fâtımîlerden geri almak isteyen Bizans Devleti ile ittifak girişiminde bulundu. Ayrıca Şii doktrin ile mücadele edebilmek için İhşidilerle iyi münasebetler geliştirip, Mısır'a Maliki fakihler gönderdi. Mansur iç ve dış düşmanlara karşı mukavemet gösterebilmek için sağlam bir donanma kurdurdu. Çalkantılı bir dönemin neticesinde 953 senesinde hastalanarak Mansuriye'de vefat etti.²⁴⁴

Mehdî 'den sonra öne çıkan diğer bir Fâtımî halifesi Muiz Lidinillâh'tır ve 21 yaşındayken hilâfet makamına geçmiştir. O Mısır'ı ele geçirince hilâfet merkezini Tunus'tan Mısır'a taşıdı.²⁴⁵ Lidinillâh, babası Mansur'un 952 senesinde vefatıyla birlikte cülus etmiştir. 969 yılında zuhur eden döneminin önemli gelişmelerinden biri Tolunoğulları'ndan sonra Kuzey Afrika'da önemli bir mevki edinen İhşidiler devletine son vermesidir. İhşidiler Devleti'nin zayıflamasında ve yıkılmasında Kâfur döneminde meydana gelen sosyo ekonomik krizler etkili olmuş ve Mısır'ın Fâtımîler tarafından fethine zemin hazırlamıştır.

Tolunoğulları ve İhşidiler bu coğrafyada Sünni İslâm akidesinin mühim savunucuları arasında yer almaktaydı ve Fâtımîler ile siyasi dini olarak çatışma yaşamaktaydı. Mısır'ın el değiştirmesi siyasi ve dini açıdan yeni bir dönemin başlangıcı olmuş adeta İsmâili Şia doktrininin merkezi haline gelmişti. Mısır'ın

²⁴³ Ahmet Güner, "Kâim Biemrillâh el Fâtımî", *DİA*, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 211-212.

²⁴⁴ Kâsım Abduh Kâsım, "Mansur el Fâtımî", *DİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s. 8-9.

²⁴⁵ Ahmet Özdal, *a.g.e.*, s. 61.

fethedilmesinde mühim bir yer edinen Fâtımî komutanı Cevher es Sıkıllı, Mısır'da Fustat yakınlarına Kahire ismiyle yeni bir şehir kurduktan sonra Muiz Lidinillâh buraya taşınmış, devleti buradan idare etmeye başlamıştı. Kahire şehrinin imar ve iskânından sonra buraya şii akıdesini ilmi olarak da yaymak için Ezher isimli okulu açmışlardır. Bu okul bir nevi Şii akıdenin propagandasını gerçekleştirmekteydi. Ayrıca Sünni İslâm dünyasının en büyük lideri konumunda olan Selçuklular da Nizâmîye Medreselerini açarak misliyle cevap vermişlerdir.²⁴⁶

Muiz Lidinillâh'tan sonra 975 senesinde tahta geçen Aziz Billah (975-996) devri sınırların genişlediği dönem olarak zikredilir ve adına hutbe okunur. Onu meşgul eden olayların başında bir Türk komutanı olan Emir Aftegin ve Karmatîler meseleleri gelmektedir. Aziz Billah, bilhassa gayri müslimlere olan müsamahası ile bilinmektedir. Onlara idari makamlarda yer vermiştir.²⁴⁷ Kutsal yerlere hâkim olunmasıyla birlikte, İslâm dünyasında saygınlık kazandı.

Aziz Billah'ın 996 senesinde vefat etmesiyle yerine Hâkim Biemrillah (996-1021) geçer. Bu dönem bilhassa Şii İsmâili doktrininin baskın bir biçimde hissedildiği dönem olarak zikredilmektedir. Yine bu devir Ashab ı Kiram'a ve İslâm büyüklerine sövgü ifadelerinin zikredildiği hatta duvarlara kazındığı bir devir olarak temayüz eder. Dokuz yıl boyunca teravîh namazını yasaklamıştır. (1009-1017) Adam öldürmekten zevk alan, âlim ve devlet büyüklerine eziyet veren, kendi içerisinde tutarsız bir kişiliğe sahiptir. Onun adına Dürzilik adı altında yeni bir din tesis edildi.²⁴⁸ Bütün bu gelişmelere paralel olarak Doğu'da büyümeye başlayan Selçuklu Devleti, Fâtımîler için sonun başlangıcı olur ve Fâtımî-Selçuklu çatışması gün geçtikçe şiddetli bir seyir alır.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan evvel Sultan Alparslan, Fâtımîler üzerine yönelerek Suriye'yi Selçuklu sınırlarına dâhil eder.(1075) 13 Şubat 1021'de Hâkim biemrillah vefat edince yerine oğlu Zahir el Fâtımî geçer ve devleti bir süre halası

---

²⁴⁶ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 190.; Asri Çubukçu, "Muiz-Lidinillâh", *DİA*, c. XXXI, İstanbul 2006, s. 96-98.

²⁴⁷ Abdülkerim Özeydin, "Azîz Billâh", *DİA*, c. IV, İstanbul 1991, s. 346.

²⁴⁸ Mustafa Öz, "Hâkim-Biemrillah", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, s. 199-201.

Sittülmülk'ün himayesinde yönetir. Bu dönemde Sünni İslâm'a karşı otorite tesis etmeye çalıştı ve Maliki mezhebine mensup fakihleri ülkeden sürdü. Şii İsmâîli doktrinini ayakta tutmak ve yaymak için büyük bir gayret sarfetti. Bizans ile olan münasebetler geliştirildi ve Bizans, Fâtımî halifesi adına hutbe okuttu. Buna karşılık Fâtımî ülkesindeki kiliseler de ibadete açıldı. Zahir el Fâtımî 13 Haziran 1036'da ölünce, yerine uzun bir saltanat sürecek olan oğlu Müstansır Billah el Fâtımî geçti.²⁴⁹

Müstansır döneminde Nil Nehri'nin suları azaldığı için Mısır'da sıkıntılar ve kıtlık başgösterdi. Halk, zuhur eden veba salgını ve kıtlık nedeniyle perişan oldu ve çareyi Suriye ve Irak gibi bölgelere sığınmakta buldular. Müstansır içinde bulunulan kötü gidişatı düzeltmesi için Akka Valisi Bedr ül Cemali'yi Mısır'a davet etti. Cemali Mısır'a gelince buranın yerli ve Türk idarecilerine karşı sindirme politikası uyguladı ve onları katlederek kendi hâkimiyetini tesis etti. Buna mukabil halkın refahını da yükseltti.

Müstansır, oğlu Ahmed'i Bedr ül Cemali'nin kızıyla evlendirerek aile bağlarını güçlendirdi. Akabinde 1075 senesinde Bedr ül Cemali, Mekke ve Medine'de tekrardan Fâtımî halifesi için hutbe okuttu. Bu dönemde Selçukluların, Bizans'ı Fâtımîler aleyhinde kışkırtması ve Bizans'ın Mısır'a gönderdiği buğdayı kesmesi, Bizans-Fâtımî münasebetlerini bozdu. Münasebetlerin bozulmasına etki eden diğer bir unsur ise İstanbul'da hutbenin Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillâh adına okunmasıdır(1054). Diğer taraftan bu dönemde, Gürcüler, Deylemliler, Karahanlılar ve Delhi racaları arasındaki sîyasi ve ekonomik münasebetler tesis edildi. Selçuklular, 1071 senesinde Kuzey Suriye'ye girdi ve Dımaşk'ı tehdit etmeye başladılar. Akabinde Dımaşk bir daha Fâtımî hâkimiyetine girmedi ve Hicaz bölgesinde hutbe Selçukluların desteği ile tekrar Abbâsî halifesi adına okunmaya başladı.

1074-1081 yılları arasında Fâtımîler Mekke ve Medine'ye tekrardan hâkim oldular. Yemen coğrafyasında Suleyhî,²⁵⁰ Aden'de Zürey'iler²⁵¹ Fâtımî otoritesini

²⁴⁹ Murat Öztürk, "Zâhir el Fâtımî", *DİA*, c. XLIV, İstanbul 2013, s. 88-89.

²⁵⁰ 1047-1138 yılları arasında Yemen'de hâkimiyet tesis eden Şii hanedanlıktır. Geniş bilgi için bkz., Cengiz Tomar, "Suleyhî", *DİA*, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 480-481.

tanıdı. Yemen'deki Fâtımî hâkimiyeti, Eyyübî Meliki Turan Şah devrinde 1173'te son buldu.

Abbâsîler ile Fâtımî Devleti arasındaki münasebetler, Abbâsîlerin, Fâtımîlerin nesebinin Hz. Fatıma'ya isnat edilemeyeceğini topluma duyurması ile münasebetler iyice bozulmaya başladı, had safhaya ulaştı. Abbâsîler, Fâtımî yayılmacılığına karşı Selçuklulardan destek aldılar. Diğer yandan Fâtımî hâkimiyetini benimseyen Zî'rî Emîri Muiz b. Bâdîs'e hil'atler yollayıp Fâtımîler ile olan münasebetlerini bozmaya çalıştılar. Fâtımîler de Abbâsîlere karşı Besasiri'yi destekleyip kışkırttılar. Besasiri Bağdat'ı işgal etti ve burada Fâtımîler adına hutbe okuttu. Abbâsî halifesi Kaim biemrillah'a Abbâsîlerin hilâfette hakkının bulunmadığını dile getiren bir belge yazdırdı ve bu belgeyi Müstansır'a gönderdi. Belgeyi göndermeden önce bu belgeyi zor kullanarak, Kaim biemrillah'a imzalattı. Tuğrul Bey 1055 senesinde Bağdat'a girince bu zulme son verdi.

Müstansır, Şii İsmâîli doktrinini bütün İslâm dünyasına yaymak ve hâkim kılmak için büyük bir çaba gösterdi. İran'da kontrolü elde tutan Fâtımî-İsmâîli başdâisi Müeyyed Fiddin'in²⁵² çalışmaları neticesinde Şii Büveyhîler de Fâtımî saflarına dâhil edildi. Takribi olarak altmış yılı bulan hükümdarlığı süresince, Sicilya, Hicaz, Filistin, Suriye, Kuzey Afrika, Irak, İran, Yemen ve Kızıldeniz dolaylarında hutbe Fâtımîler adına okunmuştur. 29 Aralık 1094 senesinde Kahire'de vefat etti ve ondan sonra ülkede karışıklıklar zuhur etti. Fâtımîlerin de mensubu olduğu İsmâîliler²⁵³ arasına tefrika girdi. İsmâîli söyleme göre onun büyük oğlu Nizâr'ın halifelik makamına geçmesi gerektiğini ileri sürenler Nizâriyye, Müstâ'li

---

²⁵¹ Aden merkezli olarak 1080-1175 yılları arasında Güney Yemen'de hakimiyet tesis eden Şii hanedanlık. Detaylı bilgi için bkz., Mustafa L. Bilge, "Zürey'iler", *DİA*, c. XLIV, İstanbul 2013, s. 577-578.

²⁵² Fâtımîler başdâisi olup ayrıca şair, edip ve filozoftur. Müeyyed Fiddin için bkz., Mustafa Öz, "Müeyyed-Fiddin", *DİA*, c. XXXI, İstanbul 2006, s. 484-485.

²⁵³ İsmâîl b. Ca'fer es-Sâdık'a isnat edilerek bugün dahi varlığını sürdüren Şiilikte aşırı bir yol izleyen grup. İsmâîliyye için bkz., Mustafa Öz-Mustafa Muhammed eş-Şek'â, "İsmâîliyye", *DİA*, c. XXIII, İstanbul 2001, s. 128-133.

Billâh'ı destekleyenler ise Müsta'liyye olmak üzere ikiye ayrıldı. Hasan Sabbah,²⁵⁴ Selçuklular zamanında Irak'ın başdaisi Attaş'ın vesilesiyle Mısır'a gelerek Müstansır ile görüşmüş, onun iltifatlarına nail olmuş ve Horasan'da Müstansır adına insanlara davet ve çağrıda bulunmuştur. Müstansır'ın ölümü ile yerine Bedr ül Cemali'nin desteği doğrultusunda, küçük oğlu Ahmed, (el-Müsta'li Billah) Fâtımî tahtına geçti.²⁵⁵

Ahmed (1094-1101) tahta geçince Selçuklu-Fâtımî münasebetleri²⁵⁶ olumsuz manada ivme kazandı. Selçuklular, Suriye ve Filistin'de ehl-i Sünnetin müdavimi haline geldiler. Fâtımîler bu durumdan rahatsız olunca Kudüs'ü işgal ettiler. Halep Selçuklu meliki olan Rıdvan b. Tutuş'a bir elçilik heyeti göndererek, hutbeyi kendi adına okutmasını talep etti ve Rıdvan bu isteği geri çevirmedi. Rıdvan'ın bu tutumu Sünni İslâm camiasında hoş karşılanmadı. Rıdvan dört hafta geçtikten sonra bu tutumunu değiştirdi ve hutbeyi tekrardan Selçuklular ve Abbâsîler adına okutmaya başladı. (1097) Haçlılar bu dönemde Suriye'yi istila ettiler ve akabinde Kudüs'ü ele geçirerek Fâtımîlerden aldılar, binlerce Müslümanı katlettiler. Müstali Billah, 11 Aralık 1101 senesinde Kahire'de vefat edince, yerine oğlu Amir Biahkamillah geçti.²⁵⁷

Amir Biahkamillah'tan önce Kudüs, Haçlılar tarafından ele geçirilmişti. Bu dönemde de Haçlılara karşı herhangi bir mukavemet gösterilemedi. Yirmi dokuz yıl, beş ay Fâtımî tahtında bulunan Amir, Bâtıniler tarafından 7 Ekim 1130 senesinde otuz dört yaşındayken öldürüldü. Amir Biahkamillah'tan sonra herhangi bir veliahtın

---

²⁵⁴ 1090-1124 yılları arasında İran'da kurulan Nizârî-İsmâîli Devleti'nin bânisi olan Hasan Sabbah, İran'da İmamiyye Şiası'nın merkezi konumunda olan Kum şehrinde dünyaya gelmiştir. Onun temel gayesi toplumda fesat çıkararak mevcut sistemi çökertmekti. Yetiştirmiş olduğu fedâiler ile birçok devlet ve din adamını kendilerine has metotlar doğrultusunda katletmişlerdir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ve ömrünü Selçuklu hizmetine adayan ünlü Vezir Nizamülmülk de katledilen isimler arasındadır. Hasan Sabbah için bkz., Abdülkerim Özaydın, "Hasan Sabbah", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, s. 347-350.

²⁵⁵ Abdülkerim Özaydın, "Müstansır Billah el Fâtımî", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 119-121.

²⁵⁶ Selçuklu-Fâtımî Münasebetleri için bkz., Aydın Çelik, "Selçuklu-Fâtımî Münasebetleri", Yeni Türkiye Yayınları, *Türkler Projesi*, c. 4, Ankara 2002, s. 257-266.

²⁵⁷ Nadir Özkuyumcu, "Müsta'li Billâh el Fâtımî", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 115.

bulunmaması, Fâtımî Devleti'nde sîyasal bir bunalımı beraberinde getirdi. Onun ölümüyle birlikte, amcasının oğlu Ebu'l Meymun Abdülmecid, (1131-1149) Fâtımî tahtına cülus etti. Meymun, Fâtımî tarihinde ilk kez "emanetçi imam" (imam-ı müstevdâ) olarak nitelendirildi.²⁵⁸ Halifeliğinin son dönemleri siyasi, iktisadi ve sosyal sıkıntılar ile geçti. Döneminde ilk sünni Fâtımî veziri olan Rıdvan b. Velahşî, devlet kademelerinde yer alan Hristiyan nüfuzunu kırarak, bunların yerine Müslümanları getirdi. Rıdvan, Fâtımî coğrafyasında Sünni akidesinin yayılmasına ve öğretilmesine de öncülük etti.

1138 senesinde Şii zihniyetin yerleştiği Kahire'ye mukabil, Ehl-i Sünnet inancının yerleştiği İskenderiye'de bir medrese inşaa ettirdi. Rıdvan, zamanla Fâtımîler için tehlike arz etmeye başladı. Zamanla ülkede büyük kıtlıklar ve sıkıntılar baş gösterdi. Akabinde Hafız, 10 Ekim 1149 senesinde öldü.²⁵⁹

1149-1154 yılları arasında Fâtımî tahtına Zâfir Biemrillâh geçti. Bu dönemde Haçlı kuvvetlerine karşı, Vezir İbn Sallar'ın daveti neticesinde Büyük Selçuklu Devleti'nin Halep emiri Nureddin Mahmud Zengi²⁶⁰ ile ittifak girişiminde bulunuldu.²⁶¹ Zâfir Biemrillâh, veziri İbn Sallar'ı, ehli-sünnet akidesinin şiddetli bir savunucusu olması hasebiyle onu sindiremedi ve öldürttü. Kendisi için doğacak sıkıntıları öngöremeyen Zâhir de 1154 senesinde, İbn Sallar'ı öldürmesi ile ödüllendirdiği Nasr tarafından öldürüldü.²⁶²

Zâhir ölünce yerine oğlu Faiz Biemrillah (1154-1160) geçti. Haçlı yayılmasına karşı mukavemet edilemedi. Bunun yanısıra Haçlılarla mücadele halinde olan Selçuklu atabeglerine de yardım etmediler. Böylece Ortadoğu'da yayılma alanı

---

²⁵⁸ Abdülkerim Özyayın, "Âmir Biahkâmillâh", *DİA*, c. III, İstanbul 1991, s. 68.; *a.g.e.*, Fâtımîler ve Fâtımî Halifeleri, s. 70.

²⁵⁹ Ahmet Güner, "Hafız Lidinillâh", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, s. 108-110.

²⁶⁰ 1146-1174 yılları arasında Halep ve Dımaşk'ta vazifeli olan Selçuklu emiridir. Ayrıca Zengîlerin kurucusu ve ilk hükümdarı olan İmâdüddin Zengî'nin de oğludur. Nureddin Mahmud Zengi hakkında detaylı bilgi için bkz., Bahattin Kök, "Nureddin Mahmud Zengi", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 259-262.

²⁶¹ Murat Öztürk, "Zâfir Biemrillâh", *DİA*, c. XLIV, İstanbul 2013, s. 69-70.

²⁶² Hasan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 73-74.

bulan Haçlılar, Fâtımîlere ait Askalan'ı ele geçirdiler.(1153) Nureddin Mahmud Zengî ise bölgede otorite tesis etmiş ve II. Haçlı seferinde onları durdurmuştur. Nureddin, Haçlıları dize getirmiş ve onları Suriye ve Filistin'den uzaklaştırmıştır.²⁶³ Faiz Biemrillah, küçük yaşta olduğu için çevresinde olup bitenleri idararak edemedi ve on yaşındayken öldü. Velihaht bırakmadığı için devlet vezirlerin yönetimine kaldı.²⁶⁴

Faiz ölünce yerine son Fâtımî halifesi olan Adid Lidinillâh (1160-1171) geçti. Bu dönem Haçlı saldırıları ve vezirler arasında temayüz eden çekişmelere sahne oldu. Mısır'da büyük bir kargaşa meydana geldi ve bu kargaşaya Musul Atabegi Nureddin son verdi. Nureddin, veziri Şirkuh'u bölgeye gönderdi. Fâtımî veziri Şaver, Şirkuh'tan Kahire'yi terk etmesini istedi. Nureddin'in Mısır'a yönelik politikaları Fâtımîler ile olan münasebetleri gerginleştirdi. Bölgede otoriteyi tesis eden Şirkuh, Fâtımî Devleti'ni ele geçirmeye çalıştı. Şaver, Nureddin'e karşı Haçlılardan yardım talebinde bulundu. Nureddin, Mısır'da Şaver'in üzerine yürüdü ve yakalayıp onu öldürttü. Komutanı Şirkuh'u da Fâtımî veziri olarak tayin etti. (1169) Şirkuh vefat edince iki sonra Fâtımî vezirliğine yeğeni Selahaddin Eyyûbî getirildi. Selahaddin'in vezir olması ile birlikte hutbeler, Abbâsîler adına okunmaya başladı. 1171 senesinde Adid Lidinillâh'ın ölümüyle birlikte Fâtımîler Devleti de tarih sahnesinden çekilmiş oldu.²⁶⁵

---

²⁶³ 1096 senesinde başlayıp yüzyılın sonlarında Avrupa dünyasının “Kudüs’ü kurtarma” sloganı ile, Türkler’i Anadolu’dan atmak ve bütün Ortadoğu’ya hâkim olmak gayesiyle klasik manada 1270 tarihine kadar devam eden, siyasî amaçlı askerî harekâta dahil olan zümreye verilen umumi isimdir. Haçlı Seferleri hakkında detaylı bilgi için bkz., Işın Demirkent, “Haçlılar”, *DİA*, c. XIV, İstanbul 1996, s. 525-546.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I-II-III, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2019, Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, Cüneyt Kanat-Devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

²⁶⁴ Hasan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 75-76.

²⁶⁵ *a.g.e.*, Kalkaşendî, s. 297.; Ramazan Şeşen, “Adid Lidinillâh”, *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 374-375.; *a.g.e.*, Fâtımîler ve Fâtımî Halifeleri, s. 77-78.; H. Kennedy, *a.g.e.*, 167-179.

1.9. Büveyhîler Devri ve Hilâfet Kurumu (932-1062)

Büveyhîler Devleti 932-1062 yılları arasında İran ve Irak dolaylarında hüküm sürmüş Deylem²⁶⁶ asıllı bir hanedandır. Deylemli zümreler, İslâmiyet'i kabul etmedikleri süre içerisinde, onların ülkeleri dârü'l-harb olarak değerlendiriliyordu.²⁶⁷ Bu devlet Fars-Huzistan, Kirman, Cibal ve Irak olmak üzere dört ayrı bölgede hâkimiyet tesis etmiştir. Büveyhî Hanedanı ismini Sasani hükümdarı olan Behram ı Gur'un soyuna dayandığı rivayet edilen Büveyh b. Fenna Hüsrev'den almaktadır. Deylemliler başlangıçta Mecusi ve putperest bir toplulukken sonrasında X. Asrın başında Ali evladından olan Hasan el Utruş'un çabaları doğrultusunda İslâmiyet'i benimsemişler ve Şii akidesine tabi olmuşlardır. Abbâsîler de dâhil olmak üzere birçok Müslüman devletlerinin ordularında vazife almışlardır. Zamanla İran ve Irakta zuhur eden siyasi gelişmelerde de etkin rol oynamışlardır.

Büveyh'in üç oğlu (Ebu'l Hasan Ali, Ebu Ali Hasan ve Ahmed) 928 senesinde Gilanlı bir sülaleye mensup olan Emir Makan b. Kaki'nin emrinde Sâmanî²⁶⁸ Devleti'nin hizmetine girdiler. Zamanla Makan Sâmanîlere karşı başkaldırmaya başlayınca yine bir Gilanlı aileye mensup olan Merdavic adında bir soylu ortaya çıktı. Merdavic ile Makan çetin bir mücadeleye girişince Makan bu mücadeleden mağlup olarak ayrılır, Taberîstan yöresini terkeder. Makan'ın emrinden ayrılan Ali ve kardeşleri Merdavic'in safına geçtiler. Merdavic hâkimiyeti ele alınca Rey şehrini başkent yapar ve Taberîstan ve Cürcan dolaylarında Ziyârîler²⁶⁹ hanedanını tesis eder. İlerleyen süreçte Ali ve Merdavic arasında ciddi çekişmeler başgösterdi.

²⁶⁶ Kuzey İran'da Gilan bölgesinin bir kısmını içeren, Hazar Denizi ile Kazvin arasında yer alan dağlık arazinin ismidir. Aynı zamanda bu coğrafyada meskun bulunan kavim için kullanılan kavramdır. Deylem için bkz., Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, s. 263-265.

²⁶⁷ Abdülaziz Ed-Dûrî, *Abbâsîler Tarihi*, Beka Yayıncılık, çev. Kasım Koç, İstanbul 2020, s. 414.

²⁶⁸ 819-1005 yılları arasında Mâverâünnehir ve Horasan'da hâkimiyet tesis eden İslâm hânedanıdır. Sâmanîler için bkz.; Aydın Usta, "Sâmanîler", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, s. 64-68.; Ayrıca bkz. Aydın Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni (Sâmanîler)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

²⁶⁹ Ziyârîler 928-1090 yılları arasında Hazar Denizi'nin Güneydoğusu'nda (Cürcan ve Taberîstan) hüküm süren Deylem asıllı bir hanedandır. Ziyârîler hakkında detaylı bilgi için bkz.; Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", *DİA*, c. XLIV, İstanbul 2013, s. 498-499.

İran'ın güneyinde bir devlet tesis etmek isteyen Ali, kendisi şii olmasına rağmen birçok Deylemliyi de yanına alarak Abbâsî Devleti'nin de desteğini sağlamaya çalıştı. 932 yılında İsfahan'ı ele geçirdi. 935 senesinde Merdavic'in öldürülmesiyle birlikte Ziyârîler çözülmeye başladı ve Ali sîyasi yönden rahat bir ortam yakaladı. Ziyârîlerden ardakalan Hazar coğrafyasındaki topraklar da Büveyhî Devleti'nin hâkimiyeti altına girdi. Bu üç kardeşten Ahmed, 19 Aralık 945 senesinde bir davet üzere Bağdat'a gelince Abbâsî halifesi Müstekfî Billah, Ahmed'i emirü'l ümera tayin ederek kendisine Muizzüddvle, Ali'ye İmadüddeve diğerkardeşi Hasan'a da Rüknüddeve lakaplarını bahşetti.

Kısa bir süre sonra Ahmed, Abbâsî halifesi Müstekfî'nin gözlerine mil çektirdi ve onun yerine Muti Lillah'ı halife olarak tayin etti. Böylece Abbâsî hilâfeti bir çözüme ve bunalım dönemine girdi, otoritesi gün geçtikçe zayıfladı. Bu süreç Abbâsî hilâfet merkezi olan Bağdat'ta yeni bir başlangıcın da habercisiydi. Buna mukabil Şii Büveyhî Devleti, kendi çıkarları doğrultusunda siyasi olarak Abbâsî hilâfetinin devamına sessiz kalmaktaydı. Bunu yaparak gerek şii gerekse sünni İslâm dünyasında itibar kazanma niyetindeydiler ya da bu itibarın zedelenmesini istemiyorlardı.

Büveyhî hâkimiyeti, Abbâsî hilâfetini reddediyor ve onların İslâm dünyasını yönetmelerini de kabul etmiyorlardı.²⁷⁰ İlerleyen süreçte Büveyhî halifesi Fahrüddeve, hatalı bir girişim sonrası Horasan hâkimiyeti için Sâ mânîlerle mücadeleye tutuştu. Zaman zaman zuhur eden hanedan içi hesaplaşmaların neticesinde devletin otoritesi sarsılmış, otoriteyi tesis etme sürecinde aksaklıklar boy göstermişti.

Sultanuddeve döneminde Irak'ta Deylemliler ile Türkler arasında anlaşmazlıklar cereyan etmiş, neticede Türklerin desteklediği Müşerrifüddeve b. Bahaüddeve Irak'ta hâkimiyetini tesis etti. Hanedan mensupları arasında temayüz eden iç çekişmelerden faydalanan Kakuyiler, Cibal kolunun Hemedan ve İsfahan'daki şubelerini de ortadan kaldırdılar. 1029 senesinde yönünü batıya çeviren

---

²⁷⁰ Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s. 419.

Gazneli Sultan Mahmud ise ömrünün son zamanlarında Rey şehrini ele geçirerek Büveyhîlerin Cibal koluna son verdi.²⁷¹

Selçuklu Devleti de Sultan Mahmud'dan sonra Büveyhî toprakları için bir tehdit unsuru olarak temayüz etti. 1040 senesinde vuku bulan Dandanakan Savaşı ile Gazneli Devleti'ne son veren Selçuklular, o vakte kadar ele geçirilen toprakları kurultayda gündeme getirerek hanedan üyeleri arasında tekrardan paylaşma girişiminde bulundular. Netice itibariyle İlk Selçuklu akınlarının 1042-1043 senesinde cereyan ettiği Kirman bölgesi Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a verildi. Kirman bölgesini 1048 senesinde ele geçirerek buradaki Büveyhî hâkimiyetine de son verdi. Bütün bu olaylar cereyan ederken Abbâsî halifesi Kaim Biemrillah, Büveyhî ve Türk ordularının komutanı olan Arslan Besasiri'nin tehdit ve baskıları ile karşı karşıya idi. Bu sıkıntılı ortamdan dolayı Kâim Biemrillâh Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet ederek kendisini bu baskılardan kurtarmasını talep etmişti. Böylece 1055 senesinde Bağdat'a giren Tuğrul Bey, Türkler ve Deylemliler arasında çıkan isyanları bastırarak 110 yıllık Şii Büveyhî hâkimiyetine de son verdi.²⁷²

1.10. Abbâsîler Devri ve Hilâfet Kurumu (750-1258)

Abbâsîler Devleti, adını Peygamber Efendimiz'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib b. Haşim'den alan ve ilk atalarına nispetle "Hâşimîler"²⁷³ olarak da anılır. Emevîler Şam (Dımaşk)'da, Abbâsîler ise Hâşimîler ise Medine'de meskûndü.²⁷⁴ Emevîler döneminde zuhur eden gelişmelerin hemen akabinde Abbasoğulları devrinde halife mutlak bir hükümdar, hilâfet makamı ise veraset usulüne dayanan bir hükümdarlık şeklini aldı. Hilâfet makamını da elde tutabilme gayesi ile veliahtlık kurumu da korunmaya çalışıldı.

²⁷¹ Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 362-365.

²⁷² Hassan Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, Selenge Yayınları, çev. Tarık Akarsu, İstanbul 2021, s. 87-153.; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, c. VI, İstanbul 1992, s. 496-500.; Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", *DİA*, c. XLI, İstanbul 2012, s. 344-346.

²⁷³ Kureyş kabilesinin ayrıca Hz. Peygamber'in de mensup olduğu koludur. Hâşimîler için bkz., Zekeriya Kurşun, "Hâşimîler", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, s. 412-415.

²⁷⁴ İbn Tiktaka, *a.g.e.*, s. 35.

Abbâsî hilâfetinin²⁷⁵ kudret ve idaresinin temeli ilahi bir zemine dayanmaktaydı. Abbâsîler “halifetü resulillah” kavramı yerine “halifetullah” ve bununla birlikte “zıllullah fi'l arz” elkablarını kullanmaya başladılar. Dört büyük halife ve Emevî hilâfeti devrinde halifelere isimleri ile hitap edilip, huzurlarına da kolaylıkla girilebilirken Abbâsîler devrinde aksine bu usul terk edilmiş, halifeler bir saray hiyerarşisi ile halktan ayrılmışlardı. Ayrıca Abbâsî halifeleri tertip ve nizam çerçevesinde ihdas edilen askeri birlikler tarafından destekleniyor, iktidar ise ücretli bürokrat kesimler tarafından idare edilip yürütülüyordu.²⁷⁶

Abbâsîlerin tarih sahnesine çıkışı, 750 senesinde Emevîlerden hilâfeti devralarak kendi hilâfetlerini tesis etmeleri ile mümkün olmuştur. İlk halifeleri Eb'ül Abbas es-Seffâh oldu ve kendisine 749'da biat edildi.²⁷⁷ Ayrıca Abbâsî hilâfetinin bir dönüm noktası olan 749-833 yılları arası ikbal çağı olarak değerlendirilmektedir.²⁷⁸ Bu iktidara geliş Emevîlerden hoşnut olmayan zümrelerin lider kadrolarının idare ettikleri yoğun bir propagandanın bir neticesidir. Bu sonuca neden olan temel faktör ise Emevîlerin izlemiş olduğu Mevâlî²⁷⁹ politikasıdır.

Emevî yönetimi Arap asil sınıfını ön plana çıkaran bir idareyi öngörmekteydi. Arap olmayan unsurlar (Mevâlî) ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmekteydi.²⁸⁰ Halife Ömer b. Abdülazîz'in terkettiği Mevâlî politikası kısa süreli de olsa toplumda huzur ve barışı tesis etti. Onun vefatıyla beraber tekrar eski düzene dönmüş bu da kuvvetli bir muhalefet zümresinin doğmasına neden oldu. Mevâlî ile Şiiler birlikte hareket ederek Emevî iktidarına karşı ayaklandılar. Sıffin Savaşı'ndan hemen sonra

---

²⁷⁵ Abbâsî hilâfeti hakkında detaylı bilgi için bkz., Casim Avcı, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Abbâsîler ve Hilafet)*, İlem Yayınları, Ankara 2022, s. 131-164.

²⁷⁶ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 31-48.

²⁷⁷ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 115.

²⁷⁸ Nahide Bozkurt, *Abbâsîler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2014, s. 41.

²⁷⁹ Arap olmayan insanlar için kullanılan bir tabirdir. Detaylı bilgi için bkz., İsmâil Yiğit, “Mevâlî”, *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 424-426.

²⁸⁰ Ed-Dûrî, *a.g.e.*, s.49.

ortaya çıkan Harici zümre de Emevî iktidarının zayıflamasında belirgin bir rol üstlendiler.²⁸¹

Kabileler arasında cereyan eden çekişmeler de Emevî iktidarının zayıflamasındaki diğer önemli bir etkidir. Meydana gelen bütün bu olumsuz gelişmeleri lehine çeviren Abbâsîler, Şii zümrenin de yardım ve desteği ile kısa zamanda büyük bir başarı elde ettiler. Abbâsîler propaganda merkezi olarak Kûfe'yi tercih etmişlerdi. Propanda faaliyetlerini yürüten teşkilat 718 tarihinde kuruldu ve faaliyetlerini şiddetle devam ettirdi.²⁸² Bu faaliyetleri on iki nakib ve beraberinde bulunan yetmiş dai idare etmekteydi. Horasan havalisinde bu propagandaların ilk tohumunu atan kişi Hidaş isimli bir daidir ve Merv'de yaşayan Şii zümrenin de desteğini sağlamıştır. Başarılı bir siyaset izlese de 736 yılında yakalanarak idam edildi. Bunun yanı sıra hangi millete mensup olduğu net bir şekilde açığa kavuşturulamayan Ebu Müslim ise Horasan'da faaliyetlerini sürdürmekteydi. Onun Horasan'a ayak basması aynı zamanda Abbâsî İhtilali için de dönüm noktası oldu.

Ebu Müslim Horasan'da bulunan Emevî destekçilerine fırsat vermeden bu eyaletin başşehri mesabesinde olan Merv'i işgal etti. Zamanla faaliyetlerini sürdüreceği merkezi Nişabur olarak belirledi. Horasanlılar bir süre sonra Ebu'l Abbas Saffah'a bağlılıklarını bildirdiler. Aynı zamanda 749 senesinde Kûfe Camii'nde düzenlenen bir merasim ile Saffah'a biat edildi ve okuduğu hutbede hilâfetin Abbasoğullarına ait olduğunu birtakım deliller de ileri sürerek dile getirdi.

Zamanla iyice güçlenen Ebu'l Abbas 16 Ocak 750 senesinde zuhur eden ve yaklaşık on gün süren Büyük Zap Suyu Savaşı'nda²⁸³ son Emevî halifesi II. Mervan'ın birliklerini büyük bir bozguna uğrattı. Savaştan kaçan Mervan ise yakalanıp öldürüldü. 26 Nisan 750 tarihinde Dımaşk (Şam) yöresine yönelen Abbâsîler şehri zaptettiler. Abbâsî ihtilali başarıya ulaştınca Emevî hanedanına mensup bireyler katledildi.

---

²⁸¹ H. D. Yıldız, *a.g.e.*, s. 31-48.

²⁸² Mesûdî, *a.g.e.*, s. 239.

²⁸³ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 96.; 750 senesinde Emevîler ile Abbasîler arasında cereyan eden ve Emevîlerin mağlubiyeti ile sonuçlanan ve Abbasîlerin kuruluşunda dönüm noktası olan savaştır. Detaylı bilgi için bkz., İsmâil Yiğit, "Zap Suyu Savaşı", *DİA*, c. XLIV, İstanbul 2013, s. 126-127.

Abbâsî ihtilalinin karakteristik özellikleri üzerine çalışmalar yürüten batılı âlimlere göre bu mücadele Araplarla İranlı unsurlar arasında milliyetçi bir mücadelenin olduğu kanısına vardılar. Her ne kadar böyle bir görüş ileri sürülmüş ise de bu görüş sonradan kabul görmemiştir. Çünkü ihtilal hareketi Horasan bölgesinde başlamışsa da ihtilali örgütleyen ana unsurun Araplar olduğu aşikârdır. Ayrıca bu başarı Emevî hanedanına nefret besleyen unsurların birlikteliğinden doğan bir başarıdır, yani menfaatlerini ön planda bulunduran zümrelerin ortak zaferidir. Müverrihlerin ortak ifadelerine göre, Abbâsîler döneminde İslâm birliği parçalanmış, Türkler divan meclislerine dâhil olmuşlardır. Akabinde ilk olarak Deylemliler, devamında ise Türkler, Abbâsî yurdunda otorite tesis etmişlerdir.²⁸⁴

Abbâsîler iktidara gelince hilâfeti yeniden yorumlayıp Emevîlerde olduğu gibi “mülk-devlet” düşüncesi yerine dine dayalı bir otorite kurma yoluna gittiler ve bu şekilde kabul gördüler. Halife Cuma namazlarında Peygamber Efendimiz’in hırka-i şerifini (bürde) giymekteydi. Abbâsî halifeleri bir güç unsuru olarak fakih ve diğer ulemayı da yanlarında bulundurarak hâkimiyetlerini sağlam temeller üzerine inşa etmek istiyorlardı.

Abbasoğulları hilâfet merkezi olarak Emevîlerin tercih ettiği Dımaşk yerine Bağdat şehrini tayin ettiler. Abbâsîlerin gerçek kurucusu olarak da kabul gören Ebu Cafer el Mansur ise Sasanilerin eski eski başşehri olan Medain şehrini kurdu. Bu yer “medinetüsselam”, “diyar-ı bağdat” olarak adlandırıldı. Böylelikle hilâfet merkezinin yer değiştirmesi beraberinde sosyo- ekonomik sonuçları doğurmuş, Irak ve İran önem kazanmıştır. Suriye’de hâkimiyet el değiştirmiş, Mevâliler Araplara galebe çalmıştır.

Abbâsî ihtilalinin başarısı beraberinde Horasanlıların yönetimde hâkim bir unsur olarak temayüz etmesine sebep oldu. Ebu Müslim’in ön plana çıkmasını hazmedemeyen Ebu’l Saffah onu öldürttü. Fakat bu müdahale İranlı unsurların sindirilmesine yetmedi. Bermekiler olarak adlandırılan bu İranlı unsur Mansur devrinden itibaren devlet içerisinde etkin oldular. 803 tarihinde Halife Harun er Reşid Bermekileri tasfiye etmeyi başardı. Fakat onun oğulları olan Emin ve Me’mun

---

²⁸⁴ Süyûti, *a.g.e.*, s. 314.

arasında zuhur eden hilâfet mücadelesi, bir bakıma Arap ve İranlı unsurun hâkimiyet mücadelesiydi.

Emin'in Memun'a karşı galebe çalması, Araplar'ı tamamen iktidardan uzaklaştırdı. İranlı ahalinin tesirinde kalan Me'mun zararlı eylemlerde bulundu. Fakat zamanla bu politikasını terk etmiş ve Arap ve İranlı unsurlara karşı Horasanlı Türkleri yönetim ve askeri alanda denge unsuru olarak kullanmayı bilmiştir. Kaynaklarda zikredilen bilgiler ışığında halife ordusu'nun içerisinde 8000 ile 10.000 civarında Türk unsurun olduğu ifade edilmektedir.

IX. asrın ortalarından itibaren Abbâsî otoritesi Mısır'dan batıya ilerleyemiyordu. Bu cümleden hareketle 868-935 yılları arasında Tolunoğulları,²⁸⁵ 935-969 yılları arasında ise İhşidiler (Akşitler)²⁸⁶ Mısır ve Suriye'ye hâkim olup batıdaki Abbâsî sınırlarını iyice daraltmışlardı.

Ahmed'ubn Tûlûn'un ihdas ettiği Tolunoğlu Devleti, Ptoleme devrinden bu yana Mısır'da Türkler tarafından kurulan müstakil bir devlet hüviyetine kavuştu ve Suriye Mısır'ın hâkimiyeti altına girdi. Muhammed'ubn Tuğc tarafından Mısır'da kurulan, diğer bir Türk Devleti olan İhşîdi Devleti, Hicaz bölgesine hâkim oldu.²⁸⁷ Devamında belli yörelerde hâkimiyet ihdas etmiş olan Sâmânî, Tâhirî²⁸⁸, Saffârî²⁸⁹ ve Hamdânî²⁹⁰ gibi hanedanlıklar, Abbâsîleri sadece Bağdat ve çevresinden münhasır bir devlet konumuna indirgemekteydi. Ayrıca bu süreçte Abbâsî hilâfeti ardı arkası kesilmeyen isyanlar dönemine de ev sahipliği yapmaktaydı. Bu isyanların en

---

²⁸⁵ 868-905 yılları arasında Mısır ve Suriye'de hüküm süren Türk İslâm devleti'dir. Detaylı bilgi için bkz., Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *DİA*, c. XLI, İstanbul 2012, s. 233-236.

²⁸⁶ 935-969 yılları arasında Mısır, Suriye ve Filistin dolaylarında hüküm sürmüş bir Türk İslâm devletidir. İhşidiler için bkz., Ahmet Ağırakça, "İhşidiler", *DİA*, c. XXI, İstanbul 2000, s. 551-553.

²⁸⁷ *a.g.e.*, P. Hittî, s. 618-622.

²⁸⁸ 821-873 yılları arasında Horasan ve Maverâünnehri coğrafyasında hüküm süren hanedanlıktır. Detaylı bilgi için bkz. Hasan Kurt, "Tâhirîler", *DİA*, c. XXXIX, İstanbul 2010, s. 403-404.

²⁸⁹ 861-1003 yılları arasında İran coğrafyasında hüküm süren İslâm hanedanıdır. Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 464-465.

²⁹⁰ 905-1004 yılları arasında Suriye ve Musul'da hüküm süren Arap hanedanıdır. Detaylı bilgi için bkz. Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, s. 446-447.

önemlilerinden biri Horasan havalisinde zuhur eden Mukanna²⁹¹ (peçeli) isyanıdır. Meydana gelen isyanları bastırmak gayesi ile “Divanüz’zenadika” adında bir müessese tesis edildi. Ayrıca Babek el Hürremi, Zenci ve Karmatî isyanları da Abbâsîleri hayli uğraştırmıştır.

Me’mun’un vefatıyla birlikte kardeşi Mu’tasım, Türklerin yardım ve desteği ile hilâfet makamını devraldı. Mu’tasım da ağabeyinin sîyasetini takip ederek orduda Türklere geniş yer ayırdı.²⁹² 836 yılında Türkler için Sâmerâ²⁹³ şehrini kurdurdu ve hilâfet merkezini buraya taşıdı. Böylelikle Türklerin de aktif bir rol üstlendiği ve 836-892 yılları arasını kapsayacak olan “Sâmerâ Dönemi” de başlamış oluyordu. Halife Mütevekkil’den itibaren istediklerini halife yapıyor istemediklerini ise hilâfet makamından uzaklaştırıyorlardı. Bu durum halifeler için bir tehdit unsuru olarak algılanmaktaydı. Bu algı 892 senesinde hilâfet merkezinin tekrardan Bağdat’a nakledilmesine kadar sürdü. Bu taşınma siyasi manada herhangi bir değişiklik vücuda getirmedi ve halife Mu’tazid devrinde kısmen bir toparlanma olsa da çok uzun sürmedi.

Devlet ricali arasında zuhur eden çatışma ve rekabet hilâfet müessesesini yıpratmaktaydı. Buraya kadar zuhur eden çekişme ve çatışmalar bir yana Abbâsî hilâfeti için asıl önemli mesele 945 senesinde Bağdat’ın Şii Büveyhoğulları tarafından işgal etmesi oldu. Büveyhîlerin baskın bir otorite olarak zuhur etmesi, Abbâsî halifesi Müstekfi’nin, Büveyhîlerden Muizzüddeve Ahmed’e emirülümeralık vermesine neden oldu. Böylelikle Abbâsî hilâfeti şii bir otoritenin baskısı altında kalmış ve tüm siyasi ve askeri otoritelerini kaybetmişlerdi.

XI. asırda Büveyhîlerin hâkimiyeti zayıflamış, Arslan el Besasiri Bağdat’a hâkim olup hutbeyi artık Fâtımîler adına okutmaya başlamıştır. Bütün bu

---

²⁹¹ Abbâsîler döneminde Maveraünnehir coğrafyasında kendisini peygamber ve ilâh olarak addeden isyancıdır. Detaylı bilgi için bkz., Mustafa Öz, “Mukanna’ el Horasânî”, *DİA*, c. XXXI., İstanbul 2006, s. 124-125.

²⁹² Câhiz, *a.g.e.*, s. 61.

²⁹³ Bağdat ve Dicle arasında kurulan ve Abbâsîlere bir dönem başkentlik yapan şehir. Detaylı bilgi için bkz., Mustafa Demirci, “Sâmerâ”, *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, s. 70-71.; *a.g.e.*, Câhiz, s. 61-64.

gelişmelerin yanında İran'da sünni İslâm'ın hamisi olarak belirmeye başlayan Selçuklular ve onların hükümdarı Tuğrul Bey 1055 senesinde Bağdat'ı Arslan el Besasiri'nin elinden alarak Abbâsî halifesine İslâm dünyasındaki saygınlık ve otoritesini tekrardan iade etti.²⁹⁴ Sadece Bağdat değil Irak ve Suriye havalisi de Fâtımîlerden arındırılıp özellikle Sultan Alparslan devrinden itibaren tesis edilmeye başlanan Nizâmiye Medreseleri²⁹⁵ vasıtasıyla fikri manada da Şiiler ile mücadele edildi.

Selçuklular arasında zuhur eden hanedan içi taht mücadeleleri, zamanla Abbâsî halifelerini bu durumdan faydalanıp siyasi gücü de elde etme yoluna sevk etti. 1194 senesinde Irak Selçuklu hâkimi Tuğrul, Hârizmşah Alaeddin Tekiş'e karşı mağlup olunca, Tuğrul'un hâkimiyeti altında olan yörelerin Hârizmşah hâkimiyetine geçmesine neden oldu. Böylece Abbâsîler ile Hârizmşahlar karşı karşıya gelmiş, Halife Nasır onları Selçuklulardan daha tehlikeli bulmuş ve Asya'yı kasıp kavurmakta olan Cengiz Han'dan yardım istemişti. Alaeddin Tekiş'ten sonra başa gelen Hârizmşah Muhammed, Abbâsî hilâfetini yıkmayı tasavvur etmekteydi fakat Moğol tehlikesi bu düşüncenin açığa çıkmasına mani oldu.²⁹⁶

Cengiz idaresinde olan Moğollar bir taraftan Çin'e karşı etkili akınlarda bulunuyordu. 1218 yılı itibariyle de batıya yönelerek İslâm dünyasını istila etmeye başladılar. Hârizmşahlar Devleti'nin inkırazı ile beraber İran ve Irak dolaylarında Moğollara karşı galebe çalabilecek herhangi bir güç unsuru da bulunmamaktaydı. Semerkand, Buhara, Taşkent, Hârizm ve Belh gibi İslâm dünyasının mühim ilim ve kültür merkezlerini hezeyana uğratan Cengiz Han, ayrıca batıya yönelik bir

---

²⁹⁴ Hilafet kurumu bağlamında Selçuklu Devleti'nin Abbâsîlerle olan münasebetleri için bkz., Hasan Hüseyin Adalıoğlu, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Selçuklular Devri Halîfelik Telakkisi)*, İlem Yayınları, Ankara 2022, s. 165-198.

²⁹⁵ Büyük Selçuklu Devleti zamanında Nizâmülmülk'ün girişimleri ile başta Bağdat olmak üzere diğer İslâm beldelerinde kurulan medreselerdir. Detaylı bilgi için bkz., Abdülkerim Özeydin, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 188-191.

²⁹⁶ H. D. Yıldız, *a.g.e.*, s. 31-48.

genişleme politikası gütmekteydi.²⁹⁷ Cengiz'in başlattığı bu başarılı politikayı devam ettiren torunları batı istikametinde ilerlemeye devam etti ve nihayetinde İran Moğolları'nın (İlhanlılar) lideri konumunda olan Hülâgû Han'ın 1258'de Bağdat'a girmesiyle bu ilerleme neticeye kavuşacaktı.

Moğol ordusunun ilk kez mağlup olduğu AyniCâlût'ta Savaşı adını bugünkü Filistin coğrafyasında yer alan ve rivayete göre Hz. Davud tarafından bir savaş esnasında öldürülen Câlût'tan²⁹⁸ (Goliath) almıştır. 1258 senesinde Hülâgû komutasındaki Moğol güçleri Bağdat'ı işgal ve talan edip Abbâsî hilâfetini inkıraza uğratınca Suriye'ye yönelmiş ve hemen akabinde Halep ve Dımaşk yöreleri de aynı şekilde zaptedilmişti. Bağdat'taki son Abbâsî halifesi Müsta'sım Billâh da Hülâgû tarafından katledildi.²⁹⁹

Moğolların Suriye havalisine ilerlemeleri üzerine Eyyûbîlerin Halep ve Dımaşk hâkimi El Melikün'Nasır Selahaddin Yusuf, ünlü tarihçi İbnü'l Adim'i Mısır'a gönderip yardım talebinde bulundu. Tam da bu sırada Memlük tahtında bulunan el Melikü'l Mansur Ali Moğollara karşı mukavemet gösterecek güçte değildi. Bunun üzerine Emir Kutuz ulemanın da desteği ile Mansur Ali'yi tahttan indirip El Melikü'l Muzaffer sıfatıyla Memlük tahtına geçti. (1259) Hülâgû ise belirli aralıklarda Kutuz'a tehdit mektupları gönderip kendisine teslim olup itaatini bildirmesini talep etti. Kutuz, bürokrat ve ulema ile yaptığı istişarelerin neticesinde Moğollar ile savaşmaya karar verdi ve akabinde gelen Moğol elçileri de öldürüldü. Tarihsel sürece baktığımızda bir bakıma elçi öldürmek savaş sebebi olarak görülüyordu. Bir taraftan da halk Moğollara karşı cihada çağrılıyordu.

Kutuz komutanlarından Baybars el Bundukdari'yi (I. Baybars) Gazze'ye ordu komutanı olarak tayin etti. (26 Temmuz 1260) Gazze'de Moğol birliklerinin başında

---

²⁹⁷ Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, s. 228-231.; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 225-229.; Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 367-369.

²⁹⁸ Kalkaşendî, *a.g.e.*, s. 87.; Kur'ân-ı Kerim'de Câlût, Ahd-i Atık'te Golyat şeklinde geçen bu isim, Hz. Dâvûd tarafından öldürülen savaşçının ismidir. Detaylı bilgi için bkz., Abdurrahman Küçük, "Câlût", *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 38.

²⁹⁹ Hacı Ahmet Özdemir, "Müsta'sım Billâh", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 126-127.

Baydara bulunmaktaydı ve o sırada Memlüklerin kendilerine doğru yaklaşmakta olduğu haberini Baalbek'te bulunan Ketboğa Noyan'a bildirdi. Fakat Şam'da zuhur eden isyanlardan dolayı Ketboğa Memlüklere karşı mukavemet gösteremedi, mağlup oldu. Olaylar bu şekilde cereyan ederken başkent Karakurum'da Mengü Han'ın vefatıyla Hülâgû merkeze döndü ve Suriye'de naibi olarak Ketboğa'yı bıraktı.

Sultan Kutuz Gazze'ye ulaşınca Haçlı kontlarına elçiler gönderdi ve onlardan geçiş izni istedi. Haçlılar ile mutabakat sağlandıktan sonra Akka'ya yöneldi. Haçlılardan Müslümanları arkalarından vurmamaları konusunda söz aldı ve AyniCâlût'ta vadisine geldi. Kutuz'un AyniCâlût'ta 'a geldiğini haber alan Ketboğa doğrudan AyniCâlût'ta 'a hareket etti. Karşı karşıya gelen Moğol ve Memlük birlikleri burada savaşa tutuştu. Savaş Memlüklerin galibiyeti ile neticelendi. Bozguna uğrayan Moğol birlikleri Fırat Nehri'nin kıyısına kadar çekildiler.³⁰⁰

Kutuz, savaşın bitiminde önce Dımaşk'a sonrasında ise Mısır'a doğru yöneldi. AyniCâlût'ta savaşında büyük bir kahramanlık gösteren Baybars el Bundukdari'ye savaş öncesinde Halep naipliğini vadetmesine rağmen sözünde durmadı ve bunun üzerine Baybars tarafından öldürüldü. (23 Ekim 1260) Bunun üzerine Sultan Baybars Memlük tahtına geçti. Baybars başa geçince Abbâsilerden Halife Zahir'in oğlu olup Moğollar'ın Bağdat'ı tahribi esnasında canını kurtararak Şam'a giden Ahmed'i Kahire'ye getirerek görkemli bir tören ile Ahmed'in halifeliğini ihdas ederek akabinde ona biat eyledi. Bu biat bir bakıma kendisinin de

---

³⁰⁰ Hasan Yılmaz, *Memlükler ve Memlük Halifeleri*, Elips Yayınları, Ankara 2019, s. 103.; Abdülkâdir Yuvalı, *a.g.e.*, s. 473-475.; Ali Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu- Câlût Zaferi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.?, sayı 10, 1991, 181-201; Yüksel Arslantaş, "Memlük-Moğol Mücadelesi ve Ortadoğu Tarihine Etkileri", *Belleten*, c. LXVII, sayı 250, Ankara 2003, s. 781-800. ; Tatarlar ile yapılan savaş için bkz., İbn Abdüzzahir, *Katibinin Gözünden Sultan Baybars*, çev. Aydın Usta, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s. 35-38.; Ramazan Şeşen, *Haçlılar Ömünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 19-24.; Makdisî, *a.g.e.*, s. 33-35.; Abdullah Mesut Ağır, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlük Türk Devleti, (1250-1517)* Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 66-70.; Fatih Yahya Ayaz, "Erken Dönem Memlük Tarihçilerinin Bağdat'ın Moğollar Tarafından İstilâsıyla Alâkalı Rivayet ve Yorumları, *İslâm Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2008, s. 261-282.; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011, s. 62-63.

tanınması, kabul görmesi anlamına gelmekteydi. (9 Haziran 1261) Netice itibariyle üç yıllık bir otorite boşluğundan sonra Abbâsî hilâfeti Kahire merkezli olarak tekrardan tesis edildi ve bu da Sultan Baybars'ın büyük gayret ve girişimleri neticesinde gerçekleşti. Halife Ahmed, “müstansır”³⁰¹ unvanı ile Bağdat'ı kurtarmak için Sultan Baybars ile beraber Dımaşk'a gitti. Fakat Baybars'ın aniden geri dönmesi ile tek başına kaldı ve Moğol valisi ile yapılan savaşta öldürüldü.

Ahmed (el mustansır) vefat edince Baybars tekrardan başka bir Ahmed'i “el hâkim” sıfatıyla hilâfet makamına getirdi.³⁰² Böyle yaparak hem meşruiyetini onaylatıyor hem de gücünü pekiştiriyordu. Mısır'da tesis edilen Abbâsî hilâfeti Hâkim'in soyundan gelmekteydi. Siyasi yetki ve donanımdan uzak olan bu halifelerin isimleri sikke ve hutbelerde Memlûk hükümdarlarının isimleriyle birlikte anılıyordu. Bu halifeler sadece dini amaçlar ile vakfedilmiş olan mülkleri idare ediyor, yeni bir hükümdarın cülusu sırasında tertip edilen törenleri icra etmekle yetiniyorlardı. Kahire'de bulunan Abbâsî halifeleri bazı İslâm hükümdarlarına menşur gönderiyor, nadiren de olsa siyasi olaylarda söz sahibi oluyorlardı. Netice itibariyle çalışmamızın son bölümünde de yer vereceğimiz bahiste Yavuz Sultan Selim'in Doğu ve Mısır siyasetinin bir sonucu olarak son Abbâsî halifesi Mütevekkil'in İstanbul'a götürülüp hilâfeti Osmanlılarına terk etmesi ile beraber Mısır Abbâsî hilâfeti de son bulmuş, hilâfet Osmanlılar kanalı ile devam etmiştir.³⁰³ Beş asırdan beri İslâm dünyasının ilim ve kültür merkezi olan Bağdat istila edilmiş, camiler ahır konumuna indirgenmiş ve kitaplar da yakılarak Dicle nehrine atılarak bilinmezliğe terk edilmiştir. Son Abbâsî halifesi Mu'tasım devlet ricali ile birlikte

---

³⁰¹ Mısır'daki ilk Abbâsî halifesi Müstansır-Billâh, 17 Haziran 1261 senesinde Kal'atülcebel Camii'nde okuduğu hutbede Abbâsî ailesinin şerefinden bahsetti ve Baybars için dua etti. 4 Temmuz'da Kahire dışında kurulan saltanat otağında Baybars'a sultanlık hil'ati ve tacı giydirek sultanlığını meşru kıldı. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, “Müstansır Billâh”, *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2006, s. 119.; Detaylı bilgi için bkz., Ali Aktan, “Mısır'da Abbâsî Halifeleri”, *Belleten*, c. 55, Sayı 214, Aralık 1991, s. 613-652.

³⁰² Kazım Yaşar Koprıman, “Baybars I”, *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 221-223.

³⁰³ Hakkı Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 31-48.; Hasan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 104.; Hatice Güler, *Memlûkler (1250-1517)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 10-12.; İsmâil Yiğit, “Kutuz”, *DİA*, c. XXVI, Ankara 2002, s. 500-501.

Hülâgû'ya teslim olmuşlar ve akabinde bu teslim olan kimseler Hülâgû tarafından idama mahkûm edilmiştir. Yaşanan bütün bu hadiseler neticesinde İslâm kültür ve medeniyet tarihinde bir inkıraz meydana gelmiş ve bu durum duraklama ve kırılmanın habercisi olmuştur. Böylelikle İslâm âleminde 750-1258 yılları arasında kendi hâkimiyetini tesis etmiş olan Abbasoğulları, Osmanoğullarından sonra en uzun ömürlü İslâm hanedanı olarak tarihteki yerini almıştır.³⁰⁴

---

³⁰⁴ İbn Tıktaka, *a.g.e.*, s. 233-236.; H. Kennedy, *a.g.e.*, s. 144-145.; Abdülkadir Yuvalı, “Hülâgû”, *DİA*, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 473-475.

II. BÖLÜM

MEMLÜK OSMANLI MÜNASEBETLERİ

2.1. Osmanlı-Memlûk Münasebetlerinde Belirleyici Unsur: Sınır Telakkisi

Memlûk-Osmanlı münasebetlerine geçmeden önce, bu devlet hakkında fikir sahibi olmak gayesiyle, muhtasar mahiyette bilgi vermek yerinde olacaktır. Mâlik olunan şey anlamına gelen Memlûk, farklı İslâm ülkelerinde gulâm, abîd şeklinde karşılık bulmuştur. Ayrıca Endülüs coğrafyasında hususi muhafız birliklerini meydana getiren slav asıllı ücretli askerlere verilen sakâlîbe ismi de memlûk manasında kullanılmıştır. Esir yahut köleler içerisinde seçilen bu kimseler, özel bir eğitime tabi tutulur ve zamanla sultanın muhafız birliğinde yer edinirlerdi.³⁰⁵ Memlûk Devleti, 1250 senesinde Eyyûbilerin son bulmasıyla ve Osmanlıların 1517’de Mısır’a hâkim olmasına kadarki süreçte, Mısır ve Suriye’ye hâkim olan dönemin güçlü bir İslâm devletiydi.

Memlûk Devleti, 1250-1382 yılları arasında Bahrî Memlûkler, 1382-1517 yılları arasında ise Burcî Memlûkler tarafından idare edilmiştir. Bahrî Memlûkler köken itibari ile Kıpçak’tan getirilen Türklerden, Burcî Memlûkler ise Çerkes kökenli askerlerden oluşmaktaydı. İdari kadronun Türk, yönetilen zümrenin Arap olduğu Memlûk Devleti’nin kökenini Kuman-Kıpçaklar, Çerkes, Abhaz, Oğuz ve Gürcü menşeli soylu asker köleler oluşturmaktaydı.³⁰⁶ Memlûklerde belirgin bir veraset usulü olmadığı için, sultanın vefatından sonra, kademedede belirli yerlere gelmiş emirlerden nüfuz sahibi yani güçlüler arasında birinci olan kişi sultan olarak

---

³⁰⁵ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk”, *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 87-90.; Ayrıca bkz., Süleyman Kızıltoprak, Memlûk Sistemi ve Memlûk Devleti’nin Kuruluşu, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 150.; Ayrıca bkz. David Ayalon, *L’Esclavage du Mamelouk (Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi)*, çev. Samira Kortantamer, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 4, S. 11, 211-247.

³⁰⁶ Rûmeysa Kars, *Yavuz Sultân Selim’in Gavri İle Eylediği Cenk*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2021, s.31.

başına geçirdi. Ayrıca bu usul Ortaçağ Türk İslâm tarihinde, Memlûkleri diğer Türk İslâm devletlerinden ayıran önemli bir husustur.³⁰⁷

Memlûk Devleti (1250-1517) kurulduğu³⁰⁸ vakit coğrafya itibarıyla Mısır ve Biladü's Şam bölgelerinden müteşekkil bir devletti ve bu devletin Kuzey Sınırı Halep'ten geçmekteydi. Zikredilen bölgelere ait hususlar, belirli dönemlerde bölgenin hâkimi olan Memlûkler, Osmanlılar, Ramazanoğulları, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları gibi devlet ve beyliklerin döneminde ele alınmış eserlerde dile getirilmiştir. Osmanlı-Memlûk münasebetlerinin zuhura geldiği Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Memlûk sınırları kaynaklarda mühim bir yer edinmektedir.³⁰⁹

XV. asırda Karamanoğulları, Memlûk Devleti ve Ramazanoğlu Beyliği hâkimiyetinde olan Tarsus, 1485'te Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşa tarafından Osmanlı hâkimiyeti altına alındı. 1486'da Memlûk emiri Özbek şehri teslim aldıysa da ertesi yıl Atik Ali Paşa Varsak seferinde bu bölgeyi ele geçirdi. Bölgenin gelirleri Haremeyn hizmetlerine vakfedildiği için 1491 yılında yapılan bir antlaşmayla burası Memlûk Devleti'ne bırakıldı.³¹⁰

Roma İmparatorluğu devrinden beri bilinen ve Memlûk Devleti'nin Kuzey sınırını oluşturan bu şehir bölgenin en batısında yer almaktaydı. Önemli bir Memlûk şehri olan Tarsus bir uç bölge olması hasebiyle bölgede meydana gelen birçok tarihi olay ile yüzleşen ilk bölge olma özelliğini de bünyesinde barındırmaktaydı. Memlûk kaynaklarında, Adana ve Tarsus bölgesi, "Türkmen Ülkesi" olarak da

---

³⁰⁷ Ahmet Sağlam, "Ortaçağda Orijinal Bir Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. 2, Sayı, 4, Aralık 2015, s. 109-126.; Ali Aktan, Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. IX, 1990, s. 270-279.

³⁰⁸ Memlûk Devleti'nin kuruluş süreci hakkında detaylı bilgi için bkz., Kazım Uzun, VII. Haçlı Seferi ve Memlûk Devleti'nin Kuruluşu, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXXV, 2, 2020, 727-751.

³⁰⁹ El Kalkaşendî, *Subh'ul Aşa fi Sina'ati'l İnşa*, c. IV, Çev. Mustafa Kara, Kahire 1919 s. 131.

³¹⁰ Ali Sinan Bilgili, "Tarsus", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 111-114.; Faruk Sümer, "Karamanoğulları", *DİA*, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 454-460.

zikredilmektedir. Suriye sınırları boyunca, bir tampon bölge oluşturma siyaseti Memlük Devleti'nin önemli bir özelliği idi. Toroslardan Fırat'a kadar olan bölgede küçük Türkmen aşiretleri olarak değerlendirilen Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları beyliğini de bu politik durumun içerisinde ele almak gerekmektedir. Bu coğrafyada mühim bir merkez olan Halep naipliği, Memlük Devleti'nin Kuzey bölgesinde olması hasebiyle, Moğollar, Türkmenler ve akabinde Osmanlı Devleti ile olan dış münasebetlerde meydana gelen birçok hadisenin de müşahidi olmuştur.

Çukurova'da mücadele halinde olan Osmanlı Devleti ile Memlükler arasında meydana gelen savaşlar çeşitli sebeplerden dolayı zuhura gelmiştir. 1481'de II. Bayezid'e karşı saltanat iddiasında bulunan Cem Sultan yenilince Tarsus bölgesine gelmiş ve Memlük Devletine iltica etmiştir.³¹¹ Memlükler, Osmanlı Devleti'nden kaçan Cem Sultan'ı himaye edince Osmanlı Devleti de 1485'te Tarsus ve Adana'yı işgal etmiş, iki devlet arasındaki savaş da fiili olarak başlangıç merhalesine ulaşmıştır. Memlük Sultanı Kayıtbay, bölgedeki müstahkem kalelerin Arap memleketleri için ne kadar önemli olduğunu kavramış ve bu bölgelerin kaybedilmesinin kendi saltanatının da sonunu getireceğini anlamıştı.

Sultan Kayıtbay, barış gayesiyle Memlük diyarına gelen Osmanlı elçilerine, eğer ki Osmanlı Devleti barış için müzakerelerde bulunmak istiyorsa önce Osmanlı'nın ele geçirmiş olduğu Adana, Tarsus ve Karaman'ı tekrardan Memlük Devleti'ne geri verilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu nedenle Kayıtbay, Özbek adında bir bey ve Şam naibini Adana ve Tarsus'u geri almak üzere bölgeye göndermiştir. Osmanlı Devleti bir baskın sonucunda bu bölgeyi Memlük Devleti'ne bırakmak zorunda kalmıştır.

1488 yılında Hadım Ali Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Çukurova havalisine gelerek Adana ve Tarsus'u Memlüklerden geri almıştır. İlerleyen zamanlarda Memlük orduları tekrardan bölgeye gelerek, Osmanlı Devleti'ni Adana

---

³¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Cem Sultan'a Dair Beş Orijinal Vesika", *Belleten*, c. XXIII, S. 95, Ankara 1959, s. 457.

ile Tarsus arasında yer alan Ağaçayırı mevkiinde büyük bir yenilgiye uğrattı.³¹² Netice itibariyle adı zikredilen bölge tekrardan Memlûk Devleti'nin himayesi altına girmiş oldu. 1491 tarihinde Memlûk Devleti ile Osmanlılar arasında antlaşma imzalandı.³¹³ 1516 Mercidâbık ve 1517'deki Ridâniye savaşının neticesi olarak Osmanlı Devleti, Memlûk Devletine karşı hâkimiyetini kabul ettirdi. Ve yapılan bu savaşların neticesinde Memlûk Devletine ait olan Türkiye, Suriye ve Mısır toprakları Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girdi. Mevzu bahis olan Tarsus bölgesi de Osmanlı'nın yüksek hâkimiyetini tanımış oldu.

Kuzey'de bir diğer Memlûk hududu olan Malatya, İslâm tarihi boyunca İslâm sınırlarının önemli şehirlerinden biri olma vasfını üzerinde barındırmaktaydı. Toros Dağlarının etrafını çevirdiği bir bölgede bulunmasından dolayı, bölgenin stratejik önemi çok büyüktü. Sugûr ve avâsım bölgelerinin en tanınmışları arasında yer alan Malatya, Memlûk Devleti döneminde de önemini korumuş ve bu devletin önemli kuzey sınır bölgeleri arasında yer almıştır. XV. asırda Mısır topraklarından geçen Venedikli tüccar Josaphat Barbaro³¹⁴ bu coğrafyaya seyahati esnasında Malatya şehrinde de geçmiş ve burayla ilgili görüşlerini şu sözleri ile ifade etmiştir: “Daha sonra Malatya adlı, ticaret merkezi durumunda ve Mısır Sultan'ının ülkesinin sınırında olan güzel bir şehre geldik.” diyerek şehrin önemine dikkat çekmiştir. Yine adı kaynaklarda zikredilmeyen bir Venedikli tüccar XV. asrın sonlarında Malatya şehrinin Mısır sultanına bağlı olduğunu kaydetmiştir.

Malatya'nın Memlûk hâkimiyeti altına girmesi (1315), Memlûk Sultanı En-Nasır Muhammed b. Kalavun'un (1310-1341) üçüncü saltanat devrine rastlamaktadır. Kâlâvun Malatya'yı Ermeni hakiimiyetinden kurtarmıştır.³¹⁵ Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid (1389-1402), 1399'da Memlûk Sultanı Berkuk³¹⁶ vefat

---

³¹² Fatma Akkuş Yiğit, “Osmanlı-Memlûk Mücadelesinde Beş Yıl Savaşları”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara 2017, s. 249-251.

³¹³ Altan Çetin, *Türk Tarihinde Memlûk Asırları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 168-172.

³¹⁴ Josaphat Barbaro ve eseri için bkz. Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

³¹⁵ Kâsım Abduh Kâsım, “Muhammed b. Kalavun”, *DİA*, c. XXX, Ankara 2020, s. 544-545.

³¹⁶ Şehabeddin Tekindağ, “Berkuk”, *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 511-512.

edince onun yerine geçen oğlu Ferec'in küçük olması ve aynı zamanda Memlûk ümerâsı arasında meydana gelen ihtilaflardan haberdar olması nedeniyle Türklerin yoğun bir şekilde meskûn olduğu Malatya şehrini teslim etmesi için Memlûk Sultanı Ferec'e elçi gönderdi. Sultan Ferec, Yıldırım Bayezid'in bu isteğini onaylamayınca, Osmanlı birlikleri Sivas'tan yola çıkarak Malatya yöresine geldi. Fırat istikametinde ilerlemekte olan Osmanlı ordusu Malatya, Dârende, Divriği, Behisni, Kâhta gibi yöreleri işgal etti. Akabinde Asya'dan Anadolu yöresine yaklaşmakta olan Emir Timur, 1400 senesinde Malatya ve ahalisini ele geçirdi.³¹⁷

2.2. Osmanlı Devleti ile Memlûkler Arasında Yer Alan İki Beylik: Dulkadiroğlu ve Ramazanoğlu Beyliği

Oğuzların Bozok koluna mensubiyeti ile bilinen Dulkadiroğlu beyliği, Maraş ve Elbistan bölgesinde kurulmuş bir Türkmen beyliğidir. 1335'te Çukurova'daki Ermenilere karşı kazanmış olduğu zaferin neticesinde büyük ganimetler elde etti. Elbistan bölgesine döndüğünde kendisi gibi Türkmen reisi olan Taraklı Halil ile mücadele etti ve akabinde Şam valisi Tengiz'in nezaretinde Memlûk Sultanı Muhammed Nasır'ın onayı ile Elbistan bölgesindeki Türkmenlerin başına getirildi. Böylece yaklaşık iki asır hâkimiyet sürecek olan Dulkadir beyliği Memlûk Devleti'nin himayesinde teşekkül etmiştir.³¹⁸ Dulkadiroğlu beyliği, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede önem kazanmaya başlamış ve aynı zamanda bu coğrafyada Memlûk Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanımıştır.

Bilinen ilk reisleri olan Zeyneddin Karaca Bey, kendisi gibi bir Türkmen Beyi olan Taraklı Halil'in elinden aldığı Elbistan beldesini kendisine merkez yapmıştır. Aynı zamanda Memlûk Devleti'nden almış olduğu naiplik menşuru ile de 1337'de devletini tesis etmiştir. Karaca Bey henüz bir bey iken Memlûklerin Ermeniler üzerine yapmış olduğu seferlere katılmıştır. Zamanla Karaca Bey'in güney yönünde başarılı bir şekilde ilerlemesi Memlûk kumandanları tarafından kıskançlıkla

---

³¹⁷ Altan Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009, s. 23-59.; Altan Çetin, *a.g.e.*, s. 172-175.

³¹⁸ Refet Yinanç, "Dulkadiroğulları", *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, s. 553-557.

karşılancak ve ilerleyen süreçte de bunu hayatı ile ödeyecekti. Karaca Bey'in Halep bölgesine kadar başarılı seferler düzenlemesi, Memlük kumandanları tarafından bir isyan girişimi olarak algılandı ve Memlük sultanına da bu şekilde izah edildi. İlerleyen süreçte Memlük Devletine karşı kazanmış olduğu zaferlerden dolayı "Melikü'l Kahhar" sıfatını dahi elde etti. Fakat Karaca Bey'in ikbal günleri fazla uzun sürmedi. İlerleyen süreçlerde Memlükler ile yapılan savaşta mağlup oldu ve kaçarken yakalanıp Kahire'de idam edildi.³¹⁹

Karaca Bey'in yerine geçen oğlu Halil Bey döneminde Dulkadir beyliğinin sınırları Maraş, Malatya ve Harput bölgeleri ele geçirilerek genişletildi. Dulkadiroğlu Beyliği Osmanlı Devleti ile Memlükler arasında bir tampon vazifesi görmekteydi.³²⁰ Osmanlı Devleti'nin Dulkadir beyliği üzerinde hâkimiyet kurma girişimleri Memlük Devleti ile olan münasebetlerini olumsuz manada etkiledi.³²¹ Beylik varlığını devam ettirebilmek için bazen Osmanlı Devleti'nin bazen de Memlüklerin hâkimiyetini kabul ediyor ve adeta bir denge politikası gözetiyordu. Osmanlı Devleti ile yapılan savaşın neticesinde 1515'te (Turnadağ Savaşı) topraklarını kaybetti.³²² Ali Bey döneminde Osmanlı ile Dulkadir beyliği arasında gerçekleşen siyasi politikalar olumluydu ve Dulkadiroğlu beyliği Yavuz sultan Selim Han'ın Mısır Seferi'nde ve Canberdi Gazâli isyanında Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştı. İlerleyen süreçte Ali Bey, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını yitirdi ve akabinde yakalanarak idam edildi (1521). Sonuç itibariyle de 1521 senesinde Dulkadiroğlu beyliğine tamamen son verildi.³²³

1352-1608 yılları arasında Adana merkez olmak üzere Tarsus, Misis, Sis ve Ayas bölgesinde hüküm süren Ramazanoğulları kalabalık bir Türkmen hanedanıdır.³²⁴ 1352'de Dulkadirlilerin başı ve Elbistan Emiri Karaca Bey'in

---

³¹⁹ Mehmet Ersan-Mustafa Alican, *Beylikler Devri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 74-75.

³²⁰ Ömer Faruk Yılmaz, *Osmanlı Tarihi I*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s.41-42.

³²¹ Fatih Yahya Ayaz, *a.g.e.*, s.75.

³²² Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s.130.

³²³ Ömer Faruk Yılmaz, *a.g.e.*, s. 41-42.

³²⁴ Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", *DİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 442-445.

Memlûk Sultanı El Melikü's Salih'e karşı yapılan bir isyana dâhil olması sonucu Türkmen Emirliğinden uzaklaştırılmasıyla yerine Ramazan Bey getirilmiştir.³²⁵

Ramazan Bey 1354'te vefat edince yerine Memlûk Devleti tarafından Ramazan Bey'in oğlu tayin edilmiştir. Yapılan bu tayinin neticesinde Ramazanoğlu ailesi ortaya çıkmıştır. XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başlarında Ramazanoğlu beyliğinin başında Halil Bey bulunmaktaydı.³²⁶ 1480 ile 1510 yılları arasında hüküm süren Halil Bey, saltanatı süresince hudut komşusu olan Osmanlı Devleti'ne karşı barış yanlısı bir politika sergiledi.³²⁷

2.3. Osmanlı-Memlûk Münasebetlerinin Başlangıç Safhası

Türkiye Selçuklu Devleti'nin dağılmasının hemen ardından Anadolu coğrafyasında birbirinden bağımsız Tavâifü'l Mülûk devletlerine benzer beylikler zuhur etti. Toprak ve nüfus bakımından beyliklerin en küçüğü olan Osmanlı beyliği, Bizans Devleti sınırında bir uç beyliği olarak teşekkül etti. Osmanlı Beyliği gaza faaliyetleri ile meşgul oldu ve giderek Bizans hududunda genişlemeye başladı. Bir gâzi ve cihat beyliği olan Osmanlılar, ilk dört hükümdarı devrinde bütün Anadolu'ya yayıldılar ve Tuna'ya kadar genişleyip Balkan coğrafyasında da etkin hale geldiler. Diğer coğrafyalardan gelen insanlar gâza ve cihat gayesiyle Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyeti altına girdiler.³²⁸ Osman Gazi döneminden itibaren Memlûkler ve Osmanlılar arasında Sülemiş İsyanı'ndan³²⁹ dolayı bu iki devlet arasında bir irtibat

³²⁵ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 442-445.; Mehmet Ersan- Mustafa Alican, *a.g.e.*, s. 79.

³²⁶ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 442-445.

³²⁷ Mehmet Ersan- Mustafa Alican, *a.g.e.*, s. 82.; Ramazanoğulları için ayrıca bkz., Tülay Koyuncuoğlu Metin, "Bedâi Ez-Zuhûr Adlı Memlûk Kaynağında Ramazanoğulları İle İlgili Kayıtlar", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt/Volume: 2007-1 Sayı/Issue:14.

³²⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l Vukuat Tekmileleri*, Türk Tarih Kurumu, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1987, s. 2.; Kazım Yaşar Koprıman, *Memlûkler* (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi), Çağ Yayınları, c. VI, İstanbul 1987, s. 528.

³²⁹ 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra, Türkiye Selçuklu Devleti İlhanlılara karşı tâbi hale geldi. İlhanlıların Anadolu'ya hâkim olmasından sonra Anadolu'da birtakım isyanlar zuhur etti. Bu isyanlardan biri de kendisini Anadolu'da sultan olarak ilan eden Sülemiş'in başlatmış olduğu

vardı. Osman Gazi de Memlûklerle birlikte Moğollara karşı Sülemiş'i desteklediler.³³⁰ Osmanlı Devleti ile Memlûkler arasında gelişen münasebetlerin temel başlangıç safhası, Memlûk kaynaklarında yer alan bilgilere göre Orhan Gazi ile Melik en-Nâsir Hasan b. Kalavun devrinde (1358), Osmanlı elçisinin Kâhire önlerine gelmesiyledir.³³¹ Yine ilk Osmanlı kroniklerinde yer alan bilgilere göre Memlûk Sultanı Seyfeddin Berkuk tarafından Sultan Murad Hüdavendigâr'a elçi gönderildiğinden bahsedilir.³³²

Niğbolu Fatihî I. Bayezid (Yıldırım) devrinden itibaren iki devlet arasındaki münasebetler dosthane bir seyirde devam etmiştir.³³³ Emir Timur, 1393'te Bağdat'ta hâkimiyet tesis edince, Anadolu ve Suriye'yi yani hem Osmanlı'yı hem de Memlûkleri tehdit etmeye başlamıştı.³³⁴ Hatta Memlûk sultanı Berkuk, Emir Timur'a karşı Osmanlı ve Altınorda Devleti ile de ittifak girişiminde bulunmuştu. Emir Timur, Toktamış'a karşı farklı zamanlarda seferler düzenlemişti.³³⁵ Bu da Altınorda Devleti için Osmanlı ve Memlûk Devleti ile ittifakı zorunlu hale getirdi. Berkuk da Altınorda hanları ile dostane münasebetler geliştirip bilhassa Toktamış ile olan münasebetlerine de önem verdi.³³⁶

---

ayaklanmadır. Sülemiş'in müstakil bir devlet kurma isteği İlhanlıları telaşlandırmıştır. Detaylı bilgi için bkz., Abdullah Kaya, "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2, 2013, s. 317-318.

³³⁰ Uğur Demir, *a.g.e.*, s. 41.

³³¹ Cüneyt Kanat, "Memlûk Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci", *TİD*, Cilt/Volume XXI, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2006, s. 124.

³³² Mustafa Cezzar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 129.

³³³ Ömer Faruk Yılmaz, *Osmanlı Tarihi*, Çamlıca Basım Yayın, c. II, İstanbul 2016, s. 242.

³³⁴ Cüneyt Kanat, *a.g.e.*, s. 124.

³³⁵ İsmâil Aka, *Timurlular*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2019, s. 29-33.

³³⁶ Hatice Güler, *Memlûkler (1250-1517)*, Elips Yayınları, İstanbul 2021, s. 17.; Geniş bilgi için bkz., İlnur Mirgaliyev, "Altın Orda, Osmanlı ve Memlûklerin Aksak Timur'a Karşı Birlik Kurma Meselesine Dâir", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, sayı 25, 2010, s. 51-57.; Kazım Uzun, "Başlangıcından Sultan en-Nâsir Muhammed'in Üçüncü Saltanatına Kadar Memlûk-Altın Orda Siyasi ve Diplomatik İlişkileri", *TİD*, c. XXXVI, İzmir 2021, s. 735-765.; Cüneyt Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)* *Ege Üniversitesi SBE*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1996.

XIII. yüzyılda Anadolu'da zuhur eden Moğol istilasından sonra, Malatya ahalisi bu istiladan kurtulma gayesiyle Memlûk Devleti'ni kurtarıcı bir etken olarak Malatya'ya davet ettiler. Evvelinde bir süreliğine de olsa şehrin hâkimi Eretna Beyliği'di.³³⁷ 1338 yılı itibariyle şehre Memlûkler hâkim olmaya başladı. Bu şehir belli aralıklarla Dulkadiroğulları ile Memlûk Devleti arasında bir çatışma sahası haline geldi. Osmanlı Devleti bölgede uzun süreli bir hâkimiyet sağlayamasa da şehir ilk kez Yıldırım Bayezid tarafından ele geçirildi.³³⁸ Osmanlı Devleti'nin batıda özellikle Haçlılara karşı Niğbolu³³⁹ (1396) savaşında üstünlük elde etmesi ile birlikte Yıldırım Bayezid'in başarılı hamlelerde bulunması Memlûk Sultanı Berkuk'u (1390-1399) birtakım önlemler almaya sevk etti. Berkuk'un vefatının ardından Memlûk tahtına oğlu Ferec (1399-1412) geçti.

Ferec'in tahta geçmesinin hemen akabinde devlet ricali ile anlaşmazlığa düştüğü bilgisini edinen Yıldırım Bayezid, bu durumdan istifade ederek önceleri Kadı Burhaneddin Beyliği'ne³⁴⁰ ait olan Malatya'nın teslimini istedi. Yıldırım Bayezid'in bu talebi Ferec tarafından reddedilince, Yıldırım Bayezid, Sivas yoluyla Malatya hududuna kadar ilerledi. Devamında ise Yıldırım Bayezid'in şehir önlerine kadar geldiğini işiten kale muhafızları, teslim olmak zorunda kaldılar (1399). Ayrıca Emir Timur, Ankara Savaşı'nda Osmanlıları hezimete uğratması ile Anadolu'da

---

³³⁷ 1335-1381 yılları arasında Orta Anadolu'da Sivas ve Kayseri merkezli olarak kurulan bu beylik Ankara, Erzurum, Samsun ve Malatya'nın kuzeyine kadar olan sahada aktif rol oynamışlardır. Detaylı bilgi için bkz., Kemal Göde, "Eretnaoğulları", *DİA*, c. XI, İstanbul 1995, s.295-296.

³³⁸ Halil İnalçık, "Bayezid I" *DİA*, c. V, İstanbul, 1992, s. 231-234.

³³⁹ Amaç ve hedef yönünden klasik manada son Haçlı seferi olarak vurgulanan bu savaş, Batı Avrupa'nın doğrudan Doğu Hristiyan halkları ve Türkleri hedef alan ilk ciddi girişimi olarak değerlendirilmektedir. Amaç Türklerin Balkan coğrafyasındaki ilerleyişini durdurmak ve kuşatma altında olan İstanbul'u kurtarmaktır. Savaş Osmanlıların kesin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz., Feridun Emecen, "Niğbolu", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 89-92.

³⁴⁰ Kurucusu Kadı Burhâneddin 1335-1381 yılları arasında Sivas ve Kayseri merkezli bir beylik olan Eretna Beyliğinde kadılık ve vezirlik yapmıştır. 1381'de Eretna Beyliğinin başına Kadı Burhâneddin geçmiştir. Kadı Burhâneddin Beyliği 1398 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Orta Anadolu'da 1381'de Sivas ve Kayseri merkezli olarak kurulan beylik, Osmanlılar, Akkoyunlular, Karamanoğulları ve Timur Devleti arasında meydana gelen münasebetlerde önemli bir rol oynamışlardır. Detaylı bilgi için bkz., Abdülkerim Özeydin, "Kadı Burhâneddin", *DİA*, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 76-77.

Yıldırım'ın oğulları arasında on bir yıl sürecek bir fetret döneminin başlamasına sebep olmuştur. Anadolu Beylikleri'nin Timur'a sığınmasıyla, Anadolu'da tekrardan müstakil kendi beyliklerini kurmuşlardır.³⁴¹

XIV. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Osmanlı-Memlûk münasebetleri başlangıçta olumlu bir şekilde gelişmiş; fakat Yıldırım Bayezid'in (1389-1402) Doğu Anadolu bölgesinde Memlûk Devleti'ne ait olan Elbistan, Behesni (Besni), Kâhta, Divriği, Darende, Malatya ve civarını hâkimiyet altına almasıyla birlikte iki devlet arasındaki münasebetler durma noktasına gelmiştir.³⁴²

Yıldırım Bayezid'in Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Memlûk Devleti'ne ait yerleri ele geçirmesinin bir sonucu olarak, Sultan Ferec de ikamet etmekte olduğu Dımaşk'tan (Şam) elçiler gönderip, Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği bölgelerin Memlûk Devleti'ne geri iade edilmesini istedi. Sultan'ın bu talebine karşılık Osmanlı Devleti'nden bir cevap gelmemesi üzerine Dımaşk'ta bulunduğu zaman zarfında burada ikamet etti. Ancak Yıldırım Bayezid ile savaşmayı göze alamadı. Suriye bölgesinden Mısır istikametine doğru hareket etti. Böylece Osmanlı Devleti sınırlarını Fırat Nehri'ne kadar genişletmiş oldu.³⁴³

Osmanlı Devleti'nin Anadolu coğrafyasında hızla genişlemesi, kendilerini Memlûk Devleti'ne metbu olarak addeden beyliklerin dikkatini çekmiş ve büyük bir endişe ile bu hususu takip etmişlerdir. Bu süreçte Memlûk Devleti sınırlarını genişletmek için gayret etmemiş ayrıca Osmanlı Devleti Anadolu'da ve güneyde genişleme politikası gütmeye başlamıştır.³⁴⁴

Osmanlı Devleti, zamanla Memlûk Devleti'ne tabiyeti ile bilinen Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Ramazanoğullarının nüfuz bölgelerine

---

³⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", *DİA*, c. III, İstanbul 1991, s. 210-211.; Fahameddin Başar, "Fetret Devri", *DİA*, c. XII, İstanbul 1995, s. 480-482.

³⁴² Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015, s. 75.; Halil İnalçık, a.g.e., s. 231-234.; Ömer Faruk Yılmaz, a.g.e., s. 286.; Asri Çubukçu, "Ferec", *DİA*, c. XII, İstanbul 1995, s. 370-371.

³⁴³ Asri Çubukçu, a.g.e., s. 370, 371.

³⁴⁴ Mütevellî, *El Feth El Osmani Li'ş Şam ve Mısır*, Kahire 1976, s. 3.

müdahale etmeye başlayınca, başlangıçta dostane bir şekilde gelişen Osmanlı Memlük münasebetleri zamanla bozulmaya başlamıştır.³⁴⁵

Memlük Sultanı Şeyh el Mahmudî devrinde ise Memlük – Osmanlı münasebetleri dostane bir şekilde ilerledi. 1416 – 1420 yılları arasında Osmanlılar ile Memlükler arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atıldı.³⁴⁶ Osmanlı Sultanı I. Mehmed (Çelebi) Karaman Beyliği üzerine düzenleyeceği seferin öncesinde Memlük Sultanına elçi ve beraberinde değerli hediyeler gönderdi. Timurlu hükümdarı Şahruh tarafından tehdit edilen Memlük sultanı ile dostane ilişkiler kurdu.³⁴⁷

Memlükler ve Osmanlılar arasında kalan Karamanoğullarının Osmanlı Devleti ile arasındaki münasebetler giderek gerginleşmiş, çevredeki komşu Türkmen beylikleri de bu sürecin içerisinde yer edinmişti. Karamanlılar bu denge siyaseti sürecinde Osmanlı ve Memlük Devleti arasında kalmış, bazen Osmanlıya bazen de Memlük Devleti'ne metbu bir şekilde bağımsızlığını devam ettirmiştir. Dulkadir Beyliği ise Memlük ve Osmanlı Devleti arasında nöbetleşmeli olarak kullanılan bir güç haline gelmişti. Kısa bir süre sonra Karamanoğlu İbrahim Bey'in Memlük hâkimiyetini kabul etmesi ve Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tavır sergilemesi üzerine Osmanlı-Memlük münasebetleri iyice bozulmaya yüz tutmuştur.³⁴⁸ Bu duruma nisbetle Osmanlı Devleti de Dulkadiroğlu beyliği ile yaklaşma siyaseti izlemiştir.

1423'te Kıbrıs Kralı John'un Osmanlı Sultanı II. Murad'a gönderilen hediyeleri taşıyan gemiye el koyduğu haberleri Kıbrıs'ın fethi için bir dayanak oluşturmuştu.³⁴⁹ Bu durum Memlük sultanının Osmanlı'ya olan yakınlığın ve

---

³⁴⁵ Har El Shai, *Struggle For Domination In The Middle East The Ottoman and Memlük War (1485-1491)*, çev. Gül Çağalı Güven, New York 1995, s. 66.

³⁴⁶ İsmâil Yiğit, "Şeyh el Mahmûdî", *DİA*, c. XLIX, İstanbul 2010, s. 58-60.; Şeyh el Mehmudi hakkında detaylı bilgi almak için bkz., Kazım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlükleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

³⁴⁷ Halil İnalçık, "Mehmed I", *DİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s. 391-394.

³⁴⁸ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 454-460.

³⁴⁹ Kâzım Yaşar Kopruman, "Barsbay", *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 84-85.

saygının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Fakat 1433 yılında II. Murat'ın yeğenleri Süleyman ve Fatma'nın Kahire'ye sığınması ve devamında Memlük Sultanı Barsbay'ın onların geri verilmesi isteğini geri çevirmesi, iki devlet arasındaki münasebetleri iyice kızıştırdı.³⁵⁰ El Melikü'z Zahir Seyfeddin Çakmak (1438-1453) döneminde ise Osmanlı-Memlük münasebetleri dostane bir şekilde ilerledi. İbn Tagrıberdi, Sultan II. Murat'ı Bursa ve Edirne'nin (Hadrianapolis) sahibi ve Anadolu'daki en büyük üç sultandan biri olarak değerlendirir.³⁵¹ Eylül 1435 senesinde II. Murat, Şahruh'un gönderdiği hilatı giyince Memlük sultanı üzüntüsünden kahroldu.³⁵²

Çakmak, Akdeniz coğrafyasında aktif bir rol üstlenen Saint-Jean şövalyeleri ile mücadele halindeyken, dönemin Osmanlı sultanı II. Murad ve diğer İslâm hükümdarları ile olumlu münasebetler geliştirdi.³⁵³ Osmanlı Sultanı II. Murad, Benî Asfar'a³⁵⁴ (Sarı Oğulları) karşı muzaffer olduğunun haberi Mısır diyarına ulaştı.³⁵⁵ Bu haber Memlükler tarafından büyük bir sevinçle karşılandı.

Dış politikada çok başarılı bir ivme yakalayan Çakmak, 1438'de Akkoyunlu, 1439'da Osmanlı ve Dulkadirli Beyliği, 1440'ta Timur ve 1450'de Karakoyunlular ile olumlu münasebetler geliştirerek bu devletlerin elçilerine hediyeler takdim etti.³⁵⁶ 17 Mayıs 1451'de Emîr Esenbay el-Cemalî, II. Murat'ın vefatı ile birlikte tahta çıkan II. Mehmet'in cülusunu kutlamak gayesiyle Anadolu'ya gitti.³⁵⁷

---

³⁵⁰ II. Murat'ın yeğenlerinin Memlük Devleti'ne sığınması hakkında bkz., İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, “XV. yüzyılın İlk Yarısı ile XVI. Yüzyılın başlarında Memlük sultanları yanına iltica etmiş olan Osmanlı Hanedanı'na mensup şehzadeler”, *Belleten Dergisi*, C. XVII, Ankara 1953, s. 519-535.; Cüneyt Kanat, “Makrîzî'nin Kitab-es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı IV, İzmir 2000, s. 240-241.

³⁵¹ İbn Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 502.

³⁵² İbn Tagrıberdi, *a.g.e.*, s. 488.

³⁵³ Hatice Güler, *a.g.e.*, s. 18.

³⁵⁴ Sarı Oğulları ifadesi o dönemlerde Frenklere verilen isimdir. Bu sefer Varna zaferi olmalıdır.

³⁵⁵ İbn Tagrıberdi, *a.g.e.*, s. 529.

³⁵⁶ Asri Çubukçu, “el Melikü'z Zahir Çakmak”, *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 192-193.

³⁵⁷ İbn Tagrıberdi, *a.g.e.*, s. 530.

2.4. Cem Sultan Meselesi ve Osmanlı Memlük Münasebetlerine Tesiri

Cem Sultan, Fâtih Sultan Mehmet'in üçüncü oğlu olup 27 Safer 864'te (23 Aralık 1459) Edirne'de doğdu. İki lalası ile birlikte henüz on yaşında iken 1469'da Kastamonu'ya sancak beyi olarak gönderildi. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra önce İstanbul'a, oradan da Rumeli'ye gitmesi emredildi. Ağabeyi Şehzade Mustafa'nın Konya'da ölümü üzerine 1474'te sancak beyi olarak Konya'ya gönderildi. Bu görevi sırasında Karamanoğulları ile iyi geçindi ve bu sayede onların gizli emellerini engelleyebildi.³⁵⁸ Fatih Sultan Mehmet Han'ın 1481 yılında vefat etmesi üzerine büyük oğlu olan Bayezid, Amasya valisi olan diğer oğlu Cem ise Konya valisi idi. Bayezit, kapıkulu ordusunun isteği doğrultusunda Osmanlı tahtını devraldı. Cem Sultan Osmanlı tahtı için ağabeyi Bayezit Han'a 14 Haziran 1481'de büyük halası ve Çelebi Sultan Mehmet'in kızı Selçuk Hatun refakatinde bir sefaret heyeti göndererek, Osmanlı Devleti'ne ait olan Anadolu ve Rumeli topraklarının iki Türk devletine ayrılması hususunda talepte bulundu.³⁵⁹ Bayezit Han ise bu teklifi devletin bekası söz konusu olunca kardeşlik mefhumunun düşünülmemeyeceğini ifade ederek geri çevirdi.

Osmanlı tahtını devralmak için girişimlerde bulunan Cem Sultan, Bursa'yı işgal etti; fakat yapılan Yenişehir Savaşı³⁶⁰ neticesinde ağır bir mağlubiyet elde etti. Bu yenilginin hemen akabinde maiyeti ile birlikte 19 Temmuz 1481'de Mısır'a iltica etti. Bayezit Han, gönderdiği mektubunda taht iddiasından vazgeçmesi durumunda kendisine bir milyon altın verileceğini vadetmekteydi; fakat Cem Sultan bunu kabul etmedi.³⁶¹ Cem Sultan, Kahire'de büyük bir ilgi gördü. Fakat Memlük Sultanı'nın Osmanlı Devleti'ni küçümsemesi üzerine Memlük sarayında fazla kalmadı.³⁶²

³⁵⁸ Mahmut Şakiroğlu, "Cem Sultan", *DİA*, c. VII., İstanbul 1993, s. 283-284.; Cem Sultan için ayrıca bkz.; Ahmet Refik Altınay, *Sultan Cem*, Kapra Yayıncılık, Haz. Hasan Hüseyin Güler, İstanbul 2021.

³⁵⁹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't Tevarih*, Kültür Bakanlığı Yayınları, c. II, çev. İsmâil Parmaksızoğlu, Ankara 1992, s. 10.

³⁶⁰ Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s. 35.

³⁶¹ Ömer Faruk Yılmaz, *a.g.e.*, s. 233.

³⁶² Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. II, Yeditepe Yayınevi, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2009, s. 206.

1482’de Karamanoğlu Kasım ile anlaşıp Konya’yı almaya kalkıştıysa da geri püskürtüldü, taraftarları dağıtıldı. Artık Anadolu’da kalma imkânı ortadan kalkan Cem, otuz kadar adamı ile Rodos’a gitti. Cem Sultan’ın buradan Avrupa’ya gitmesi³⁶³, Venedik dâhil olmak üzere Macaristan kralı, papa, Napoli kralı ve hatta Memlük sultanının konu ile ilgilerini canlı tutmaktaydı. Memlük sultanı 1487’de 20.000 filori karşılığında Cem’in kendilerine verilmesi teklifinde bulundu.³⁶⁴ Mısır sultanının Cem Sultan’a itibar etmediğini dile getiren kaynaklar da mevcuttur. Cem Sultan Kahire’de birkaç ay kaldıktan sonra hac vazifesini yerine getirmek üzere buradan hacca gitti.³⁶⁵ Netice itibariyle II. Bayezid dönemine kadarki süreçte Memlük-Osmanlı münasebetleri ufak tefek problemler bir kenara bırakılırsa, umumi olarak iyi mahiyette idi.³⁶⁶

2.5. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid Dönemi Memlük-Osmanlı Münasebetleri (1461-1512)

Fatih Sultan Mehmet Han’ın tahtta bulunduğu ilk yıllarda, Osmanlı Devleti ile Memlükler arasında cereyan eden münasebetler dostane bir şekilde ilerlemekteydi. 29 Mayıs 1453’te İstanbul Osmanlılar tarafından fethedilince, Kâhire’deki Müslümanlar bu haberi büyük bir sevinçle karşıladı. İstanbul’un fethine kadar, Osmanlı Devleti Memlükleri İslâm dünyasının hâmisini olduğunu ayrıca siyasi ve dini üstünlüklerini kabul etmekteydi.³⁶⁷ Memlük sultanı el Melikü’l eşref İnal devrinde bir elçilik heyeti Mısır’a gitti. Yanlarında Bizanslı esirler ve hediyelerle Mısır ülkesine ulaşan bu elçilik heyeti çok iyi karşılandı ve İnal’ın cülusunu tebrik

---

³⁶³ H. Mustafa Eravcı, “Kitab-ı Cem Sultan ve Güneybatı Avrupa”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. IX, S. 1, 2007, s. 3.

³⁶⁴ Mahmut Şakiroğlu, *a.g.e.*, s. 283-284.

³⁶⁵ Hadîdî, *a.g.e.*, s. 313.

³⁶⁶ Cüneyt Kanat, *a.g.e.*, s. 125.

³⁶⁷ Nikolay İvanov, *Osmanlı’nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 27.

ettiler.³⁶⁸ Şehirde büyük kutlamalar icra edildi. İnal, Osmanlı elçileri ile birlikte Fatih Sultan Mehmed'e İstanbul'un fethini tebrik mahiyetinde bir de mektup gönderdi. Fatih, 1456 senesinde Cemaleddin Abdullah el Kabuni başkanlığındaki bir heyeti Balkanların fethini müjdelemek gayesi ile Mısır'a gönderdi. İnal da buna karşılık elçisi Kanıbay el Yusufi'yi Fatih'in elçileri ile birlikte İstanbul'a gönderdi. Karşılıklı elçilerin gidip geldiği bu dosthane münasebetler, hac yolları güzergâhında yer alan su havuzlarının çoğaltılması³⁶⁹ ile ilgili teklifin, Dulkadir ve Akkoyunlular ile iyi münasebetler geliştiren İnal tarafından reddedilince bozuldu.³⁷⁰ Ayrıca Hindistan'daki Behmeniler'in³⁷¹ Fatih Sultan Mehmet'e hediye sunmak üzere İstanbul'a doğru yola çıkmaları ve akabinde Cidde'deki Memlûk Sultanı'nın naibi tarafından bu hediyelerin gasp edilmesi olayı iki devlet arasında cereyan eden diğer bir sorundur. Bu olay iki devlet arasındaki münasebetleri iyice kızıştırdı.³⁷²

Osmanlı Devleti'ne karşı itaat teatisinde bulunan Karamanoğlu Arslan Bey, 1465 senesinde Memlûk Devleti'nin kışkırtması neticesinde öldürüldü. Akabinde devam eden Haçlı saldırıları, Karamanoğlu İbrahim Bey'in Tarsus ve diğer Memlûk sınırlarına akınlarda bulunması sebebiyle Memlûk-Osmanlı münasebetleri dostane bir şekilde ilerlemekteydi. Fakat 1461 senesi itibariyle Fatih Sultan Mehmed'in doğu yönünde ilerlemesi, Memlûkler tarafından bir tehdit unsuru olarak değerlendirildi. Bununla birlikte Memlûk sultanı, Karamanoğlu, Dulkadiroğlu ve Akkoyunluların hamisi gibi davranıyordu.

---

³⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz., Cüneyt Kanat, "Osmanlı ve Memlûk Devletleri'nin Birbirlerine Gönderdiği Armağanlar", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İzmir, s. 35-52.; Ahmet Zahid Garip, "Sultanın Yeni Kıyafetleri: XV. Yüzyılda Osmanlı-Memlûk Hediye Alışverişi", *Akademik Platform*, c. III, sayı II, s. 272-294.

³⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz., Muammer Gül, "İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı", *Belleten*, c. LXX, sayı 259, s. 845-866.

³⁷⁰ Cengiz Tomar, "el Melikü'l Eşref İnal", *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 63-64.

³⁷¹ Behmenî Sultanlığı, Delhi dışında müslümanların teşkil ettiği ilk siyasî kuruluşlardan biridir. Behmen adı, İran'ın eski şahlarından İsfendiyar oğlu Behmen ile ilgilidir. Behmeniler için bkz., Enver Konukçu, "Behmenîler" *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 353-354

³⁷² Selahattin Tansel, *a.g.e.*, s. 101.

Osmanlı ve Memlûkler arasında zuhur eden ilk belirgin ihtilaf 1463'teki diplomatik skandaldır.³⁷³ Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a karşı kazanılan Trabzon zaferi³⁷⁴ (1461) Memlûk sultanı tarafından tebrik edilmedi. 1463 yılında Hristiyan batı dünyasına galebe çalan Fatih, Mısır Sultanına denk muamelesi yaparak mektup gönderdi ve elçisi yer öpmedi. Fatih bu mektubunda geçmişten beri ifade edilen "Sultan-ı Haremeyn Babam" tabiri yerine "Hâdim-i Haremeyn Mısır Sultanı Kardeşim" şeklinde bir ifade kullanarak kendisini Mısır Sultanına denk tutmuştu. Memlûk Sultan Hoşkadem bu duruma çok içerlendi. Olumsuz manada gelişen Karamanlı meselesi de iki devlet arasındaki ilişkileri tamamen bozulma safhasına getirdi.

Uzun Hasan'ın Fırat yöresindeki saldırı girişimleri sonucunda Memlûk sultanı elçisi olan Nureddin Kuşeyri'yi bir mektup ile Osmanlı Devleti'ne gönderdi. Sultan Fatih bu mektuptan hoşnut oldu. Fakat bir süre sonra Şehsuvar'ın Osmanlı denetimindeki Dulkadir tahtına geçmesi (1467) iki devlet arasındaki ilişkileri tekrardan bozdu. Ayrıca Sultan Fatih'in hacılara kolaylık sağlama isteği, Memlûk sultanı tarafından kendi şahsına yapılan bir hakaret olarak algılandı. Her şeye rağmen, Sultan Fatih, Memlûk Devleti ile olan sorunlarını bir kenara bırakarak, Uzun Hasan ile olan mücadelesinden dolayı bu gergin havayı yumşatma yoluna gitti.³⁷⁵ Kayıtbay'ın üzerine Nisan 1481 tarihinde Suriye'nin fethi için sefer kararı alındı fakat gerçekleştirilemedi.³⁷⁶ Hoşkadem'den sonra Memlûk tahtına geçen Kayıtbay (1468-1495) Fatih Sultan Mehmet'in vefatı üzere taziyede bulunmamış ve tahta yeni geçen Sultan II. Bâyezit'i de tebrik etmemişti.

Cem Sultan ağabeyine karşı saltanat davası güttü. Akabinde Memlûk Devleti'ne sığınmasıyla birlikte o bölgede tam bir hükümdar gibi karşılanmıştı.

---

³⁷³ Nikolay İvanov, a.g.e., s. 29.

³⁷⁴ Faruk Sümer, "Uzun Hasan", *DİA*, c. XLII, İstanbul 2012, s. 261-264.

³⁷⁵ Cüneyt Kanat, a.g.e., s. 125.

³⁷⁶ Halil İnalçık, "Mehmed II", *DİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s. 395-407.; Abdülkadir Özcan, "Hoşkadem", *DİA*, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 249-250.; Şehabettin Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûklü Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı XXX, 1976, s. 73-98.; Nicolae Jorga, a.g.e., s. 172.

Adana ve Tarsus'u galip bir eda ile ele geçiren Memlük Devleti bu bölgelerdeki hacılardan da vergi almaya başladı. Bu durum hac yolunun kapanmasına sebep oldu. Hatta Mısır'a geldikten sonra Cem Sultan, Anadolu'ya geri dönme talebinde bulunmuş ve bu husus Memlük meclisinde gitmesine izin verilmeli mi verilmemeli mi şeklindeki tartışmalara dahi konu olmuştu.³⁷⁷

Cem Sultan meselesi Memlük Devleti'nin lehine gelişen bir olaydı. Çünkü Anadolu'daki kargaşa ortamından da faydalanıp Anadolu'daki eski hâkimiyetlerini tekrardan sağlayabilirlerdi. Bu olayların neticesinde Osmanlı ve Memlük Devleti arasında yaşanacak olan savaşlar silsilesi (1485-1491)³⁷⁸ başladı. Çukurova bölgesinde ve Dulkadiroğlu Beyliği üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi ayrıca Cem Sultan'ın Memlük Devleti tarafından desteklenmesi iki devleti karşı karşıya getirdi.

1485'te başlayan Osmanlı-Memlük savaşında taraflar kesin bir zafer kazanamadılar. Tunus Hükümdarı Osman Hafsi'nin aracılığı ile 1491'de anlaşmaya varıldı. Yapılan anlaşma gereği Adana ve Tarsus kaleleri Haremeyn vakfına bağlı olmaları nedeniyle Memlükler'e bırakıldı. Mısır'la savaş Osmanlılar'ın Karaman ve Dulkadiroğulları ile ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemişti. Karaman Beyliği Fâtih döneminde ortadan kaldırıldığı halde Cem olayı ve Mısır'ın desteği meseleyi yeniden alevlendirdi. Karamanoğlu Kasım'ın ve ondan sonra Turgut oğlu Mahmut ile Mustafa'nın bağımsızlık girişimleri ancak 1501'de sona erdirilebildi. Büyük dalgalanmalar gösteren Osmanlı-Dulkadir ilişkileri de Memlüklerle anlaşma yapılması ve Alâüddevlî'nin af dilemesi üzerine yeniden düzeldi.³⁷⁹

Tarihsel süreçte mübarek beldelere sahip çıkmak ve hâkimiyet kurmak hususunda sultanlar arasında rekabet ve çekişmeler zuhur etmiştir. Abd Allah b. Zubayr, Muâviye b. Ebî Sufyân'ın nezdinde Kâbe-i Muazzama'nın hâdimi ve Hac

---

³⁷⁷ Selahattin Tansel, *a.g.e.*, s.102-103. ; Hatice Güler, *a.g.e.*, s. 19.; İsmâil Yiğit, "Kayıtbay", *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 80-81.

³⁷⁸ Fatma Akkuş Yiğit, *a.g.e.*, s. 235-260.; Şehabettin Tekindağ, II. Beyazid Devrinde Çukur-Ovada Nüfuz Mücadelesi, *Bellekten*, XXXI, 1967, s. 345-373.

³⁷⁹ Şerafettin Turan, "Bayezid II", *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 234-238.; Ömer Faruk Yılmaz, *a.g.e.*, s. 242-243.

reisi olmakla kendisini ön planda göstermiş, ona karşı üstünlük iddiasında bulunmuştu. Emir Timur'un oğlu Mirza Şahruh 1429 senesinde Kâbe-i Muazzama'yı örtü ile bezemek ve Mekke-i Mükerrreme'de çeşme yaptırmak isteyince Memlûk Devleti bunu bir üstünlük kurma düşüncesi olarak algılayıp, Şahruh'un bu isteğini geri çevirmişti. Fâtih Sultan Mehmed'in hac yolları üzerinde bulunan kuyu ve çeşmeleri tamir ettirmek istemesi de Memlûk sultanı tarafından reddedilmiştir.³⁸⁰

---

³⁸⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 144-145.

III. BÖLÜM

SULTAN SELİM'İN DOĞU SİYASETİ VE HİLAFETİN İNTİKALİ MESELESİ

3.1. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Politikası ve Kansu Gavrî İle Mücadelesi

Trabzon'da iken babasının hükümdar olarak gücünün giderek azaldığını, bilhassa Amasya'da bulunan ağabeyi Ahmed'in taht için en başta gelen aday sıfatıyla ön plana çıktığını farkederek Şehzade Selim, bir taraftan babası diğer taraftan da kardeşleri ile mücadele etti.³⁸¹ Kardeşleri Ahmet ve Korkut'u sindirdikten sonra babası II. Bayezid'in vefat etmesiyle 1512'de Osmanlı tahtına I. Selim (Yavuz) geçti.³⁸² Sultan Selim hükümdar olmadan önce: “Cenâb-ı Bârî bana Osmanlı tahtını nasip ederse Allah ile ahdim olsun, ilk gazam Acem, İkinci Zülkadiroğlu, üçüncü gazam Mısır olsun” şeklinde nidâda bulunurdu.³⁸³

Sultan Selim tahta geçince babası döneminden itibaren Doğu'da sıkıntı yaratan Şah İsmail üzerine yürüdü. Öncesinde bazı ticarî önlemler alarak Şah İsmâil'i zor durumda bırakmayı hedefliyordu. Bu doğrultuda ilk olarak Safevî Devleti için mühim bir gelir kaynağı olan ipek ticaretinin engellenmesini istiyordu. Koymak istediği ticarî ambargo, sonraki dönemlerde Memlûk-Osmanlı münasebetlerini de menfî manada etkileyen bir amil olarak gün yüzüne çıkacaktı.³⁸⁴ Sultan Selim, Safevîler üzerine sefer düzenlerken, sünnî bir Türk İslâm devleti olan Memlûklerin de tutumunu tespit etmek istemiştir.³⁸⁵ Çünkü Memlûkler 1502'den

---

³⁸¹ Feridun Emecen, “Selim I”, *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, s. 407-414.

³⁸² Mustafa Uluçay, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. VIII, S. 11-12, İstanbul 1956, s. 185-200.

³⁸³ Seyit Ali Kahraman, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde Yavuz Sultan Selimşah*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 36.

³⁸⁴ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 212.

³⁸⁵ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 145.

beri ortak düşmanları olan Safevîlere karşı Osmanlılarla birlikte hareket etmemekteydi.³⁸⁶

Osmanlı Devleti XVI. asrın başlangıcında yepyeni meselelerle uğraşmak zorunda kaldı. Sultan Selim'in tahta geçmesi ile birlikte Doğu'da Safevîlerle Güney'de ise Memlûklerle mücadele edildi. Osmanlı Devleti'nin Doğu'da ve Güney'de kazanacağı zaferler, onlara yeni bir vasıf ve sorumluluk yükleyecekti. Sultan Selim, Safevî propagandasını bertaraf etmek, kutsal topraklara yönelik tehdit oluşturan Hristiyan tahakkümünü ortadan kaldırmak ve İslâm âlemini bu gibi tehlikelerden koruyamayan Memlûk Devleti'ni tarih sahnesinden silmeyi amaçlıyordu.³⁸⁷

Sultan Selim ilk olarak Şah İsmâil Safevî'yi Çaldıran Muharebesi'nde³⁸⁸ bertaraf etti ve sonrasında El Cezîre ve Musul'da Osmanlı hâkimiyetini tesis etti.³⁸⁹ Safevîleri mağlup eden Sultan Selim, dedesi Dulkadiroğlu Alâüddevle'ye yöneldi. Maraş merkezli olarak kurulan bu beylik, Memlûkler ve Osmanlılar arasında kalarak iki devlet arasında bir güç sahasına dönüştü.³⁹⁰ 1515 Turnadağ Savaşı'nda Dulkadiroğlu Beyliği'ni mağlup etti. Sultan Selim'in Dulkadiroğlu Beyliği'ne son vermesi, Memlûklerle yapılacak savaşın da habercisi oldu.³⁹¹ Dulkadir Beyliğinin merkezi olan Maraş, Osmanlı, Memlûk ve Safevîler arasında bir köprü, mihenktaşı

---

³⁸⁶ Nikolay Ivanov, *a.g.e.*, s. 31.

³⁸⁷ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 145.

³⁸⁸ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 29.; XVI. yüzyıl başlarında İran'da Şîî inancına istinaden devlet kuran Şah İsmâil, gönderdiği dâiler aracılığıyla Anadolu'nun dirliğini bozacak büyük bir Şîî propagandasına başladı. Sultan Selim, Safevî propagandasını halledilmesi gereken sorunların başında görüyordu. Şîî Safevî Devleti ile savaşmak için İstanbul Müftüsü Sarıgörez Nûreddin Efendi ve Kemalpaşazâde'den fetvalar aldı ve bu uğurda hazırlıklara başladı. Neticede Safevî Hükümdarı Şah İsmâil ile Çaldıran ovasında 23 Ağustos 1514'te yapılan meydan savaşını Sultan Selim kazandı. Çaldıran Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz., Mustafa Çetinvarlık, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 193-195.

³⁸⁹ Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 528.

³⁹⁰ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 215.

³⁹¹ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 38.

mesabesindeydi.³⁹² Osmanlı Devleti, bu beyliği de sınırlarına dâhil ederek, Güneydoğu Anadolu bölgesinde hâkimiyetin tesis ederek gücünü pekiştirdi.

Safevîlere galip gelen Sultan Selim, Ümit burnu'nu dolaşarak Hind coğrafyasına ulaşan, Kızıldeniz ve Arap Yarımadası'nı tehdit eden Portekizlilere karşı mukavemet gösterememiş, aciz duruma düşen, ekonomik önemi büyük Mısır ve ahalisine hâkim olan Memlûk Devleti'nin üzerine yürüyecekti. Kızıldeniz'de 1501'den beri Portekiz saldırılarına maruz kalan Memlûkler, II. Bayezid'den yardım talebinde bulunmuştu. Portekiz saldırılarına maruz kalan Arap dünyası Sultan Selim'i kurtuluş çaresi olarak görmekteydi.³⁹³ Memlûklerin 1509'da Diû'da Portekizlilere karşı almış olduğu mağlubiyetin akabinde, Basra Körfezi'nden Fas'a kadar birçok Müslüman emir Portekizlilere itaat arz ediyordu.³⁹⁴

Önemli bir Osmanlı denizcisi olan Selman Reis, Portekiz tehdidine karşı Gucerât hükümdarı Muzaffer Şah ile Yemen sultanı Âmir bin Tâhir'in Memlûk sultanı Kansu Gavri'den yardım talep etmesi üzerine Osman adına Mısır'a geldi. Sonrasında Hint Okyanusu'ndaki Portekiz tehdidini bertaraf etmek için gerekli top, tüfek mühimmatı ile Hindistan'a gitmek üzere yola koyuldu. Diû Limanı'nda Gucerât sultanı Muzaffer Şah ile ittifak yaparak Portekizlilerin bertaraf edilmesi için gayret gösterdi; fakat başarılı olamadı. Akabinde Sultan Selim, Selman Reis'i Mısır'a davet etti. Portekiz donanmasının Cidde Limanı'nı kuşatması üzerine, Portekiz donanmasına ait birkaç gemiyi batırdı. Selman Reis'in Osmanlı Devletinin Kızıldeniz'deki varlığının sağlamlaştırılması, Portekiz tehdidine karşı ciddi bir mukavemet gösterilmesi ve yazdığı raporlarla Osmanlı'nın Hint okyanusuna yönelmesindeki payı büyüktür.³⁹⁵

---

³⁹² Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 165-169.

³⁹³ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 38.

³⁹⁴ Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arapları Hilafet, Siyaset ve Milliyet 1798-1918*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 13.

³⁹⁵ İdris Bostan, "Selman Reis", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 444-446.; Osmanlı-Portekiz münasebetlerine dair detaylı bilgi için bkz., İdris Bostan, "XVI. Yüzyılda Kızıldeniz'de Osmanlı-Portekiz Mücadelesi:Süveyş, Cidde ve Muha Üsleri" (Mehmet İpşirli Armağanı C. 1), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 331-357.

Sultan Selim, Memlûkler için yapacağı seferi, meşru bir zeminde İslâm dünyasını her türlü tehlikeden koruma fikri üzerine temellendirdi. İslâm âlemini gayri İslâmi unsurların tehdidinden koruyamayan, halka karşı yapılan zulümlere sessiz kalan bir yönetimin ilgası şer'an münasip bir girişim olarak değerlendirildi. Selim Han, yönünü Mısır'a dönerek, Memlûk Devleti üzerine yürüdü. Osmanlı Devleti'nin doğu yönünde genişlemesini bir tehdit olarak algılayan Memlûk sultanı Kansu Gavri derhal harekete geçerek, Şah İsmâil ile birlikte Osmanlı'ya karşı bir ittifak oluşturdu.³⁹⁶ Sultan Selim, Anadolu'da tam bir hâkimiyet kurabilmek için Memlûk Devleti'nin ortadan kaldırılması gerektiğine inanıyordu.³⁹⁷

II. Bayezid'in vefatından sonra, Kansu Gavri devrinde Memlûk – Osmanlı münasebetleri dostane bir şekilde ilerlese de, Sultan Selim'in Şah İsmâil'e karşı ittifak teklifini reddetmesi üzerine Memlûkler ile ilişkiler tekrardan bozuldu.³⁹⁸ Yavuz, öncesinde aynı teklifi Dulkadir beyi Alaüddeve'ye de yaptı, ancak o da reddetmişti. Bunun üzerine Yavuz, Kayseri'nin yönetimini Alaüddeve'nin rakibi olan Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verdi. Alaüddeve'nin Osmanlı ordusunun erzak yollarını vurması nedeniyle iki devletin arası iyice bozuldu. Bu süreçte Kansu Gavri, Alâüddeve ile Şehsuvaroğlu Ali Bey arasındaki mücadeleye³⁹⁹ yakından şahit olmak amacıyla Halep'e geldi.

Hadım Sinan Paşa'nın, Şehsuvaroğlu'nun yönlendirmesiyle, Alâüddeve ve onun dört oğlunun başını kesip Sultan Selim'in mektuplarıyla⁴⁰⁰ birlikte Gavri'ye yollaması, Dulkadiroğlu toprakları ile beraberinde Memlûklerin hâkimiyetinde olan yerlerin Osmanlı tarafından ele geçirilmesi, iki tarafı savaşın eşiğine getirdi. Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in kardeşi olan Korkut'un oğullarını himaye edip koruması da

³⁹⁶ Ömer Faruk Yılmaz, *a.g.e.*, s. 355.;

³⁹⁷ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 145.

³⁹⁸ Memlûkler ve Safevîler için Osmanlı Devleti ortak bir düşmandı. Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu kanadında ilerlemesi kendi toprakları için bir tehdit unsuru olarak görülmekteydi. Geniş bilgi için bkz., Cüneyt Kanat, "Çaldıran Savaşı Esnasındaki Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Memlûk Devleti'nin Tutumu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı IV, İzmir 2000, s. 65-74.; Yaşar Yücel-Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 125.

³⁹⁹ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 422.

⁴⁰⁰ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 61.

diğer bir savaş sebebiydi. Bütün bunların ötesinde Kansu Gavri Safevi – Osmanlı mücadelesinin galibinin muhakkak Memlük topraklarına hücum edeceğini de öncesinde kestirmişti. Böyle bir tehlike açığa çıkınca Sultan Gavri Şah İsmâil'e ittifak teklifinde bulundu.

Sultan Gavri, dört kadı ile birlikte Halep'teki meydandan hareket ederek, 20 Ağustos 1516'da Mercidâbık'a doğru yola koyuldu.⁴⁰¹ Kansu Gavri'nin Halep önlerinde olduğu haberini alan Sultan Selim derhal Memlükler üzerine yürüdü. Sultan Selim Memlükler üzerine yürüdüğünde, Araplara kendilerini Memlük tahakkümünden kurtaracağını ve Müslümanları koruyacağını ilan etmiştir.⁴⁰²

Yavuz'un, Memlükler üzerine yürümesinin temelde en önemli nedenlerinden biri de, Memlüklerin kutsal yerleri ve hac yolu güzergâhını Portekiz ve İspanyollara karşı korumakta aciz kalmalarıydı.⁴⁰³ Portekizlilerin İslâm dünyasını tehdit etmesi ve Memlüklerin Portekizlilere karşı mukavemet gösterememesi Sultan Selim için Haremeyn'i koruma düşüncesinin önünü açmakta ve bu düşüncenin hâkim kılınmasını güçlendirmekteydi.⁴⁰⁴ Hiçbir Türk İslâm devleti, ehl-i sâlib'in Mekke ve Medine'yi tehdit etmesine tahammül göstermez. Bu düşünce geçmişten bugüne kadar hilal ve ehl-i sâlibin mücadelesinin bir yansıması olarak görülmelidir. Ayrıca Yavuz, tüccarların yolunun kesilmesini öne sürerek, Memlükler üzerine yapılacak sefer için şer'an fetva aldı.⁴⁰⁵ Portekizlilerin Arap Yarımadası'nı tehdit etmeye başlaması, yerli halk ve yöneticileri de Memlük hâkimiyeti yerine Osmanlı idaresini tercih etmeye sevk etti.⁴⁰⁶

---

⁴⁰¹ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 67.

⁴⁰² Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁰³ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kansu Gavri", *DİA*, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 314-316.; Jane Hathavay, *Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 50.

⁴⁰⁴ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 146.

⁴⁰⁵ Kazım Yaşar Koprman, *Osmanlı-Memlük Münasebetleri*, *Gazi Üniversitesi Türk Tarihi Araştırmaları*, s. 21.

⁴⁰⁶ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 220.

Mercidâbık Muharebesi Mısır ve Suriye coğrafyasının Osmanlı hâkimiyetine geçmesine neden olan olaylar silsilesinin ilk adımıdır. Bu savaşın yapıldığı saha Hz. Dâvûd'un makamının bulunduğu inanılan Dâbık sahrasında gerçekleşmiştir. Dâbık, Halep'e 38 km. uzaklıkta yer alan bir mesafededir. Memlûkler, Mercidâbık ovasını Anadolu'ya yapılacak askeri harekâtlar için üs olarak kullanmaktaydılar. Bu mevki günümüzde Kilis'e yakın bir konumda yer almaktadır. Merc, Arap lügatinde otlak, çayırılık, düz yer manasına gelmektedir. Dâbık çayırılığı anlamında kullanılarak, Mercidâbık olarak ifade edilmiştir.⁴⁰⁷

Osmanlıların, öncesinde Safevîlere karşı galebe çalması, Sultan Gavri'yi çok telaşlandırdı. Artık Osmanlılar Güney ve Doğuanadolu coğrafyasında hâkimiyet tesis etmeye başlamıştı. Bu da Memlûklerin kuzey sınırının tehlike altında olduğunun açıkça bir deliliydi. Sultan Selim de Anadolu'daki hâkimiyetini pekiştirmenin yegâne yolunu Memlûklere son vermekte buluyordu. Sultan Selim diğer yandan Memlûkleri Râfizî bir zihniyete bürünen Safevîler ile ittifak⁴⁰⁸ etmeleriyle itham ediyordu. Bununla beraber Memlûk Devleti'ne son verirse kutsal yerlere, önemli ticaret güzergâhlarına hâkim olacağını ve İslâm âleminde de saygın bir yer edineceğini düşünmekteydi. Kutsal yerlere yönelik Portekiz tehdidini de ortadan kaldırıp buraların korumasını üstlenecekti.

Kansu Gavri 30 Mayıs 1516 cumartesi günü yanında bulunan yirmi dört emirle birlikte Mısır'dan yola çıktı.⁴⁰⁹ Tarihler 11 Temmuz 1516'yı⁴¹⁰ gösterdiğinde taraflar Mercidâbık ovasında karşı karşıya geldiler. Her iki tarafın orduları sayı bakımından hemen hemen eşitti. Osmanlı ordusunun merkezinde Sultan Selim, Sinan Paşa ve kapıkulu orduları yer almaktaydı. Ordu ateşli silahlar ve toplar ile donatılmıştı. Memlûk ordusunda da ateşli silahlar mevcuttu, fakat savaş esnasında

---

⁴⁰⁷ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 145.

⁴⁰⁸ Memlûk-Safevî münasebetleri için bkz., Mübariz Ağalarlı, XVI. Yüzyılın Başlarında Safevi Devleti İle Memlûk Devleti Arasında Siyasi İlişkilere Genel Bir Bakış, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, 3/2, s. 124-135.

⁴⁰⁹ İbn Zümbül, *Ahiretü'l Memâlik ev Vakıatü's-Sultan Gavri mea Selimü'l Osmanî*, Haz. İzzet Uygur, Batman Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Batman 2021, s. 16-17.

⁴¹⁰ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 60.

aktif olarak kullanamadılar. Zaten Memlûk birlikleri ateşli silahlara da pek sıcak bakmıyordu. Bunun nedeni yiğitliğin silahla değil, kılıçla elde edilebileceği düşüncesiydi.

Muharebede ilk hücum Memlûk birliklerinden geldi. Kansu Gavrî, ordularına Haylan yönünde hareket etmelerini söyledi.⁴¹¹ Top ve tüfek atışlarıyla sağ ve sol kanatta ilerleyerek, başlangıçta Osmanlı ordusuna ciddi zararlar verdiler. Savaş ikinci vaktine kadar devam etti. Netice itibariyle Osmanlılar muharebeden galip ayrılan taraf oldu. Memlûk ordusu perişan olup geri çekildi, büyük emirleri de esir düştü. Savaşın sonunda Sultan Selim'e biat etmeyen yirmi bin Memlûk askeri idam edildi. Kansu Gavrî'nin ahvali Sultan Selim'in adamları tarafından araştırıldı ve savaştan kaçarken attan düşüp öldüğü haberi geldi. Savaşın bitiminde Hama, Humus ve Filistin gibi beldeler teslim oldular ve buralara Osmanlı sancak beyleri atandı. Sultan Selim bütün bu olayların akabinde Halep'e girerek⁴¹² Abbâsî halifesine iyi davranıp ihsanlarda bulundu ve kendisi adına Halep'te hutbe okundu.

Mercidâbık Savaşı, netice itibari ile Osmanlı Devleti'ne Suriye, Lübnan ve Filistin hâkimiyetinin yolunu açmış, Şam'dan Fırat'a⁴¹³ kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Osmanlı hâkimiyetini pekiştirmişti. Bu savaş, hâlihazırda bekleyen Şah İsmâil'in beklentilerini gölgede bırakmış, Memlûklerin tarih sahnesinden silinmesine de kapı aralamıştır.⁴¹⁴

3.2. Tomanbay Dönemi'nde Memlûk-Osmanlı Münasebetleri

Tomanbay'ın 1475 senesinde dünyaya geldiği rivayet edilmektedir. Tomanbay'ı amcası olan Kansu (kansav) El Gavrî satın aldığı için Tomanbay'ın seçerisinde (nisbe) "min Kansal el Gavrî" ifadesi yer almaktadır. Aslen Çerkez asıllı olan Tomanbay (Tumanbay), amcası Kansu el Gavrî tarafından satın alınmasının

---

⁴¹¹ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 64.

⁴¹² İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 71.

⁴¹³ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 95.

⁴¹⁴ Feridun Emecen, "Mercidâbık Muharebesi", *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 174-176.; Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 151.

hemen akabinde, devrin Memlûk Sultanı olan Kayıtbay'a arz edildi.⁴¹⁵ Arz edilmesinin ardından onun memlûkleri arasına dâhil oldu. 1496'da Kayıtbay'ın vefâtına kadar ki süreçte Kitâbiye Memlûkleri arasında yer aldı. Kayıtbay'ın vefâtının ardından Memlûk tahtına geçen oğlu el Melikü'n Nâsır Nâsireddin Muhammed, Tomanbay'ı özgür bıraktı.⁴¹⁶

Tomanbay, Nâsireddin Muhammed tarafından serbest bırakılınca ilk önce câmedâr⁴¹⁷ devamında ise sultanın muhâfız birliğinde haseki olarak vazife aldı. Tomanbay amcasının saltanatta olduğu 1501 yılına kadar haseki vazifesini yerine getirdi ve sultanın emri doğrultusunda "Onlar" emirliği olarak tabir edilen emirliğe yükseltildi.⁴¹⁸

Kansu Gavri'nin oğlu Muhammed 1504'te vefat edince, Kansu Gavri yeğenine tablhâne⁴¹⁹ emirliğini verdi ve Tomanbay'ı oğlunun yerine şad eş şaraphâne vazifesine getirdi. Osmanlı Devleti üzerine sefere çıkma hazırlığına girişen Kansu Gavri, yeğeni Tomanbay'ı nâibü'l gaybe⁴²⁰ olarak Mısır'da alıkoydu ve amcasının savaşta olması hasebiyle ülke yönetimini devralmakla yükümlü kılındı.

Tomanbay, amcası Kansu Gavri'nin Yavuz Sultan Selim'e karşı çıkmış olduğu Sûriye (Mercidâbık) seferi esnasında ülkesini güven ve huzur içerisinde yönetmiş ve bu sayede halkın desteğini ve sevgisini kazanmıştır.⁴²¹ Kansu Gavri'nin

---

⁴¹⁵ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 97.

⁴¹⁶ Cüneyt Kanat, "Tomanbay", *DİA*, c. XLI, İstanbul 2012, s. 236-237.

⁴¹⁷ Câmedâr tabiri Fars dilinde câme (elbise) ve dâr (tutan,sahip olan) ifadelerinin birleşimi olarak meydana gelmiştir. Bu ifadeye Ortaçağ Türk İslâm devletleri olan Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu devletlerinde rastlanmaktadır. Hükümdarın elbisesinden sorumlu olan câmedârlar, hükümdarın elbisesini giymesinde ve çıkarmasında ona refâkat ederlerdi. Detaylı bilgi için bkz. Aydın Taneri, "Câmedâr", *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 45.

⁴¹⁸ Cüneyt Kanat, *a.g.e.*, s. 236-237.

⁴¹⁹ İbn İyâs, *a.g.e.*, s.98.; Tablhâne (mehterhâne, nevbethâne), kahramanlık ve sevinç duygularını ifade eden mûsikiyi, bu vazifeyi üzerinde taşıyan zümreyi ya da bu eylemin gerçekleştirildiği mekânı ifade eden tâbirdir. Detaylı bilgi için bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, "Tablhâne", *DİA*, c. IXL, İstanbul 2010, s. 333.

⁴²⁰ Hükümdar ülkede olmadığı zamanlarda, hükümdar adına devleti yöneten, gizli ve görünmeyen kimsedir.

⁴²¹ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 98.

savaş esnasında ölmesi ve bu haberin Mısır ülkesinde duyulmasıyla birlikte Mısır'da birtakım olumsuz olaylar zuhûra geldi. Yavuz Sultan Selim ile yapılan savaş kaybedilmiş, Sûriye ve Mısır topraklarının bir kısmı Memlûk idaresinden kopmuştu. Kansu Gavri'nin yanında yer alan halife ve birçok emir de Osmanlı Devleti'ne esir düşmüştü. Savaşta yenilen ordu ve emirler kötü bir vaziyette, yaklaşık iki aylık bir zaman diliminden sonra Mısır'a dönebildiler. Yaşanılan bu olumsuz şartların devamında Memlûk Devleti sultansız kalmış ve İslâm ülkelerinde halifeyle birlikte sultanın isminin de yer aldığı hutbe artık sadece halife adına okunmaya başlamıştır.⁴²²

Savaş sonrasında ülkelerine geri dönen emirler ilk iş olarak, amcası Gavri'nin Sûriye seferine çıkmazdan evvel ülkeye nâibü'l gaybe olarak atadığı yeğeni Tomanbay'ı sultan olarak başa geçirmek istediler ve bu doğrultuda Tomanbay'a sultanlık teklifinde bulundular.⁴²³ Başlangıçta sultanlık meselesine dair yapılan bu teklifi müspet karşılama⁴²⁴ da devrin şeyhlerinden olan Ebüsuûd efendinin de telkinleriyle sultanlık görevini kabul etti. Sultanlık görevini kabul etmezden evvel bir takım şartlar doğrultusunda ve Memlûk emirlerinin isyan hareketlerine girişmeyeceklerine dair sözler aldı. Sonrasında Kâl'atülcebel'de Memlûkb Devleti'nin başına geçti(12 Ekim 1516).⁴²⁵

Tomanbay ilk iş olarak devlet kademesinde gerekli olan tayinleri gerçekleştirdi. Devamında ise Gazze üzerine kuvvet gönderen Osmanlı Devleti'ne karşı birlikler gönderdi. Fakat göndermiş olduğu birlikler Osmanlı ordusu tarafından bozguna uğratıldı. Osmanlı ordusu hiçbir zorlukla karşılaşmadan Dımaşk bölgesine kadar ilerledi.⁴²⁶

Osmanlı Devleti'nin Şam coğrafyasına kadar ilerlemesinin hemen ardından, Sultan Selim ilk önce Memlûk Sultanı Tomanbay'a kendisine itaat arz etmesini ve bu itaati gerçekleştirmesi durumunda Gazze'den başlayarak bütün Mısır coğrafyasına

---

⁴²² Cüneyt Kanat, *a.g.e.*, s. 236-237.

⁴²³ Fatih Yahya Ayaz, *a.g.e.*, s. 76.; İsmâil Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, c. IXXX, Ankara 2004, s. 90-97.; Feridun Emecen "Ridâniye Savaşı", *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 87-88.

⁴²⁴ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 98.

⁴²⁵ İbn Zünbül, *a.g.e.*, s. 41.

⁴²⁶ Fatih Yahya Ayaz, *a.g.e.*, s. 76.

naip olarak tayin edileceğini, göndermiş olduğu mektubunda dile getirmiştir. Tomanbay'ın bu mektuba olumlu manada riayet etmemesi durumunda Osmanlı ordusunun bütün Mısır coğrafyasını ele geçireceğini belirtti. Suriye tarafından gelen bu mektup, Mısır coğrafyasında büyük bir paniğe yol açtı. Tomanbay her şeye rağmen Mısır ülkesinde zuhur eden bu panik havayı yumşatmaya çalıştı.⁴²⁷ Mektubu iletmesi için Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır'a gönderilen elçi Tomanbay'ın emri doğrultusunda askerleri tarafından öldürüldü.⁴²⁸ Türk İslâm telakkisine göre elçiye zeval olunmazdı ve elçinin öldürülmesi de bir savaş suçu olarak kabul edilirdi. Her iki taraf için artık savaş kaçınılmazdı.

Memlükler, Şam coğrafyasından kalkıp Mısır coğrafyasına hızla ilerlemekte olan Osmanlı kuvvetlerinin Sînâ Çölü'nü geçemeyeceğine inanmaktaydı. Çölü geçseler dahi bu süreçte yorgun düşecekleri ve askerlerinin de bir kısmının yolda telef olacağı düşüncesiyle Osmanlı ordusunu bozguna uğratıp, yok edeceklerini düşünüyorlardı. Fakat Sînâ Çölü'ne yağmur yağması sebebiyle kumlar katı bir hal almış ve zemin sertleşmişti. Zeminin sertleşmesi Osmanlı lehine oldu. Osmanlı ordusu yanlarında ağır top ve silahlar olduğu halde çölü geçmeyi başardı. Memlük ordusunda da toplar vardı ve bu topları muhtemelen Rodos Şövalyelerinden temin ettiler.⁴²⁹

Osmanlı ordusu 22 Ocak 1517⁴³⁰ tarihinde Mısır'da yer alan Ridâniye Vadisi'ne ulaştı. Memlük ordusuna karşı bu bölgede konuşlandı.⁴³¹ Savaşın cereyan ettiği saha El-Matariyye ile el-Cebelu'l-Ahmer arasında Ridâniye/ Reydaniye olarak anılan mevkide zuhur ettiği için Ridâniye olarak isimlendirilmiştir.⁴³² İki ordu Ridâniye mevkiinde karşılaşıncaya Osmanlı ordusunun kullanmış olduğu hafif toplar, süvarilerin elinde bulunan tüfekler, savaşın seyrini değiştirmişti. Sultan Selim'in

---

⁴²⁷ Cüneyt Kanat, *a.g.e.*, s. 236-237.; Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 87-88.

⁴²⁸ Fatih Yahya Ayaz, *a.g.e.*, s. 76.

⁴²⁹ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 281.

⁴³⁰ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 134.

⁴³¹ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, Yeditepe yayınevi, İstanbul 2005, s. 52.

⁴³² Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 153.

İran'da Safevîlere, Mısır'da Memlûklere karşı galebe çalmasının en önemli nedeni özellikle kullanmış olduğu ateşli silahlardır.⁴³³

Osmanlı ordusu bu vakte kadar gerek Bizans gerek Haçlı zihniyetine karşı mühim zaferler elde etmişti. Aynı performansı bir Müslüman Türk devleti olan Memlûkler'e karşı da gösterdiler. Her şeye rağmen Memlûk ordusu azametle Osmanlı ordusuna karşı mücadeleyi ellerinden bırakmıyordu. Her ne olursa olsun, kim Osmanlı ordularına karşı gelirse kesinlikle affı olmayacak, ortadan kaldırılacaktı. Kararlı ve emin adımlarla ilerleyen Osmanlı Devleti Kâhire'yi ele geçirmiş ve kontrol altına almıştı.⁴³⁴ Sultan Selim, 15 Şubat 1517'de Kâhire'ye girdi ve Mısır tahtını ele geçirerek akabinde kendi adına hutbe okuttu.⁴³⁵ Yavuz Sultan Selim'in ilk Osmanlı halifesi unvanını elde etmesiyle birlikte Mısır Abbâsî hilâfeti de sona erdi.⁴³⁶

Ridâniye seferi de Osmanlı Devleti'nin gâlibiyeti ile son bulmuştu.⁴³⁷ Memlûklerin tarih sahnesinden silinmesi, Arap coğrafyasında XX. asrın ilk yarılarna kadar devam edecek olan Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesi anlamına gelmekteydi.⁴³⁸ Tomanbay ve orduları savaş meydanını terk etti.⁴³⁹ Tomanbay, Hayır Bey'in tavsiyesi ile yakalandıktan on dört gün sonra, 13 Nisan 1517'de Kahire kapılarından olan Bâbüzüveyle'de asılarak idam edildi.⁴⁴⁰ Üç gün asılı kaldıktan sonra bir törenle amcası Kansu Gavri'nin kendisi için yaptırdığı medreseye

---

⁴³³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Yapıkredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 38.

⁴³⁴ İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 136.

⁴³⁵ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 225.

⁴³⁶ Fıras Alkhateeb, *Lost Islamic History (Kayıp İslâm Tarihi)*, çev. Mustafa Alican, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 206.

⁴³⁷ Mercidâbık ve Ridâniye Seferlerine dair detaylı bilgi için bkz. Burhan Erhan Çavdaroğlu, "Askeri Dönüşüm Çağında Mercidâbık ve Ridâniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil", *Ulakbilge*, c. V, sayı 14, 2017, s. 1269-1284.

⁴³⁸ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 234.

⁴³⁹ Hadîdî, *a.g.e.*, s. 413.

⁴⁴⁰ İbn Zünbül, *a.g.e.*, s. 138-140.; Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 157.

defnedildi.⁴⁴¹ Sultan Selim, Memlûklere karşı galip gelince, Mısır Abbâsî hilafetine son vererek hilafeti Mütevekkil'in rızası ile devraldı.⁴⁴² Aslında rızasından ziyade Sultan Selim kılıç hakkının ve galibiyetinin bir sonucu olarak devraldı. Halifenin rızası olsa da olmasa da zaten Sultan Selim siyasi rüştünü ispatlamıştı. Sultan Selim Mısır'ı ele geçirince bölgeyi çok iyi bilen Hayır Bey'i de Mısır beylerbeyi (valisi) olarak atadı.⁴⁴³ Osmanlı ordusunun Mısır'da bulunduğu sıralarda Cafer Bey komutasındaki Osmanlı donanması, Suriye kıyılarından İskenderiye'ye ulaşır burada meskûn bulunan Memlûklere ait donanmayı da ele geçirdi.

Memlûk Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Suriye, Filistin, Elcezire, Hicaz ve Mısır gibi önemli şehirler Osmanlı'nın yüksek hâkimiyetini tanıdı ve Osmanlı hudutlarına dâhil oldu.⁴⁴⁴ Sultan Selim, Ridâniye Savaşı'ndan sonra Yemen'in bazı bölgelerinde de hak iddiasında bulunmuşdu.⁴⁴⁵ Memlûklerle yapılan savaşların neticesinde ilk olarak Maraş, Ayntab, Rîha, Harran, Antakya, Kudüs, Filistin, Remle, Beyrut gibi yüz kırk belde halkı, Sultan Selim'e itaat arz ettiler.⁴⁴⁶ Sultan Selim, Abbâsî hilafetine el koyarak İslam dünyası üzerindeki gücünü pekiştirdi. Bununla birlikte Suriye'deki toprak sistemi ile ilgili yenilikler ve buraya atamalar yaptı. Mısır mahkemelerinde dört büyük mezhebe mensup olan kadıların yer almasını sağladı.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi, onu İslâm dünyasında hâkim bir hükümdar konumuna yükseltti. Oğlu Sultan Süleyman'ın Irak ve İran'da Safevîlere, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda ise Portekizlilere karşı başarılı sonuçlar alması Osmanlı Devleti'nin İslâm dünyasındaki saygınlığını iyice pekiştirdi. Mısır, Suriye,

---

⁴⁴¹ Hadîdî, *a.g.e.*, s. 415.; Cüneyt Kanat, *a.g.e.*, s. 236-237.

⁴⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 292.; Cordi Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi II*, çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 547. Muasır kaynaklarda III. Mütevekkil'in rızası dorultusunda ya da bir merasim neticesinde hilafetin devredildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁴³ İbn Zünbül, *a.g.e.*, s. 145.; Hadîdî, *a.g.e.*, s. 442.; Seyyid Muhammed es Seyyid, "Hayır Bey", *DİA*, c. XVII, İstanbul 1998, s. 49-50.

⁴⁴⁴ Hadîdî, *a.g.e.*, s. 418.

⁴⁴⁵ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁴⁶ Seyit Ali Kahraman, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde Yavuz Sultan Selimşah*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 95.

Irak, Yemen ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı fetihleri ile birlikte Osmanlı hâkimiyetinde yer alan Müslüman nüfusunda büyük bir artış görüldü. Mekke ve Medine'nin hâkimiyeti, hac kervanlarının denetim ve sorumluluğunu da beraberinde getirdi.⁴⁴⁷ Osmanlılar, kutsal beldelerin hizmetkârı olma vasfını, Haçlı zihniyetine karşı cihad yapmakla kazandıkları şöhretleriyle tamamlayacaktı.⁴⁴⁸

Sultan Selim'in Şam'da bulunduğu sıralarda, iki Venedik elçisi Luigi Mocenigo ve Bartolomeo Contarini, Sultan Selim'in huzuruna geldiler. Özellikle İskenderiye, Trablusşam, Beyrut, Şam, Halep, Mısır ve Suriye gibi beldelerde sahip oldukları hakların onaylanmasını talep ettiler. Bu talep Sultan Selim tarafından onaylandı ve Kıbrıs Adası'nın Memlûklere ödediği vergi de buna dâhil edildi. Venedik ile ticari alanda iyi münasebetler geliştirildi.⁴⁴⁹

Mısır ve Suriye'nin fethi, Osmanlı hazinesini güçlendirdi. Osmanlılar Kızıldeniz ticaret yoluna da hükmetmeye başladı.⁴⁵⁰ Sonuç itibârî ile kazanılan bu savaş, bir bakıma hilâfetin Osmanlı Devleti'ne geçmesi ve İslâm dünyasının liderliği anlamına da gelmekteydi. Böylece kutsal emanetler de Mısır'dan İstanbul'a getirildi. Kâbe-i Muazzama'nın anahtarları da 17 Temmuz 1517'de⁴⁵¹ Osmanlı Devleti'ne teslim edildi. Sultan Selim, Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere'nin hâdimi olarak İslâm dünyasının halifesi oldu.⁴⁵² Ve böylece Osmanlı Devleti İslâm âleminin dinî ve siyasi lideri hâline gelmekteydi.⁴⁵³ Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Suriye'yi ele geçirmesi ve buradaki Memlûk hazinesini devralması ile ekonomik

---

⁴⁴⁷ Jane Hathavay, *a.g.e.*, s. 57.

⁴⁴⁸ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁴⁹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1453-1574*, çev. Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 415.

⁴⁵⁰ Yaşar Yücel-Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 132-133.

⁴⁵¹ Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁵² Detaylı bilgi için bkz., Fatih Yılmaz, "Yavuz Sultan Selim Dönemi Hilafet Telakkisi", *Journal of Analytic Divinity*, Aralık/December, 2020/ 4 (2), ss. 54-70.

⁴⁵³ Ömer Faruk Yılmaz, *a.g.e.*, s. 378-379-390.; Hatice Güler, *a.g.e.*, s. 20,21,60,62.; Ramazan Şeşen, *İslâm Medeniyeti Tarihi-Memlûkler*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 483.

olarak büyük bir inkişaf yaşanmış, bu inkişaf bürokrat kesimin hayatına müsbet manada tesir etti.⁴⁵⁴

Memlük Devleti'nin İslâm sancaktarlığını üstlendiği XV. asırda amcası tarafından köle olarak satın alınan ve amcasının vefatının akabinde halk ve ordunun sevgi gösterileriyle Memlük Devleti'nin yönetimini istemeyerek de olsa elinde bulduran Tomanbay, Ortadoğu'da zuhura gelen iktidar mücadelesinin bir parçası olmuştu. Türk İslâm Devleti hüviyetini de üzerinde barındıran Osmanlı Devleti ile Memlükler, Mercidâbık ve Ridâniye muharebelerinde karşı karşıya kalmışlar ve yapılan bu savaşlar neticesinde Osmanlılar galip gelmiştir. Ayrıca Yavuz Sultan Selim, Kahire'deki âlimlere hâkimiyetinin delili için hilafet makamından izin almasının gerekliliğini sorduğu zaman, âlimler herhangi bir icazete gerek olmadığını belirtmişlerdir. Fakat Sultan Selim'in Mısır'daki âlimlere sultanlığının tasdiki için icazet alınmasının gerekip gerekmediği sorusu ve âlimlerin bu soruya böyle bir zaruret bulunmadığı cevabını verdiği de şüpheli bir ifadedir.⁴⁵⁵

Mısır'ın fethinden sonra kılınan ilk Cuma namazının ardından hutbe Sultan Selim adına okundu. Yavuz'un hocası ve devrin görgü tanığı İbn Kemal'in verdiği bilgilere göre, Melik Müeyyed Camii'ndeki cuma hutbesinde Sultan Selim için "Hadimü'l Haremeyni's Şerifeyn" ibaresi zikredilince, Selim Han sevinç gözyaşları ile secdeye kapandı.⁴⁵⁶ Memlük sultanları ise Hamiü'l Haremeyn unvanını kullanmaktaydı.⁴⁵⁷ Yavuz, Kâhire'de bulunduğu sırada, Kalatü'l-Cebel'de Memlük tahtına oturmakla bir bakıma Memlüklerin varisi olduğunu da dile getirmek istiyordu.⁴⁵⁸

Osmanlı sultanları halifeliği Allah tarafından kendilerine emanet edilen halkın korunması olarak değerlendirilmekteydi. Osmanlı, bu ifadeden hareketle hilâfeti yeniden yorumlamıştır. Osmanlı için temel prensip küffara karşı cihad

---

⁴⁵⁴ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 367.

⁴⁵⁵ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 338.

⁴⁵⁶ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2020, s. 28.

⁴⁵⁷ Halil İncelik, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁵⁸ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 228.

yapmak, İslâm'ın kutsal saydığı yerleri ve Müslüman tebaayı korumak, adaleti tüm dünyada tesis etmektir.⁴⁵⁹

İbn-i Kemal'in ifadelerine göre Sultan Selim'in saltanatı ikinci güneşine benzemektedir. Sekiz yıllık hâkimiyeti döneminde birçok mühim başarı elde etmiştir. Osmanlılar, Safevîlerin şii anlayışına karşı ehl-i sünnetten taviz vermeyerek, sünnî İslâm dünyasını muhafaza etmek için gayret gösterdiler.⁴⁶⁰

Sultan Selim, Ridaniye Savaşından sonra, Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab'ın ikinci kısmında “*Halife-i Rûy-ı Zemîn*” nitelendirilmiştir. Keşfi'de yer alan bilgilere göre, Mısır'ın fethiyle beraber “*aksâ-yı mağribden nevâhi-i Yemen'e ve Habeş'e ve Zengibâr'a varıncaya kadar şehirde ve diyarda cümle bilâd ve emsârda hutbe-i hilâfet ve sikke-i saltanat ol Sultan-ı Saîd yani Sultan Selim Han bin Bayezid adına mukarrer ve muharrer*” olmuş olduğu ifade edilmekte.

Sultan Selim, Çin'e kadar Müslüman beldelerin hükümdarlarına gönderdiği mektuplarla kendisine itaat etmeleri lazım geldiğini zikretmiş, Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere dâhil tüm Hicaz Yarımadası'nın an itibarıyla kendisine tâbi olduğunu, sonrasında İran'a girerek bu coğrafyayı da fethedeceğini ifade ettikten sonra, şimdi kendi hilâfet-i Ulyâsını kabul etmelerini ve adını hutbelerde zikretmelerini dile getirmiştir. Mekke, Medine, Kudüs ve Kahire gibi İslâm merkezlerinin Osmanlı Devleti'ne katılması ve hilâfetin Osmanlı sultanına geçmesi, Sultan Selim'i İslâm ülkelerinin birliği politikasını, Ortadoğu'nun dışında da sürdürmeye yöneltmiş, ayrıca Bingazi, Nubya, Cezayir kendiliğinden Osmanlılara dâhil olmuştur. Dahası Sultan Selim'in Türkistan ve Hindistan'ı da topraklarına katarak dünya İslâm siyasi birliğini sağlamayı hedeflediği de bilinmektedir.⁴⁶¹

---

⁴⁵⁹ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 14.

⁴⁶⁰ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 231.

⁴⁶¹ Mustafa Alkan, “Osmanlı Devletinin “İslam Birliği” Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması”, *Akademik Bakış*, c. 9, sayı 18, Yaz 2016, s. 24.

Osmanlı Devleti'nin Suriye, Mısır ve Arabistan üzerinde tesis etmiş olduğu otoritenin, Osmanlı'nın Akdeniz'den Hind Okyanusu'na kadar vizyonunu geliştiren, iki denizi birleştiren bir yönü vardır.⁴⁶² Ayrıca Mısır'ın fethi Osmanlılara İslâm dünyasının hâmisi olma vasfını kazandırmıştır.⁴⁶³ Halil İncik, “Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ” adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin artık bir sınır (uc) devleti olmadığını, bir İslâm halifeliği hüviyetini kazandığını zikretmektedir. Böylece devlet idaresinde birtakım değişiklikler vücuda gelmiş, devlet idaresinde İslâm hukuku ön planda tutulmuştur.⁴⁶⁴

Osmanlı Devleti Ortadoğu'da hâkimiyetini tesis ettikten sonra, üç farklı idarî sistem uygulamıştır: Bunlar; tımar sisteminin uygulandığı bölgelerin idaresi, vergisi yıllık olarak tedarik edilen bölgelerin idaresi ve kutsal yerlerin idaresi olarak sınıflandırılabilir.⁴⁶⁵

Osmanlıların kutsal beldelere hâkim olmaları, İslâm dünyasında saygınlıklarını, merkezi topraklarda kurulan hâkimiyet ise sorumluluklarını arttırıyordu. Doğuda kurulan bu hâkimiyet, Osmanlılar için Batı'ya yönelik politikaların da başlangıç safhasını oluşturmaktaydı.⁴⁶⁶

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet telakkisinin temelini, İslâmiyet'in evrensel bir din olması nedeniyle, bütün İslâm âleminin muhafaza altında tutulması gerektiği düşüncesi oluşturur. Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklularda görüldüğü gibi Osmanlılarda da devletin yegâne vazifesi İslâmiyeti yüceltmek, yaymak ve bu uğurda gayret göstermektir.⁴⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin girişmiş olduğu gazâ ve cihad faaliyetleri de bu durumun bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Osmanlılar Abbâsî halifesinin mirasçısı değil; kutsal beldelerin hizmetçisi, Müslümanların ve

---

⁴⁶² Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 207.

⁴⁶³ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 233.

⁴⁶⁴ Halil İncik, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁶⁵ Mustafa Alkan, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁶⁶ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınları, Ankara 2005, s. 131-132.

⁴⁶⁷ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi, İstanbul 2015, s. 17.

mukaddes emanetlerin koruyucusu vasfına bürünmüştür.⁴⁶⁸ Osmanlı Devleti'nin Memlûklere son vermesi, İslâm âleminde vahdetî (birlik) projesinin de ilk adımını oluşturmaktadır.⁴⁶⁹

3.3. Hilâfet'in Osmanlılara İntikali Meselesi

Osmanlı padişahlarına hangi dönemde halife unvanı yakıştırıldığı net olarak bilinmemektedir. I. Murad'ın halife unvanını ilk kullanan padişah olduğu ileri sürülse de bu unvanı ilk kullanan Orhan Gazi'dir. Oğlu Süleyman Paşa'ya gönderilen beratte “mesned-i hilâfetde mütemekkin olan selâtîn-i izâmın sünnet-i seniyyeleri üzre...”ibaresi yer almaktadır.⁴⁷⁰ Ayrıca Osmanlı Devleti hilâfeti bir veraset hakkı olarak değerlendirmemiştir.⁴⁷¹ Onlar için asıl gaye, Allah'ın adaletini, şeriatını, ehl-i sünnet akîdelerini ayakta tutmak ve bunu cihad vasıtası ile bütün dünyada hâkim kılmaktır. Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey zamanından bilitibar, hutbelerde sadece Osmanlı sultanlarının isimleri okutulmuş, hilâfet makamı el üstünde tutulmuş, Osmanlılar tarafından sahiplenilmiştir.

Hilafet esas itibariyle, uhrevî gereksinimleri gözeterek bunun yanında dünyevi maslahatları da hesaba katarak insanları idare etmektir. Temel gaye İslâm dininin muhafaza edilmesi ve şer-i şerifin hükümlerinin uygulanması için Peygamberler adına hareket etmek ve onlara vekâlet etmektir.⁴⁷² Anlaşıldığı üzere Hz. Peygamberden sonra İslâm âlemini koruyup gözeten, Allah'ın hükümlerinin yeryüzünde uygulanması için gayret sarfeden, ehl-i sünnet akîdesine bağlı kalan, adaleti yeryüzünde hâkim kılan kimselerin vekâleti ve halifeliği için başka bir neden aramaya gerek yoktur.

---

⁴⁶⁸ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁶⁹ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat*, Kapı Yayınları, İstanbul 2020, s. 172.

⁴⁷⁰ Uğur Demir, *a.g.e.*, s. 37.; Detaylı bilgi için bkz., Yücel Öztürk, “Erken Osmanlı Kaynak Formlarının Yapısal Açısından Önemi: Sultan Birinci Murad'ın Evrenos Bey'e Verdiği İmtiyaz Beratı”, *Congres of International Eastern European Studies, 10-12 Ekim 2019 Kuzey Makedonya, Sakarya 2019*, s. 133-186.

⁴⁷¹ Ali Satan, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁷² İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 422.

Murad Hüdâvendigâr zamanında Edirne'nin fethedilmesi sonucu, Karamanoğulları padişahı bu fetihten dolayı tebrik etmiş, gönderdiği tebrik mektubunda Osmanlı sultanları için “halife” unvanına yer vermişler, “şeref-i hilâfet” ifadesini de ilave etmişlerdir. Yine Edirne'nin fethinin bir sonucu olarak Sultan Murad'a gelen farklı mektuplarda Edirne'nin merkez yapılması gerektiği vurgulanmış, bu da “makarr-ı hilâfet” olarak algılanmış, bunun da tüm İslâm camiasına mübarek olması dile getirilmiştir. Bu cümlelerden hareketle başlangıçta I. Murad Hüdâvendigâr devrinden itibaren Osmanlı padişahlarının kendilerini İslâm dünyasının halifesi olarak nitelendirdikleri öne sürülmüştür.⁴⁷³ Ayrıca II. Bayezid için “a'nî Emîrû'l-mü'mînin Halife-i bi-l-bâhire” ifadeleri kullanılmaktadır.⁴⁷⁴ Özellikle İlhanlıların Bağdat'ı işgalinden sonra hilafet makamı inkıza uğradı ve ehl-i sünnet âlimleri, ehl-i sünnetin muhafazası ve İslâm dünyasının bekası için hilafet makamına kimin geçeceği konusunda değişiklik yaparak, uzak diyarlardaki sultanların halife olabileceklerini ileri sürdüler. Bu sebeple XIV. asırdan itibaren İslâm dünyasındaki sultanlar halife unvanını kullanmaya başlamışlardır.⁴⁷⁵

Yavuz Sultan Selim Han, Mercidâbık ve Ridâniye zaferleri ile 267 yıl boyunca Mısır ve Suriye dolaylarında hüküm sürmüş olan Memlûk Devleti'ne son verince Mısır ve Suriye bölgeleri sonrasında dört yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin birer eyaleti durumuna geldiler. Fas'ın⁴⁷⁶ ele geçirilmesiyle birlikte Berberî devletleri Osmanlı hâkimiyetine girdiler. Böylece 1639'da Irak'ın İran'dan alınmasıyla, takribi olarak bütün Arap coğrafyası Osmanlı'nın yüksek hâkimiyeti altında yaşadılar.⁴⁷⁷

---

⁴⁷³ Hasan Gümüšoğlu, *a.g.e.*, s. 34.; Abdülkadir Özcan, *a.g.e.*, s. 385.; Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 262-263.

⁴⁷⁴ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 263.

⁴⁷⁵ Ali Satan, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁴⁷⁶ Osmanlı Devleti bu coğrafyada İspanyol ve Portekiz donanmaları ile mücadele etmiştir. 1578'de Fas-Osmanlı müşterek orduları Kasrülkebîr'de büyük bir galibiyet elde etti. Detaylı bilgi için bkz., Bekir Kütükoğlu, “Murad III”, *DİA*, c. XXXI, Ankara 2020, s. 172-176.

⁴⁷⁷ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yayınları, İstanbul 2000, s. 215.

Sultan Selim, Mısır seferinden önce de Şamlı, Mısırlı, Yemenli bazı alimlerce davet edilmiş, kendi memleketlerinin de Osmanlı'ya katılmasını istediklerini bildiren mektuplar almıştı. Mısırlı bir müverrih kitabında Mısır'a gelen Osmanlı elçileri ile oradaki âlimlerin gizlice görüştiklerini Sultan Kansu Gavri'nin şeriata aykırı hareketlerinin olduğundan bahisle bu durumdan memnun olmadıklarını, dolayısıyla Osmanlı sultanından ülkelerinin ilhak edilmesini talep ettiklerine dair bilgi vermektedir.⁴⁷⁸

İslamiyet'in beşiği ve Müslümanların kiblegâhı olan Mekke'nin bir bakıma Hicaz coğrafyasının siyasî ve dinî öneminden ötürü, İslâm devletlerinin Müslüman dünyasında manevi bir nüfuz ve hürmet tesis etmelerinde etkili olmuştur. Osmanlı Padişahları, Yavuz'dan itibaren kendilerine halife yani peygamber vekili ve tüm İslâm âleminin manevî hükümdarı saymayı kendilerine uygun bulmalarından dolayı buradaki hâkimiyetlerinden manen istifade etmeyi her zaman göz önünde bulundurmuşlardır.⁴⁷⁹

Sultan Selim'den önce Osmanlı sultanları kendilerini halife kabul ettiklerinden Mısır da Memlûklerin himayesinde yaşayan Abbâsî halifesini meşru kabul etmemişler ve muhatap dahi almamışlardır. Abbâsî halifeleri Memlûk himayesinde oldukları için gölgede kalmışlar, sultanlara meşruiyet sağlama dışında siyasi yetki ve otoriteleri olmamıştır. Osmanlılar, Selçuklulardan kalan mirasa ek olarak, Hristiyan âlemine özellikle haçlı ve Bizans'a karşı elde ettiği zaferlerle Türklerin İslâm dünyasındaki otoritesini güçlendirmiştir. Türklerin Hristiyanlara ve Şiiilere karşı Müslümanları muhafaza etmeleri onların halifenin görevlerini icra eden bir vasıfta olduğunu göstermektedir.⁴⁸⁰

Memlûk idaresinde teoride var olan halife, sultana verdiği ahidnâme ile tüm siyasi yetkilerini sultana devretmiştir. Memlûk hâkimiyetindeki halifeler, dini-hukuki

---

⁴⁷⁸ Ömer Faruk Yılmaz, *a.g.e.*, s. 433.

⁴⁷⁹ İsmail Metin, "Osmanlıların Kâbe ve Mescid-i Haram Hizmetleri", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/2 Winter 2015, s 666.

⁴⁸⁰ Hasan Gümüšoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

hususların dört Sünni mezhep kadıları aracılığıyla yürütülmesinin beraberinde hiçbir işlevi bulunmayan bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Özel günlerde, merasimlerde, devlet adamlarının tertip ettiği meclislerde seremoninin sadece bir parçası olmaktan öteye gidememişlerdir. Devlet ricalinin haftada bir kez toplandığı mezâlim divanında bile yer almayan halife siyasete karışmayan, gözlerden uzak maaşlı bir memur gibi hayatını idame ettirmiştir. Memlûk Türk devletinde sembolik olarak sultanın üstünde yer alan halifelik kurumu, memlûk kökenli askerlerin sultanlığına ve onların yönetimindeki devlete meşruiyet sağlamıştır. Bu husus diğer Müslüman devletler üzerinde üstünlük sağlarken sorumluluklarını da beraberinde getirmiştir.⁴⁸¹ Anlaşıldığı üzere Sultan Selim Mısır'a girmezden evvel de mevcut halifelik kurumu yetki ve otoritesini sultanlara emanet etmiştir.

Sultan Selim Mısır seferi sonrasında, Hz. Muhammed'in hırkası, asası ve mührünü de himaye edip İstanbul'a getirdi. Ayrıca Hakimü'l Haremeyn-i Şerifeyn unvanını kendisi için uygun görmemiş, Hâdimü'l Haremeyn-i Şerifeyn (İki kutsal mabedin hizmetkârı) unvanını kullanmıştır. Akabinde İstanbul'a dönüşte Mısır Abbâsî halifesi III. Mütevekkil'i (1508-1516) de beraberinde götürdü.⁴⁸²

II. Bayezid vefat ettikten sonra tahta geçen oğlu Yavuz Sultan Selim'i Doğu'da Safevî, Güney'de ise Memlûk tehdidi beklemekteydi. Yavuz önce Safevîler üzerine yürüdü ve onları Çaldıran Muharebesi'nde etkisiz hale getirdi. Yavuz Sultan Selim Han, Safevî galesi ile uğraşırken Memlûk Sultanı Gavri de Osmanlı Devleti'ne karşı sefer hazırlığına girişmiş, dört mezhep imamı ve halife III. Mütevekkil Alellah'ı da beraberinde götürmüştü. Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre Kansu Gavri, halifeye itibar etmiyor, savaşa çıkacağı sırada orduya bol keseden para dağıtırken, halifeye yapılacak ödemeyi sınırlı tutuyordu. Bunun aksine Yavuz Sultan Selim Han, beraberinde Halife Mütevekkil için armağanlar getirmişti.

Osmanlı orduları Ridâniye Savaşı'ndan galibiyetle çıkınca, dört büyük mezhep kadıları ve dönemin halifesi III. Mütevekkil Alellah Halep'te Yavuz Sultan

---

⁴⁸¹ Ahmet Sağlam, Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Siyasi Faaliyetleri, *Celal Bayar Üniversitesi SBE Doktora Tezi*, Manisa 2015, s. 377.

⁴⁸² Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Halife ve Sultan*, Yeditepe Yayınları, çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2012, s. 92.

Selim'e esir düştüler. Yavuz, Halife Mütevekkil'e saygı gösterdi ve ihsanda bulundu. Bu arada hilâfet makamında bir otorite boşluğu belirmiş, III. Mütevekkilin halife adayı olarak gösterdiği Müstemsik Billah, Kahire'de biraraya gelen şura tarafından hilâfet makamına getirilmişti.

Kansu Gavri'den sonra Memlük tahtına El Melikü'l Eşref Tomanbay geldi ve Yavuz'u tanımadığını belirterek ona biat etmedi. Bu sırada Yavuz, hilâfet makamından çekilen III. Mütevekkil'i halkın can ve mal güvenliğinin temin edileceğini duyurması için vazifelendirdi. Bu cümleden hareketle III. Mütevekkil, Yavuz'un şahsında değer kazanmış, onun yanına sığınan emirlere de dokunulmamıştır. Ridâniye Savaşı'nı kaybeden Tomanbay dahi III. Mütevekkil'den elçiler göndererek şefaata talebinde bulunmuştur. Ayrıca Yavuz'un Mısır'ı fethinden sonra Hicaz Emiri Şerif Ebu'l Berakat da oğlu Ebu Nümei'i Sultan Selim'e bağılılık bildirmesi için Kahire'ye gönderdi.⁴⁸³ Sultan Selim, 6 Temmuz'da Mekke Şerifi Berekat'ın oğlu Ebu Nümei'i ağırladı. Nümei, ziyareti esnasında yanında getirmiş olduğu hediyelerin yanısıra mukaddes emanetlerle birlikte Kâbe'nin anahtarlarını da Sultan Selim'e takdim etti.⁴⁸⁴ Akabinde Sultan Selim'i Müslümanların halifesi olarak kabul etti.⁴⁸⁵

Hilafetin devrine dair modern kaynaklar arasında geniş bilgi veren bir diğer yazar Redhouse'tur. Sultan Selim'in hilafetini savunmak için 1877'de yayımladığı risalede şu bilgileri verir: "1517 senesinde İstanbul'un üçüncü sultanı Yavuz Sultan Selim, Suriye ve Mısır'ı Osmanlı sınırlarına dâhil etti. Sultan Selim, otorite olarak kabul gören mevcut güçlü kimseler tarafından da destek görmüştür. Bu husus Kureyş kabilesinin prensi olan Mekke şerifi tarafından ve tabii olarak imparatorluğun bütün hukukçuları ve avam tarafından hemen tanınmış, görevinden feragat eden halife Sultan' Selim ile birlikte İstanbul'a gitmiştir."⁴⁸⁶

---

⁴⁸³ Feridun Emecen, "Ebu Numei", *DİA*, c. X, İstanbul 1994, s. 204-205.

⁴⁸⁴ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 226.

⁴⁸⁵ Nikolay Ivanov, *a.g.e.*, s. 50-51.

⁴⁸⁶ Uğur Demir, *a.g.e.*, s. 81.

Muaviye ile başlayan “Monarşik Sultanlık” olarak da isimlendirilen hilafet makamında Emevilerden on dört, yapılan bir darbe ile bu hanedanı ortadan kaldırarak, hilafet tahtını ele geçiren Abbasilerden Bağdat’ta otuz yedi, Mısır’da on yedi, Osmanlılardan da yirmi sekiz halife İslâm Devleti’nin halifesi olmuşlardır. Hilafet kurumu, başlangıcından kaldırılmasına kadar birçok değişim yaşamıştır. Râşid halifeler bir çeşit istişari seçim usulü ile halife oldular.

Muâviye ile başlayan saltanat sisteminden sonra en mühim değişim IX. asırda yaşanmıştır. Harun Reşid ve oğullarından sonra halifeler siyasi otoritelerini sultanlara kaptırmışlardır.⁴⁸⁷ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Sultan Selim Memlük Devleti’ne son vermekle bir bakıma Memlük sultanlarının gölgesi altında bulunan Abbâsî halifesinden de otorite ve yetkiyi devralmış bulunuyordu. Çünkü o devirde İslâm dünyasının başını çevreleyen problemler baş göstermiş ve Müslümanları korumak adına siyasi bir güce gereksinim duyulmaktaydı. Müslümanlar üzerindeki siyasi ve manevi otoriteyi sağlayacak kişi XVI. asrın ilk çeyreğinde Sultan Selim’den başkası olamazdı.

XVI. asırda İslâm dünyasını tehdit eden en önemli husus Okyanus Devrimi ile birlikte iyice güçlenen ve Müslümanları tehdit eden Portekiz saldırılarıdır. Osmanlı Memlük Devleti’ne son verince Hicaz ve Yemen’de hâkimiyet tesis etti. Osmanlı’nın İstanbul’dan uzakta yer alan Hicaz ve Yemen’de bulunma nedeni ne topraklarına yenisini katmak ne de buralarda sömürge imparatorluğu kurmaktır. Yegâne amacı Hind Okyanusu ve Kızıldeniz’de İslâm dünyasını tehdit eden Portekiz tehlikesini ortadan kaldırmak ve zamanının en güçlü İslâm devleti olması nedeniyle, Hicaz bölgesini ve Müslümanlara yönelik yapılan zulüm ve işgallere son vermektir. Okyanus devrimi ile birlikte XVI. asrın en büyük koloni devletleri İspanya ve Portekizdi. Portekizliler de İspanyollar gibi katı bir Hristiyan siyaseti gütmekteydi. Asıl gayeleri gittikleri her yerde Hristiyanlığı yaymak ve kendilerine mani olan Müslümanları bertaraf etmektir.

Batıda Hristiyanlığın hamiliğini üstlenen İspanyol ve Portekiz tehdidine mani olabilecek yegâne güç Osmanlıydı. Bu bir bakıma ehl-i Salib ve Hilalin

---

⁴⁸⁷ Mustafa Alkan, *a.g.e.*, s. 386.

mücadelesiydi. Ayrıca XVI. asırda Hindistan ve Kızıldeniz’de hâkimiyet tesis etmek isteyen Portekizlilerin iki emeli vardı. Bunlar; İslâm dünyasını kuşatarak Hristiyanlığı yaymak ve Hindistan’a giden ticaret koridorunu güven altında tutmaktı. Coğrafyacı Vasco Da Gama’nın Hind seyahatinde bulunma nedenlerinden biri de bu amaca hizmet etmektir. Diğer bir emelleri ise İslâm bünyesinde bulunan Kudüs’e karşılık, Kızıldeniz’de büyük bir donanma oluşturarak Cidde ve Mekke’yi kendi idareleri altına almaktı. Böyle bir süreçte Memlük Sultanı Gavrî, Portekiz saldırılarının sonlandırılması için Papa’ya bir elçilik heyeti gönderdi. Saldırıların devam ederse Hristiyanlara yönelik sert girişimlerde bulunacağını ifade etti. Bunun üzerine Portekiz kralı Papa’ya Hicaz bölgesini tehdit edebilecek güçte olduklarını, hatta gerekirse Hz. Muhammed’in kabrinin bulunduğu Ravza-i Mutahhara’yı tahrip edebileceklerini beyan etti. Sultan Gavrî bu tehditler karşısında II. Bayezid’den yardım talep etti. Birtakım sebeplerden ötürü bu yardım ulaşmadı.

Artan Portekiz saldırılarına karşı bölge Müslümanları çareyi Sultan Selim’de aradı. Hz. Peygamber’in soyundan gelen Mekke şerifi 1516’da Sultan Selim’e bir heyet gönderilmesini teklif etse de Gavrî buna mani oldu. Yaşanan bu olaylar Hicaz emirinin Osmanlı hâkimiyetini kabule hazır olduğunun da bir göstergesidir. Sultan Selim bir taraftan tersane çalışmalarına başladıysa da ömrü tersanenin faaliyetlerini görmeye vefa göstermedi. Bu proje oğlu Sultan Süleyman tarafından tamamlandı. Sultan Süleyman devrinde 1538’de Andrea Doria komutasındaki haçlı güruhu Preveze Deniz Savaşı’nda mağlup edildi. Öncesinde Mısır’ın fethi Portekizlilerin Akdeniz’deki faaliyetlerine darbe indirdi. Sultan Süleyman Kızıldeniz ve Hindistan’da farklı zamanlarda girişimlerde bulundu.

İslâm dünyasında Hind Okyanusu’nda kendilerine rakip olarak sadece Osmanlı’yı gören Portekiz, düşmanı olan bu devletin Süveys’teki tüm faaliyetlerini korku ve endişe içerisinde takip ediyordu. 1517’de Mısır’ın fethi, İslâm dünyası için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturuyor, Osmanlı İslâm dünyasının halifesi konumuna yükseliyordu. Osmanlı’nın bu denli büyüdüğünü ve güçlendiğini gören Müslümanlar, Portekizlileri Sultan Süleyman’a şikâyet ediyor, Mecusiler dahi eğer

Osmanlı bizi Portekiz hegemonyasından kurtarırsa Müslüman oluruz diyorlardı.⁴⁸⁸ Müslümanları koruyabilecek tek güç unsuru olarak Osmanlı'yı görmek, bir merasim ve belge olmaksızın Osmanlı hilâfetinin ne denli haklı olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca böyle bir merasimin olup olmadığı üzerinde yoğunlaşmak da sağlıklı gözükmemektedir. Hâlihazırda Osmanlı'nın XVI. asırda muktedir bir devlet olarak sivrilmesi ve Müslümanları himaye edecek başka bir güç unsurunun bulunmayışı da Osmanlı'nın hilafet kurumuna olan bağlılığını ve sahiplenişini gözler önüne sermektedir. Güçlü ve rakipsiz bir devletin o asırda birilerinin onayına ihtiyacı yoktur. İslâm âlimleri de bu hususu vurgulamaktadırlar. Hilâfet meselesi diğer yandan Sultan Fatih devrinde başlayıp gittikçe ivme kazanan Memlûk-Osmanlı yarışının da bir sonucudur. Önceki Memlûk tutum ve davranışları incelendiğinde su kuyuları ve Kâbe-i Muazzama'nın örtüsünün değişimi meselesinde Sultan Fatih ve Şahruh'a müsaade etmemeleri bu düşünceden kaynaklanmaktadır.⁴⁸⁹ Amaç İslâm dünyasının süper gücü haline gelebilmektir.

Hilâfetin Kureyşliliğine yapılan isnadlar da o devirde teorik olarak varsa da uygulamada Osmanlı'nın başarılı girişimleri neticesinde, başka bir devletin Müslümanları siyasi ve idari güç olarak koruyabilecek konumda olmadığını da kanıtlamaktadır.

Sultan Selim'in İslâm âleminin yegâne hamisi olarak değerlendirilmesi ve ona biat edilmesi Müslümanlar arasındaki birliği ve dirliği tesis etme yönünde mühim bir teşebbüstür. Halife, Peygamber efendimize vekâleten İslâm devlet bakanına verilen isim, hilafet ise bu müessesenin kurumsal yapı taşıdır. Peygamberimizin irtihalinden sonra onun yerine geçen halifeler, onun dini misyonunu değil, siyasi misyonunu benimsemişlerdir.

İlk halifeler döneminde teşkilatlanan bu müessese zamanla İslâm tarihinin en uzun ve kapsamlı saltanat silsilesi halini almıştır. Bu teşkilatlanma esasında İslâm'ın

---

⁴⁸⁸ Hulûsi Yavuz, "XVI. Asır İslâm Dünyasında Osmanlı Portekiz Mücadelesinin Sebepleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, İstanbul 1985, s. 49-77.

⁴⁸⁹ Kazım Uzun, *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsi Hilâfeti: Saltanat Hilafet İlişkisi*, (Doktora Tezi) *Ege Üniversitesi SBE*, İzmir 2020, s. 291.

siyaset nazariyesine dayanmaktadır. Buna göre, her şeyin üstünde hükümler olan Allah'tır. Allah siyasi hükümlerini doğrudan icra etmez. Bu işe insanları vekil tayin eder. Peygamber efendimiz Allah'ın resulüdür. Emirler de, Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayalı olarak yeryüzünde doğruları anlatmak ve adaleti tesis etmekle yükümlüdür. Bunları yaptığı sürece kendisine biat edilir. Sulh ve itaat Kur'an-ı Kerim'in özüyle mutabık haldedir. İslâm barışın, iman ise itaatın hükümler oluşunu ifade eder.

Merkezi bir otoriteye itaat olmadan devlet olmaz. Devletin varlığı Allah'ın hükümlerini yeryüzüne yaymak içindir. Siyasi birlik ve beraberliği tavsiye eden İslâm, fitneye katilden daha beter nazarıyla bakmıştır. Buna göre kanunun üstünlüğü, adaletin sağlanması İslâm yönetiminin en önemli hususları arasında değerlendirilmektedir.⁴⁹⁰

Yavuz, Mısır Seferi'nin neticesinde Halife III. Mütevekkil'i Kahire'de bırakmayı uygun görmedi, hilâfeti kendisinden almadı ve halk nezdinde itibar sahibi olan ulema ile birlikte onu İstanbul'a gönderdi. Ayrıca Mütevekkil'in amcası Halil'in oğulları ve Kansu Gavri'nin oğlu Mehmet de İstanbul'a gelen kişiler arasındaydı.⁴⁹¹ III. Mütevekkil'in İstanbul'da hilâfeti Sultan Selim'e devrettiğine dair bilgiler mevcuttur.⁴⁹²

---

⁴⁹⁰ Mustafa Alkan, “ İslâm Dünyasının Yönetilme (Hilâfet) Sorunu”, *I. Dünya Savaşı'nın 100. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Esam Yayınları, 2015, s. 384.

⁴⁹¹ Yaşar Yücel- Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 294.; Şeyh Abdülaziz Çaviş, *Hilâfet-i İslâmiyye ve Âl-i Osman*, çev. Muhammed Sâfi, Bedir Yayınevi, İstanbul 1993, s. 29-30.; Stanley Lane-Poole, *İslam Devletleri Tarihi*, çev. Halil Edhem Eldem, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 292,293.; Cemal Kutay, “Müslüman Kardeşler Hareketi” adlı eserinde Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra İstanbul'a gönderilen Mısır Abbâsî halifesi III. Mütevekkil Alallah Muhammed'in, 11 Ağustos 1517'de Ayasofya Camii'nde icra edilen bir merasimle, hilâfet elbisesini çıkarıp kendi elleriyle Sultan Selim'e giydirdiğini zikreder. Detaylı bilgi için bkz., Cemal Kutay, *Müslüman Kardeşler Hareketi*, Kalem Yayınları, İstanbul 1977, s. 42.

Sultan Selim'in Mısır'ı fethedip halifeyi himayesi altına almasıyla başladığı ifade edilen klasik şekilde bir Osmanlı hilâfeti, esasında öteden beri oluşan bir geleneğin süregelen devamıdır. Sultan Selim devrinde onun için kullanılan lakaplar, bilhassa hilâfete dair yapılan atıf çizgisinde evvelki Osmanlı hükümdarlarının unvanlarıyla benzerlik gösterir. Anlaşıldığı üzere ikisi arasındaki asıl önemli fark Haremeyn'in hâmisi ya da hâdimi sıfatının kazanılmış olmasıdır.

Fiiliyattaki durum ile örtüşen bu yeni unvan, Osmanlı siyaset ehlinin aklına evrensel karakterli bir İslâm imametinin şekillendirilmesi gibi bir fikir getirmiş olmalıdır. Yavuz Sultan Selim'in halifeyi İstanbul'a getirmesinin altında yatan sebepler silsilesi içinde dönemin çağdaş Memlûk tarihçisi İbn İyas'ın da halkın ağzından işitip naklettiği "Kahire'nin hilâfet merkezi olmaktan çıkıp yerini İstanbul'un aldığı" söylemi özel bir önem taşır.⁴⁹³

İstanbul'a geldiğinde görkemli bir hayat süren Mütevekkil, kendisine yönelik yapılan birtakım şikâyetlerle karşılaştı. Bu şikâyetlerden birisi, amcaoğullarının Kahire'de bulunduğu sıralarda, onun oradaki insanların mallarına haksız bir şekilde el koyduğu ve bu malları beraberinde İstanbul'a getirdiği yönünde idi. Ayrıca unvanına yakışmayan hal ve hareketlerde bulunduğu da söylenmekteydi.⁴⁹⁴ Bu suçlamaların neticesinde Sultan Selim onu Yedikule Zindanları'na hapsetti. Yavuz'un vefatına kadar zindanda kaldı ancak Kânûni Sultan Süleyman'ın döneminde serbest kalabildi. Hürriyetine kavuşur kavuşmaz kendi iradesi ile Mısır'a döndü ve 1543 senesinde burada vefat etti.

Mısır'a döndüğünde halifelik unvanını üzerinde barındırdığı, hatta Osmanlı Devleti'ne yönelik bir isyan girişiminde bulunan Ahmet Paşa'ya saltanat menşuru

---

⁴⁹³ Feridun Emecen, *Sultan Süleyman ve Hilâfet: 1524*, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 48-49.

⁴⁹⁴ Uğur Demir, *Geçmişten Günümüze Hilâfet (Osmanlı Hilafeti Tartışmaları I: Son Abbâsi Halifesi III. Mütevekkil'in 27 Yılı (1516-1543))*, İlem Yayınları, Ankara 2022, s. 213.

verdiği ifade edilmektedir.⁴⁹⁵ Osmanlı Devleti, Ahmet Paşa isyanını bastırdıktan sonra onu destekleyen III. Mütevekkil'e herhangi bir yaptırım uygulamadı, kendisine de itibar edilmedi.

Mısır'da bir süre halifelik yapan Mütevekkil, 10 Kasım 1543'te vefat ettiğinde ardında ona halef olacak herhangi bir kimse de yoktu. Mütevekkil'in oğulları Yahya, Osman ve Ömer'e Osmanlı Devleti tarafından belli bir ödenek ayrılmıştı.⁴⁹⁶ Mütevekkil'in ardında herhangi birini halife olarak bırakmaması, Mısır Abbâsî hilâfetinin resmen sona erdiği anlamına gelmekteydi.

Memlükler'e karşı Mercidâbık ve Ridâniye Seferlerinde galip gelen Yavuz, bariz bir şekilde hilâfete yönelik bütün ayrıcalıkları kendi bünyesinde biraraya getirdi. Fakat hilâfetin Osmanlılara İntikali meselesi günümüzde halen bir tartışma konusu olarak ciddiyetini korumaktadır.

Hilâfetin Osmanlılara intikali ile ilgili bir husus XVIII. asırda Osmanlı-İran savaşlarının şiddetlendiği bir çağda Osmanlının Safevîlere karşı üstünlük sağlamak ve onları kendilerine tabi kılmak gayesi ile öne sürülmüş ve Abbâsî hilâfetinin bir devamı olduklarını iki mühim başlıkta ifade etmişlerdir: Kendilerinin Abbâsî soyundan geldiklerini ve menşei itibarıyla Kureyşli oldukları, diğer bir yaklaşım ise Mısır'ın fethi sonrasında halife III. Mütevekkil'in kendi rızası doğrultusunda hilâfeti Sultan Selim'e devrettiği argümanıdır. Hilâfetin Kureyşliliği meselesi Fatih döneminde dahi Enverî tarafından dile getirilmiştir. Yine Memlük tarihçisi İbn Hacer Osmanlıların soyunu Hicaz Araplarına isnat etmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden olan Lütfi Paşa Osmanlıların Kureyş ile bir ilgisinin olmadığını bildiği halde, hilâfetin Kureyş'e bağlı kimselerce devam ettirilebileceği düşüncesine de karşı çıkmıştır.⁴⁹⁷

Sultan Selim tahta geçer geçmez, dönemin diğer Müslüman sultanları gibi halife unvanını kullanıyor, payitahta ise hilafet evi manasında Darü'lhilâfe

---

⁴⁹⁵ Hasan Yılmaz, *Memlükler ve Memlük Halifeleri*, Elips Yayınları, Ankara 2019, s. 161-163.; H. D. Yıldız, *a.g.e.*, s. 31-48.; Hugh Kennedy, *a.g.e.*, s.214.; İsmâil Yiğit, *a.g.e.*, s. 171.

⁴⁹⁶ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 339.

⁴⁹⁷ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 334-335.

deniliyordu. Hatta İnan'da meskûn ehl-i sünnet tabileri ve Orta Asya'daki Müslüman toplulukları da onun hilafetini kabul etmekteydi.⁴⁹⁸

Batılı söylemlerin aksine hilâfetin intikali için bir yer ve merasime ihtiyaç yoktur. Çünkü olaya tarihsel çerçeveden baktığımızda Emevî ve Abbâsîler devrinde böyle bir uygulamaya başvurulmamış, hilâfeti elde etme sürecinde de birçok insan hayatını kaybetmiştir.

Batılıların söylemlerine istinaden atıf ve yorumlarda bulunmak meselenin içeriğine tam olarak nüfuz edememekten ileri gelir.⁴⁹⁹ Bu hususta üzerinde en fazla durulan diğer bir mesele, XIX. yüzyılda İgnatius Mouradgea d'ohsson⁵⁰⁰ (1740-1807)'un kaleminden çıkan "Tableau général de l'Empire Othoman" adlı eserinde temayüz etmiştir. Adı geçen eserde yer alan ifadelerle göre Mısır Seferi dönüşünde Yavuz'un İstanbul'da düzenlediği bir törende son Mısır Abbâsî halifesi III. Mütevekkil Alellah'ın hilâfet makamı üzerindeki haklarını Sultan Selim Han'a devrettiği ile ilgili görüşüdür.⁵⁰¹

Geçmişe yönelik tarihi kayıtlarda özellikle Selçuklulardan bilitibar Türkler daima İslâm halifelerinin koruyucuları olmuşlar, halifeler de tahta geçecek hükümdarların İslâm camiasında tanınması için onlara menşur göndermişlerdir. Böylelikle İslâm halifesinin itibar ettiği ve hükümdarlığını onayladığı hükümdar haklı olarak teoride kendi yerini de sağlama almaktaydı.

Mekke-i Mükerre, Medine-i Münevvere, hac yollarına diğer bir deyişle Hicaz'a sahip olmanın İslam dünyasında önemli bir karşılığı, anlamı vardır. Buralarda hâkimiyet kuran Türk İslâm devletleri, Müslüman halk nazarında, İslâm dünyasının koruyucusu sıfatıyla saygı ve hüsnü kabul görmüştür.

---

⁴⁹⁸ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2020, s. 29.

⁴⁹⁹ Ömer Faruk Yılmaz, *a.g.e.*, s. 427.

⁵⁰⁰ D'ohsson hakkında detaylı malumat için bkz., Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgea d'ohsson", *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, s. 496-497.; Thomas W. Arnold, *Hilâfet*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021, s. 118.

⁵⁰¹ İsmâil Yiğit, *a.g.e.*, s. 172.; Yaşar Yücel- Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 134.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirip, Memlûk Devleti'ne son vermesi İslâm dünyası'nın lideri olma yolunun da kapılarını aralıyordu. Sultan Selim Mısır'dan ayrıldıktan sonra adına hutbe okuma, para basma faaliyetleri de devam etti. Dönemin hatipleri cuma namazlarında "Ey Allahım, Sultan el Melik el Muzaffer Şelimşah'a yardım et" nidasında bulunuyorlardı.

Piyasaya sürülen yeni paralar üzerinde de onun ismi yer alıyordu.⁵⁰² Onun, kutsal emanetleri ve Mısır Abbâsî halifesi III. Mütevekkil Alellah'ı beraberinde İstanbul'a getirmesi ve burada himaye ve gözetim altında tutması bir bakıma siyasi ve manevi otoriteyi kendi şahsında birleştirdiğini göstermektedir. Sultan Selim'in Abbâsî halifesini ve devrin önde gelen âlim ve sanatkârlarını kutsal emanetlerle birlikte İstanbul'a göndermesinde, İstanbul'u hilâfet merkezi yapma düşüncesi etkilidir.⁵⁰³

Sultan Selim, Mısır Seferi'nden sonra el Melikü'l Rahim Şirvanşah Şeyh İbrahim'e bir mektup gönderir. Bu mektubunda, Memlûk Devleti'nin hac yollarını korumakta zayıf kaldığını ve Allah'ın bu bölgeleri koruma şerefini kendisine nasip ettiğini ifade eder. İslâm dünyasındaki idarecilerin ve kendisinin, hilâfetin yeni sahiplerinin Osmanlılar olduğunu kabullenmeleri gerektiğini bildirmiş, hutbelerde kendi adının zikredilmesini dile getirmiştir.⁵⁰⁴

Osmanlılar, Mısır seferinin neticesinde neredeyse bütün Arap coğrafyasına hâkim olmuştur. Osmanlı hâkimiyetine geçmeyen Arap ülkeleri de XVI. asrın en büyük siyasi otoritesi ve tüm İslâm dünyasının halifesi olan Osmanlı padişahlarına itaat arz etmişler ve ileri seviyede siyasi münasebetler geliştirmişlerdir. Asya ve Afrika coğrafyasında meskûn birçok devlet, yerel emirlik veya aşiret toplulukları Osmanlı'nın fetih bakımından hâkimiyeti altına girmeseler de, manevi açıdan Osmanlılara bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.⁵⁰⁵

---

⁵⁰² İbn İyâs, *a.g.e.*, s. 196.

⁵⁰³ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 227.

⁵⁰⁴ Azmi Özcan, *a.g.e.*, s. 546-553.

⁵⁰⁵ Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, s. 13.

Sultan Selim, Hicaz ve Mısır dolaylarına hâkim olarak İslâm dünyasının beklediği, ümit ettiği hükümdar olmuş, Yavuz, Portekiz tehakkümü altında bulunan Hindistan Müslümanları ile de yakından ilgilenmiştir.⁵⁰⁶ Osmanlıların Mısır'da hâkimiyet kurması ve Memlûk mirasını devralıp burdaki kültürü İstanbul'a taşıması, maddi ve manevi ilimlerdeki müsbet gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.⁵⁰⁷ Ayrıca XVI. yüzyılda Kâhire'de bulunan bir seyyah, burada yaygın olarak konuşulan dilin Türkçe olduğuna dikkat çeker.⁵⁰⁸

1258 senesinde Hülâgû'nun Bağdat'ı işgali ile Abbâsî halifeliği ve İslâm dünyası zor süreçler yaşamıştı. Fakat Memlûklerin 1260 AynîCâlût zaferi ile Moğolları mağlup etmesi İslâm dünyasında sevinçle karşılandı ve 1261 senesinde 3 yıl otoriteden yoksun olan Bağdat Abbâsî hilâfeti Memlûk Sultanı Baybars'ın gayret ve çabaları ile 1261'de Mısır'da ihya edildi. Böylece Abbâsî hilâfeti Memlûk sultanlarının şeklen de olsa himaye ve gölgesinde kaldı. Mısır Seferi'nin neticesi olarak da manevi güçlerini Sultan Selim'e bırakmak zorunda kalmışlardır.⁵⁰⁹ Bazı tarihçiler nezdinde Sultan Selim İslâm halifesi olarak kabul görmese de biz bu düşünceye katılmıyoruz. Araştırmacılar somut bir merasim ve bir yazılı vesika üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Halbuki asıl olan İslâm dünyasının refah ve koruyuculuğunu üstlenerek her türlü tehlikelerden muhafaza ederek dirlik ve birliği sağlamaktır. Selçuklular devrinde Türkler siyasi otoriteyi, Abbâsîler ise halifeliğin manevi kanadını temsil etmekteydi. Osmanlılar bu iki kavramı kendi bünyelerinde birleştirerek İslâm dünyasının hamiliğini ve sorumluluğunu üstlendiler.⁵¹⁰

Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Mekke Şerifi kendi rızası doğrultusunda Mısır topraklarının Osmanlı sınırlarına dâhil edilmesini kabul etmişti. Osmanlı Devleti'nin Mısır seferinden sonra Hicaz bölgesine hâkim olması ve her yıl

---

⁵⁰⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. I, İstanbul 1994, s. 64.; Abdülkadir Özcan, *a.g.e.*, s. 384.

⁵⁰⁷ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 340.

⁵⁰⁸ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 227.

⁵⁰⁹ Abdullah Mesut Ağır, "Memlûk Sultanlarının Gölgesi Altında Hilâfet Kurumu", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 10, 2011, s.9.

⁵¹⁰ Numan Durak Aksoy, "Tarihsel Bakımdan Halifelik", *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, 2009, s. 225.

düzenlenen hac ve umre organizasyonlarının Osmanlı eliyle düzenlenmeye başlaması Osmanlı hilafetini meşru kılan diğer etkenler arasında zikredilebilir.

Sultan Selim, Şah İsmâil'e karşı mukavemet gösterilmesi için Semerkand hanına mektup göndermiş, han, cevabi mektubunda Sultan Selim'i halife olarak zikretmiştir. Kırım Hanı Mengli Giray da Sultan Selim için "Dâru'l Hilâfe" unvanını kullanmış, onun için "cenâb-ı hilâfet" sıfatını yakıştırmıştır. Yine Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin Budin Kanunnamesi'nin baş kısmında Osmanlı sultanı için "varis-i hilâfet-i kübrâ" tabirine yer vermesi büyük önem arz etmektedir.⁵¹¹Bu tabirlerin yanı sıra Kutsal beldelere hâkim olmak bir anlamda İslâm dünyasının hac ve umre farızasını yerine getirmelerinde onlara kolaylık ve güvenlik teminatını da beraberinde getirmekteydi. Bu durum, daima Osmanlı sultanları nezdinde bir şeref olarak görülmüş, hac yollarının güvenliğini sağlamak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır.⁵¹²

Mısır Abbâsî hilâfetinin son halifesi olan III. Mütevekkil, bazı söylemlere istinaden Ayasofya'da icra edilen bir merasim ile hilâfeti Sultan Selim'e devretmiştir.⁵¹³ Sultan Selim'in hilâfeti bir merasim sonucu devraldığına dair Osmanlı ve Memlûk kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgi XVIII. asırda dillendirilmekle birlikte, asılsızdır.⁵¹⁴ Bu bilginin asılsız olarak nitelendirilmesi, Osmanlı'nın İslâm âleminin muhafızı ya da hilafet sancağının bekçisi olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü hilafetin intikali noktasında önceki devirlerde de herhangi bir merasim olayına rastlanmamaktadır.

Mısır Seferi'nin görgü tanığı olan müverrihler, hilafetin resmi bir merasimle Osmanlılara intikali ile ilgili bilgi vermezler. Sultan Selim'in Mısır seferi ile ilgili gün gün bilgi veren İbn İyâs da böyle bir meramesimden bahsetmez, Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethini ve artık bir Osmanlı yurdu olduğunu dile getirir. Sultan

---

⁵¹¹ Abdülkadir Özcan, "Yavuz Sultan Selim'in Liderlik Sırları" (Türk Tarihinde Liderler), *Yeditepe Yayinevi*, edit. Okan Yeşilot-Bihter Gürışık Köksal, İstanbul 2019, s. 385.

⁵¹² Hasan Gümüšoğlu, *a.g.e.*, s. 36-39.

⁵¹³ Mahmut Akkor, "Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilâfetin İlgası", *History Studies - International Journal Of History*, Vol. 4/1 2012, s. 17.; Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 334.

⁵¹⁴ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 107.

Selim de savaşın akabinde kendisine herhangi bir unvanla hitap etmez, “hadimü’l haremeyn-i şerifeyn” unvanını almakla çok mutlu olduğunu ifade eder.⁵¹⁵ Onun ideali kutsal beldelelere hizmettir, onun için en mühim vazife İslām’a hizmettir. Sonraki Osmanlı sultanları için de yegāne gaye budur. Ebussuūd Efendi, Osmanlı sultanlarını “Büyük Hilāfetin Mirasçıları” olarak değerlendirerek dört büyük halife devrine atıfta bulunmuştur.⁵¹⁶

Osmanlı hilāfet anlayışı, temelde gazilik ve ilayı kelimetullah yolunda İslām dünyasının manen ve madden korunması olarak temayüz etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, temelinde gaza faaliyetlerinin yer aldığı bu uygulamayı mmet-i Muhammedi’yi koruma vazifesi olarak şekillendirmiştir.⁵¹⁷ Bu zamana kadar da halifelik, Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethine kadar Araplardan başka bir kavmin nüfuzunda bulunmamıştır.⁵¹⁸ Ayrıca Osmanlı kaynaklarında Sultan Selim için Halifetullah, Halife-i Resulullah gibi ifadeler kullanılmış, Yavuz henüz Mısır’ı fethetmezden evvel ona sunulan yazılarda da ona istinaden halife sanı kullanılmıştır.

Sultan Selim, İslām tarihinde görülen en güçlü devlet başkanıdır, hem Abbāsi hem de Bizans imparatorlarının varisi olarak kabul görmekteydi. Memlklerin son bulmasıyla birlikte İslām’ın kudreti özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinde yapılan seferlerle Batı yönünde gelişme ve ilerleme kaydetmiştir. Böylece Orta ağın halifelik idaresi tarihi sona ermiş, bunun yanısıra Osmanlı eliyle İslām hilāfet imparatorluğunun muasır tarihi ile ilgili sayfalar vücuda gelmeye başlamıştır.⁵¹⁹ Sultan Selim ile birlikte Osmanlı sultanları, Hz. Peygamber’in vekili, halefi sıfatıyla tüm Müslümanların manevi başkanı olarak, karizmatik bir görünüm arzetmektedir.⁵²⁰

İstanbul’a getirilen Mukaddes Emanetlerin bir süre sultanın özel bir odasında muhafaza altına alınması da Osmanlı hilafetinin meşruiyetini dile getiren diğer bir

---

⁵¹⁵ Thomas W. Arnold, *a.g.e.*, s. 116-117.

⁵¹⁶ Colin Imber, *a.g.e.*, s. 163.

⁵¹⁷ Namık Sinan Turan, *Hilāfetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, Altın kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004, s. 51.

⁵¹⁸ Ali Aktan, *a.g.e.*, s. 36.

⁵¹⁹ Philip Hitti, *a.g.e.*, s. 971-972.

⁵²⁰ Mustafa Alkan, *a.g.e.*, s. 114.

unsurdur. Osmanlı sultanının ehl-i hâl ve ve'l akd⁵²¹ olması yani onun İslâm âleminin halifesi olduğu daha Mısır'da bulunduğu zaman zarfında Mısır ve Osmanlı uleması tarafından kabul gördü ve kendisine biat edildi. Özellikle Sultan Selim'in vefat ettiği 1520 senesinden sonra, tahta çıkan Osmanlı padişahlarına, Hz. Peygamber'in hırkasının bulunduğu odada biat edilmeye başlandı.

Abbasiler devrinden itibaren Hz. Peygamber'in hırkası hilafetin en önemli alametleri arasında zikredilmiş, hilafet için bir meşruiyet kaynağı olarak görülmüştür. Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçmesinden bilitibar tüm İslâm âleminde halife-i ruy-zemin ve halifetu'l müslimin unvanları Osmanlı sultanları için kabul görmüştür.⁵²² Ayrıca Osmanlı sultanları halife unvanını ferman, mektup ve diğer resmi yazışmalarda daima kullanmışlardır.⁵²³

Halil İnalçık, “Hz. Peygamber’e ve Raşid Halifeler’e ve ‘efdalü’l-guzât ve’l-mücâhidin” şeklinde hâlef olma iddiasında bulunan Osmanlı’daki hilafetin biçimini, “dört halife devrinden sonra aldığı görünümünden ibaretti.” diye belirttikten sonra hilafetin saltanatla birleştiğini, hükümdarlık yönünün ağır bastığını, nihayetinde Osmanlıların hilafeti, “sultanlık” olarak adlandırdıklarını belirtmekte. Kısaca I. Selim ile asabiyet sahibi ve kılıç hakkı olarak Osmanlılara intikal eden hilafet müessesesinde dini ve siyasi güç Osmanlı sultanının şahsında “sultanlık” olarak temayüz etmiştir. Osmanlı sultanı bu yeni unvanı ile dini ve ruhani bir misyon üstlenmiş oldu.⁵²⁴

Osmanlı devrinde kutsal beldelerin idaresi özerk bir idare şeklinde yorumlanmaktadır. Haremeyn-i Şerifeyn şehirleri, Mescid-i Haram'ın bulunduğu

---

⁵²¹Halife seçimi ve vali tayini gibi devlet ve İslâm ümmetini ilgilendiren temel meselelerde görüşlerine başvuru kimselerdir. Kur'an ve sünneti çok iyi bildikleri ve akıl ve zekâ yönünden üstün oldukları için Müslüman bireyler bu kimselerin görüş ve istişarelerine ehemmiyet verirler. Ehl-i hâl ve'l akd hakkında geniş bilgi için bkz., Mahmut Şakir, *El Hilâfetü ve'l İmâmetü (Halifelik ve Emirlik)* çev. Bilal Uzun, Hak Yayınları, İstanbul 2016, s. 43.; Abdülhâmid İsmâil el Ensârî, “Ehlü'l-Hal ve'l Akd”, *DİA*, c. X, İstanbul 1994, s. 539-541.

⁵²² Ali Satan, *a.g.e.*, s. 29-30.

⁵²³ Mustafa Alkan, *a.g.e.*, s. 115.

⁵²⁴ Mustafa Alkan, *a.g.e.*, s. 385.

Mekke ile Peygamber efendimizin 622’de hicretiyle inşa ettirdiği Mescid-i Nebevî’nin ve vefat edince defnedildiği Ravza-i Mutahhara’nın yer aldığı Medine-i Münevvere, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen Kudüs-i Şerif ve Halilu’l-Rahman, Yavuz Sultan Selim’in Suriye- Mısır Seferi ile Osmanlı hâkimiyetine geçti. Fâtımîlerden itibaren Haremeyn-i Şerifeyn şehirlerini Peygamberimizin torunu Hz. Hasan’ın soyundan gelen emirler yönetmişti. Osmanlılar da bu uygulamaya bağlı kaldı.

Sultan Selim sonrasında Haremeyn halkına dağıtılmak üzere 200.000 duka altın ile bol miktarda erzak gönderdi. Zaten Osmanlı Sultanları, Yıldırım Bayezid’den itibaren Haremeyn’e sürre göndermeye başlamışlardı. Osmanlı, Haremeyn-i Şerifeyn hizmetlerini vakıflar yoluyla sağlıyordu. Dârü’s-Saâde Ağasının liderliğinde bir Sürre-i Hümâyûn gönderiliyor, hac organizasyonu Haremeyn Vakıflarının gelirleriyle icra ediliyordu.

Kudüs ve Halilu’l Rahman’ın dâhil olduğu Filistin, Sultan Selim’in Mısır Seferi öncesinde Osmanlı idaresine girmiş, Memlûk devrindeki idarî yapısını büyük ölçüde korumuştur. Filistin coğrafyasından Kudüs-Gazze, Nablus- Safed, Salt-Aclun sancakları ilk önce Şam Eyâletine bağlanmış, Kanûni devrinde yapılan umumî idari düzenleme ile Kudüs, Gazze ve Safed sancakları Şam Eyaletinden ayrılarak her biri Şam Eyaleti dâhilinde müstakil sancaklar hâline getirilmiştir. Kudüs’ün bu müstakil idari yapısı imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

Kudüs, Yahudi, Hıristiyan ve İslâm dini mensupları tarafından kutsal kabul edilmesi nedeniyle daima cazibe merkezi olmuştur. Kutsal beldelere ziyaret için gelen ziyaretçiler haricinde Kudüs’te yaşayan farklı din mensupları için oluşan Osmanlı Barışı esasında Osmanlı millet sisteminin, genelde ise Osmanlı sisteminin bir sonucudur diyebiliriz.⁵²⁵

---

⁵²⁵ Mustafa Alkan, *a.g.e.*, s. 26-27.

3.4. Kutsal Emanetlerin İstanbul'a Getirilmesi

Mısır'a kadar intikal etmiş olan kutsal emanetler Sahâbe-i Kirâm ve diğer nesiller tarafından muhafaza edildi. Hülâgû'nun Bağdat'ı işgali sırasında buradan Mısır'a gelen halifenin refakatinde kutsal emanetler Mısır'a getirildi ve Memlûkler tarafından gözetim altında tutuldu. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle birlikte burada yer alan mukaddes emanetlerin bir kısmı Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Topkapı Sarayına⁵²⁶ getirildi.⁵²⁷ Bu kutsal emanetlerin İstanbul'a getirilmesi üzerine, meşhur Osmanlı tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir: “Yavuz, Mısır'ı fethetmekle, Hilâfetin belgesi olan Peygamberimize (s.a.v.) ait mübarek eşyayı, İslâm'ın saltanat merkezi olan İstanbul'a getirdi. Saltanat ve hilâfeti toplamakla Devlet-i Aliyye geleceği en yüksek seviyeye ulaştı.”⁵²⁸ Anlaşıldığı üzere, Sultan Selim'in kazandırmış olduğu hilâfet makamının, Türk cihan hâkimiyeti mefkûresine istinaden Osmanlı Devleti'nin elde ettiği eşsiz gücü dile getirmek ve tasdiklemekten başka bir şey değildir.

Kutsal emanetler, temelde Hz. Peygamber'den ümmetine ulaşan her türlü eşyayı ifade eder. Sahâbe-i Kirâm'dan bir kısmı, Hz. Peygamber'in sakal kıllarını ve terini elde edebilme gayesiyle birbirleri ile sürekli rekabet halinde bulunmuşlardır. Bu durum bir şirk olarak değil tam aksine bir bereket ve şifa vesilesi olarak telakki edilmiştir. Devlet-i Aliyye de bu anlayışı kendisine düstur edinmiştir. Al-i Resul'ün bırakmış oldukları mirasa da saygı ve muhabbet göstermişlerdir.

Hz. Fatıma'nın gömleği ve hırkası, Hz. Hüseyin'in gömleği ve kıyafeti, Ehl-i Beyt'e bir hürmet göstergesi olarak Osmanlı sarayında hürmette kusur edilmeyecek şekilde saklanmış ve korunmuştur. Saraydaki bu emanetler güzele, iyiye, sağlığa,

---

⁵²⁶ 1465-1478 yılları arasında Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde kutsal emanetlerin Mısır'dan İstanbul'a getirilmesiyle birlikte Hırka-i Saâdet Dairesi olarak anılmıştır. Kutsal emanetler burada muhafaza edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz., Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, *DİA*, c. XLI, İstanbul 2012, s. 256-261.

⁵²⁷ Nebi Bozkurt, “Mukaddes Emanetler”, *DİA*, c. XXXI, İstanbul 2006, s. 108-111.

⁵²⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 39-51.

başarı ve selamete birer vesile olarak telakki edilmiştir.⁵²⁹ Emanetlerden belki de en mühimi , Peygamber Efendimiz'in ashabından Kâ'b b. Züheyr'e hediye ettiği hırka-i saâdet bugün Topkapı Sarayı'nda sergilenmektedir. Genel olarak "hırka-i saâdet" adıyla anılan bu hırkadan başka Peygamber Efendimiz'in Veysel Karanî'ye verilmesini vasiyet ettiği söylenen bir hırka daha vardır. İstanbul-Fatih'te bulunduğu camiye de adını veren bu hırkaya ise "hırka-i şerif" adı verilmiştir.

Tarih boyunca padişahlar ve Müslüman halk tarafından saygı ile korunan, Osmanlı geleneği ve törenlerinde mühim bir yer edinen hırka-i saâdet, bugün altın sırmalı yedi ipek kadife kumaşa sarılmış bir şekilde üstten iki kanatlı bir altın çekmece muhafaza edilmektedir. Sultan Abdülaziz döneminde yapılan altın bir sanduka içine yerleştirilmiş biçimde Hırka-i Saâdet Dairesi'ndeki bir gümüş taht üzerinde teşhir edilmektedir.⁵³⁰

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler ışığında kutsal emanetler, Kansu Gavri'nin Osmanlılara yenilmesi ile birlikte gemilere yükletilerek Mağrib'e kaçırılması amacıyla İskenderiye Kalesi'nde bekletilen Mısır hazinesi arasında bulunmuştur ve şu eşyaları içerisinde barındırmaktadır: Üzerinde aslan tasviri ve kûfi hatla yazılmış olan "nasrun minellah" yazısı olan kırmızı bir sancak, mücevher kakmalı bir kutu içerisinde Hz. Peygamber'in Uhud Savaşı'nda kırılan mübarek dişi (dendân-ı saâdet)⁵³¹ bir tutam lihye-i saâdet (sakal-ı şerif), sürmedan ve mili, hurma lifinden

⁵²⁹Erhan Afyoncu-Uğur Demir, "Mukaddes Emanetlerin İstanbul'a İntikali", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 40, İstanbul 2019, s. 143-144.; a.g.e., Kennedy, s. 214.

⁵³⁰Nurhan Atasoy, "Hırka-i Saâdet", *DİA*, c. XVII, İstanbul 1998, s. 374-377.

⁵³¹Hz. Peygamber'e ait olan bu dişin hangi devlet ya da kişiler tarafından muhafaza edildiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Dendân-ı saâdet'in diğer mübarek emanetlerle birlikte İstanbul'a gelip gelmediğine dair dönemin Osmanlı kaynaklarında bilgi verilmemektedir. Rivayete göre Mısır'ın Osmanlı topraklarına katılmasından sonra Mekke Emîri Şerif Berekât, kutsal emanetlerin bir kısmını oğlu Ebû Nümeyle birlikte İstanbul'a göndermiş, Sultan Selim'e itaatlerini bildirmişlerdir. Ayrıca ünlü seyyah Evliyâ Çelebi de bu hususta malumatlar vermektedir. Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden önce Kansu Gavri'nin İskenderiye'ye gönderdiği hazinenin içerisinde Hz. Peygamber'in Uhud'da kırılan mübarek dişi ile lihye-i şerifi de yer almaktaydı. Geniş bilgi için bkz., Nebi Bozkurt, "Dendân-ı Saâdet", *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, s. 154-155.

örülerek içi ziftle sıvanmış bir tane abdest ibriği, sanavber ağacından bir adet tesbih, bir kıta şimşirden nalın, bir asâ, pâpûş-ı şerif, iki kıta hırka-i şerif, hurma lifi, sarıya mâil beyaz pamuklu ince dokuma bir hil'at⁵³² bir kara kılıç, bir deve yünü kuşak, bir deve yünü ridâ, (dikişsiz örtü) bir deve yünü destâr-ı şerif ve beyaz sûzenî arakıyye'den ibarettir. Bunlar iç içe altın sim işlemeli bohçalar ile örtülmüş ve üzerlerine "Hâzâ muhallefâtü Resûlillah" yazılmıştı. Evliya Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in bunları yüzüne gözüne sürüp "Şefa'at yâ Resûlellah" diyerek bizatihi mühürlediğini ifade eder. Bu bohçaların yanı sıra Hz. Yûsuf'a isnat edilen bir adet sarık, bir bıçak, bir güneş saati ve dört halifenin kılıçları gemilerle İstanbul'a gönderilmiştir.

Evliya Çelebi tarafından emanetler arasında sayılan sancak-ı şerifin en bilineni Ukab'tır,⁵³³ yine Mısır'dan, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde getirildiği belirtilmektedir. Mısır'ın fethinin hemen akabinde Memlûkler'in hâkimiyeti altında bulunan Haremeyn de Osmanlı nüfuzunu tanımış ve Mekke Emîri Şerîf II. Berekât b. Muhammed el-Hasenî, Kâbe'nin anahtarlarıyla birlikte yanında muhafaza ettiği birtakım mukaddes eşyayı da Kahire'de bulunan padişaha yollamıştır. Bunların hâlihazırda mevcut mukaddes emanetlerin hangileri olduğu bilinmemekteyse de daha çok Haremeyn'e ait eşya arasında bulunmaları ihtimali vardır.

Hz. Peygamber'e ve ashaba isnat edilen birtakım eşya ile Kâbe anahtarları, Hacerülesved mahfazası, altınoluk gibi emanetler de sonradan İstanbul'a gönderilmiştir.⁵³⁴ Kutsal emanetlerin İstanbul'a getirilmesi Osmanlı Devleti için somut manada önem arzemektedir. Devletin meşruiyet ve kabulü noktasında artı bir güç, otorite olarak değerlendirilebilir.

---

⁵³² Hil'at, halife ve hükümdarlar tarafından bir kimseye verilen şeref elbisesidir. Detaylı bilgi için bkz., Mehmet Şeker-Filiz Karaca, "Hil'at", *DİA*, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 22-27.

⁵³³ Uğur Demir, *a.g.e.*, s. 183.

⁵³⁴ Nebi Bozkurt, *a.g.e.*, s. 108-111.

3.5. Sultan Süleyman ve Halefleri Döneminde Hilâfet

Sultan Selim'in 1520'de vefat etmesi ile birlikte, 30 Eylül 1520'de Osmanlı tahtına Sultan Süleyman geçti.⁵³⁵ Sultan Süleyman cülus edince babasının Mısır Seferi'nin sonrasında İstanbul'a gönderdiği Abbâsî halifesi Mütevekkil'in Mısır'a geri dönmesine müsaade etti.⁵³⁶ Al Mütevekkil, Kânûni'nin izni doğrultusunda Mısır'a dönünce ömrünü belirsiz bir şekilde Kâhire'de tamamlamıştır.⁵³⁷ Mütevekkil'i Mısır'a göndererek onu önemsizleştiriyor, yeni bir hilâfet düşüncesinin kendi zatında tezahür edişinin ilk adımını atıyordu. Sultan Süleyman'ın bütün İslâm dünyasının hâmisi olduğu düşüncesi ilerleyen süreçlerde de yaygınlık kazanacaktır.⁵³⁸

Sultan Süleyman'ın hükümdarlık yılları Osmanlı hilafeti tartışmalarında mühim bir dönüm noktasıdır ki bu devirde Sultan Selim devrinden beri zindanda tutulan son Abbâsî halifesi III. Mütevekkil Kahire'ye gönderildi ve burada 1543 senesinde vefat etti. Onun vefatından sonra Abbâsî soyundan birine halife olarak da biat edilmedi ve böylece Kureyş soyundan gelen halifeler devri kapandı. Böylece İslâm dünyasında hilafet konusunda tartışmalar başladı. Hilafetin tartışma konusu olmasında Memlûk bakiyesi altındaki hâkimiyetin tesis edilmesi için verilen mücadelenin de etkisi vardır. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in son dönemlerinde bir karışıklığın çıkmasını bekleyen Şam ve Halep'in hâkimi Canberdi Gazali'nin, sultan'ın vefatından hemen sonra isyan etmesi bu yöndeki ilk girişimdir.⁵³⁹

Sultan Süleyman, Osmanlı tahtına geçtiğinde, Memlûk Devleti'ni tekrar kurmak amacıyla isyan çıkaran Canberdi Gazâlî isyanı ile meşgul oldu. Sultan Selim'in vefatına kadar Şam'da asi aşiretlerin isyanı ile uğraşan ve hac yollarının güvenliğini sağlamaya çalışan Canberdi'nin tutumu Sultan Süleyman'ın cülusu ile birlikte değişti. Canberdi'nin esas gayesi Şam ve etrafını ele geçirerek akabinde

⁵³⁵ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 62-74.

⁵³⁶ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 148.

⁵³⁷ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 107.; Mütevekkil'in İstanbul ve Kahire'deki son zamanları hakkında detaylı bilgi için bkz., Uğur Demir, *a.g.e.*, s. 231-234.

⁵³⁸ Feridun Emecen, "Süleyman I", *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 62-74.

⁵³⁹ Uğur Demir, *a.g.e.*, s. 116-117.

Mısır'da hâkimiyet tesis etmiş olan Memlûk Devleti'ni tekrardan kurmaktı. Onun bu tutumunu kendisi ile de mektuplaşan Hayır Bey Sultan Süleyman'a bildirdi. El-Melikü'l eşref unvanı ile Şam'daki Osmanlı kuvvetlerini mağlup etti.

İsyanı boyunca Şah İsmail'le birlikte irtibat halindeydi. İsyan büyük bir endişe uyandırsa da 27 Ocak 1521'de bastırıldı ve öldürüldü.⁵⁴⁰ 1524'te ise Ahmet Paşa isyanı zuhur etti.⁵⁴¹ Osmanlı'nın Mısır valisi Hain Ahmet Paşa kendisini sultan, Al Mütevekkil'i de halife olarak ilan etmiş; fakat sonrasında yakalanarak idam edilmiştir.⁵⁴²

Sultan Süleyman, 1547'den sonra Roma imparatoru unvanını elde ettiğini öne sürerken, Osmanlı'nın Memlûk ve Safevîlere karşı kazanmış olduğu zaferler neticesinde kendisini kısra (İran) ve Arapların hükümdarı olarak nitelendirmiştir.⁵⁴³ Sumatra'da Portekiz istilasına uğrayan Açe sultanı Alâeddin'e kale, top ve gemi yapımı için uzmanlar gönderdi. İspanyol tehdidi altında bulunan Kuzey Afrika Müslümanlarının korunması için levend sıfatı ile Barbaros Hayreddin Paşa'yı Batı Akdeniz'e gönderdi.

XVI. asırda diğer bir mesele Altın Orda Devleti'nin yıkılıp, Moskova Knezliği'nin bölgedeki siyasi gücü ele geçirmesiyle birlikte Ruslar, Orta Asya ve Osmanlı aleyhinde yayılmaya başlamış Türk dünyasını tehdit eder hale gelmiştir. İlk teşebbüs olarak da 1552'de Kazan'ı 1554'te de Astarhan'ı ilhak ettiler. Türkistan'daki bu çözümler İslâm dünyası nezdinde Osmanlı kurtarıcı bir güç unsuru olarak aldındı. Osmanlı Devleti buralardaki Rus mezalimine karşı durabilmek için Don-Volga Kanalı Projesi'ni hayata geçirmek için teşebbüste bulundu fakat istenilen sonuç elde edilemedi.⁵⁴⁴ Kazan ve Astarhan'ın düşmesiyle birlikte Karadeniz'in kuzeyinde ve Asya'da güçlü bir Rus devleti kurulmuş, Osmanlı için Rusya bir sorun

---

⁵⁴⁰ Feridun Emecen, "Canbirdi Gazâlî", *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 141-143.

⁵⁴¹ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 237.

⁵⁴² Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 108.; Abdülkadir Özcan, "Hain Ahmed Paşa", *DİA*, c.II, İstanbul 1989, s. 113.

⁵⁴³ Colin Imber, *a.g.e.*, s. 163.

⁵⁴⁴ W. E. David Allen, *Muhteşem Süleyman Zamanında Türk Dünyası*, Çev. Serkan Acar, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 48,49,57.

haline gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman ve halefleri döneminde Müslümanların himayesi için kendisini İslâm âleminin halifesi olarak gören Osmanlı Ruslarla çetin mücadelelerde bulunmuştur. Bundan dolayıdır ki Osmanlı İslâm dünyasının hamiliğini üstlenmiş ve Sultan Süleymanla birlikte zirveye ulaşmıştır. Bu da XVI. asrın Türk asrı şeklinde yorumlanmasının önünü açmıştır.

Kanûni Sultan Süleyman, halîfe-i Müslimîn ve halîfe-i rûy-i zemin unvanlarını tercih etmiştir. Bu unvanları kullanması kendisinin Bütün İslam dünyasının halifesi olduğuna kanıt olarak gösterilmiştir. Osmanlı sultanları Fatih Sultan Mehmet'ten beri bütün İslâm âleminin gaza kılıcının kendilerine ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Cezayir'deki Müslümanlar, İspanyol istilasına karşı Sultan Fatih ve II. Bayezid'den kendilerini bu zulmetten korumaları için heyetler göndermişlerdir. Sultan Süleyman da Haçlı saldırılarına ve istilalarına maruz kalan İslâm dünyasını korumakla kendisinin bütün İslâm dünyasının koruyucusu olduğunu ileri sürmüştür. Süleymaniye Camiisi'nin kapılarından birinde Ebussuûd Efendi'nin yazmış olduğu kitabede Sultan Süleyman, “halîfetu'l-‘aziz... zıllu'l-lâh ‘alâ kâffatu'l-umem” olarak zikrediliyordu.⁵⁴⁵

İbn Kemal klasik hilâfet görüşünün bir devamı niteliğinde Peygamber efendimizden sonra dört halife devrinin yaşandığını, bunların hem yönetici hem de dinî anlamda mürşit olduklarını belirtip Emeviler'in ortaya çıkışını kastederek dört halife döneminden sonra emirlerin zuhûr ettiğini, bunların da âdil bir yönetimi sağlamakta halifelere layık bir iş yaptıklarını, onların yolunda ilerlediklerini, her dönemde zuhur eden müceddide benzer şekilde bir “sultan-ı adimü'lmisl ve azimü'ş-şânın” bu cihânda “nöbet-dârî” olduğunu iddia eder. Sonrasında bu tip hükümdarlık anlayışına Osmanlı padişahlarını numune gösterir. Ona göre bu mukaddes görev son iki yüz elli yıldır Âl-i Osman'a intikal etmiştir. Çünkü bu aileden gelen sultanlar hilâfet divanının sahibidir, İslam'ın ana direğidir, civardaki tüm sultanlardan, emirlerden öndedir ve bu nitelikleriyle de temayüz etmişlerdir.⁵⁴⁶

---

⁵⁴⁵ Halil İnalçık, a.g.e., s. 108-109.

⁵⁴⁶ Feridun Emecen, a.g.e., s.52.

Osmanlı fıkıh âlimleri, Osmanlı sultanlarının halifeliğini kabul ediyor ve bu hususta şu gerekçeleri öne sürüyorlardı: Hilâfet makamına gelecek kişi döneminin en güçlüsü olmalıdır ki buna hakk-ı seyf denilmekteydi. Bu iddiaya göre Sultan Selim döneminin en kudretli hükümdarı idi ve halifeliği böylece meşru sayılmaktaydı. Kânûni Sultan Süleyman dönemine bakıldığında bu gerekçeyi tam olarak desteklediğini görmekteyiz. Her ne kadar dönemin kaynakları hilafetin bir merasim sonucu intikal ettiğine dair bilgi vermese de, Sultan Selim'in İslâm dünyası üzerinde bütünleştirici bir etki oluşturması bazı kaynaklarda “hilâfet tahtının sultanı” şeklinde anılmasına neden olmuştur. Resmî belgelerde ise Mekke ve Medine'nin muhafızı (hâdimü'l-Haremeyn)⁵⁴⁷ şeklinde zikredilmiştir.⁵⁴⁸

Sultan Süleyman döneminde Osmanlı hilâfeti hususunda eser kaleme alan Lütü Paşa, halife olacak kişinin sorumluluklarını dile getirmektedir. Bu kimse İslâm

---

⁵⁴⁷ Abbâsîlerin akabinde teşekkül eden bazı İslâm devletleri sultanlarının ve bilhassa Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı padişahlarının kullandığı resmî unvanlarından biridir. Haremeyn şeklinde zikredilen Mekke ve Medine'nin hizmetkârı anlamına gelen bu unvanı ilk kullanan hükümdar Selâhaddîn-i Eyyûbî'dir. Bu unvana ait en eski kayıt ise Kudüs'teki 1193 tarihli Kubbetü Yûsuf'un kitâbesinde yer almaktadır. Memlûk sultanları da hâdimü'l-Haremeyn sıfatını sahiplenmişlerdir. Âşıkpaşazâde'nin eserinde, Mısır sultanına Osmanlılar tarafından “hâdim-i Haremeyn” şeklinde hitap edildiği ifade edilir. Osmanlılar Devleti'nin Suriye ve Mısır'ı ele geçirmesinden sonra hâdimü'l-Haremeyn unvanı Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı padişahları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Yavuz Sultan Selim bu unvanı, bir rivayete göre 1516 Mercidâbık seferinden sonra Halep'te büyük camide okunan hutbede, başka bir rivayete göre de 1517 Ridâniye zaferinin ardından Kahire'ye girdikten sonra kılınan cuma namazı esnasında almıştır. Bazı kaynaklarda yer alan anlatımlara göre, hutbede kendisinden “hâkimü'l-Haremeyn” diye söz eden hatibe hâdimü'l-Haremeyn demesi için uyarı Sultan Selim bu şekilde anılınca gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Bu unvana sahip olmanın mesuliyeti Mekke ve Medine'yi korumak, yani “hâmi'l-Haremeyn” olmaktır. Mekke ve Medine'nin Osmanlı yönetiminden çıkmasından sonra da “halife” unvanı ile birlikte hâdimü'l-Haremeyn unvanının kullanılmasına devam edilmiştir. 1922'de saltanatın kaldırılması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife ilan edilen Abdülmecid Efendi'ye “halife-i müslimîn ve hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn” şeklinde hitap edilmiştir. Fakat 3 Mart 1924'te hilâfetin kaldırılmasıyla beraber bu unvan da tedavülden kaldırılmıştır. Bu unvanı günümüzde Suudi Arabistan kralları kullanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz., Hulusi Yavuz, “Hâdimü'l-Haremeyn”, *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, s. 26-27.

⁵⁴⁸ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 407-414.

dinini ve hükümlerini yaşatacak, şer-i şerifin emir ve yasaklarına riayet edip onu uygulatacak, diğer İslâm coğrafyalarında yaşayan ehl-i İslâm kimselerce de kabul ve tasdik görececek ifadeleri ile Osmanlı Sultanlarının hilafet makamı üzerindeki haklarını somut örneklerle meşrulaştırmıştır. Hilâfetin Kureyş'ten olması gerektiğine dair açıklama yapan âlimlere karşı, bu zamanda önemli olanın İslâm dünyasını muhafaza etmek olacağını dile getirmiştir.⁵⁴⁹ Sultan Süleyman'ın girişmiş olduğu gazalardan dolayı Lütfi Paşa da onu tüm İslâm âleminin koruyucusu olarak nitelendirmektedir.

İslam halifesinin herhangi bir kavimden olması ya da belli bir coğrafyada doğmuş olması zarureti yoktur. Âlimler bir halifede bulunması gereken şartları şu şekilde özetlemiştir: İlk olarak adaletle hükmetmesi, duyu melekelerinin ve vücut organlarının sağlam olması, cesaret, İcmâ-i ümmetin kararlarına uygun fiiliyatta bulunmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin XVI. asırda Doğu'da ve Batı'da kazanmış olduğu zaferler, Sultan Süleyman devrinin "Kânûni Sultan Süleyman Çağı" olarak anılmasına vesile olmuştur.⁵⁵⁰ Sultan Süleyman Arapların, Perslerin ve Romalıların sultanı ünvanını almıştır. Oğlu II. Selim'e bırakmış olduğu en büyük miras, bütün İslâm âleminin başkanı anlamına gelen halife ve imâm ünvanları olmuştur.⁵⁵¹

İran ve Orta Asya Müslümanları da Osmanlı Devleti'ni Mısır'ı fetmetmeden önce İslâm dünyasının halifesi olarak kabul ediyordu. 1727 senesinde Afgan Şahı Eşref'le yapılan antlaşmada, Osmanlı Devleti tüm İslâm âleminin yegâne savunucusu ve hilafetin sahibi olarak kabul görmüştür. Akabinde yine bu düşünceyi Nadir Şah'a da kabul ettirme politikası gütmüşlerdir.⁵⁵²

---

⁵⁴⁹ Hamilton A.R. Gibb, "Lütfi Pasha On The Ottoman Caliphate", *Orients*, XV, 1962, s. 289-292.

⁵⁵⁰ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 147.

⁵⁵¹ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 162.

⁵⁵² Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 144.

1774⁵⁵³ senesinde zuhura gelen Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı meselesinde, Osmanlı Devleti, Müslüman dünyasının hamisi olması nedeniyle, kendisini İslâm dünyasının halifesi olarak göstermiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasındaki halife ile ilgili ifade 1779 Aynalı Kavak Tenkihnâmesinde de geçmektedir.⁵⁵⁴ Bu zamana kadar Osmanlı hilâfeti üzerinde çok durulmamış, Osmanlı'nın Kureyş'e mensup olmadığı dile getirilerek resmi anlamda hilâfetin intikali ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Osmanlılar devrinde halife unvanı yeni bir boyut kazanmış, Kureyş kabilesinden olma düşüncesini ortadan kaldırmıştı. Müslüman hükümdarlar bu unvanı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak değerlendirmiş, asıl gayenin ehl-i sünnet akidesini devam ettirmek ve Müslümanları korumak olduğunu dile getirmişlerdir. Halife sıfatını kullanmaya layık birisi varsa o kişi, İstanbul'u fethederek Hz. Peygamber'in hadisine mazhar olan Fatih Sultan Mehmet'tir. Yine Sultan Fatih'in halefi olan II. Bayezid için, Uzun Hasan'ın oğlu Yakup da “yüce hilâfet makamına yükselmiş olan haşmetli...” ifadeleri ile Osmanlı Sultanının İslâm dünyasının yegâne halifesi olduğu kabul edilmektedir. Akkoyunlu Sultanı Yakup, bu ifadelerini Sultan Selim için de kullanmıştır. Sultan Selim'in kardeşi Korkut da onun için “hilâfet sütunlarını diken, Allah'ın yeryüzündeki halifesi...” gibi ifadeleri dile zikretmiştir.⁵⁵⁵

Hilâfetin Kureyşliliği meselesi üzerinde âlimler farklı görüşler bildirmişlerdir. Araplar ise sadece Kureyş'e mensup kişileri halife olarak kabul etmektedirler. Bu da halifenin dini ikamet etmesi, İslam ümmetinin hakkını dünyevi ve uhrevi mahiyette koruması ile olmalıdır. Fakat siyasi gücü elinde bulunduramayan, İslâm dünyasını iç

---

⁵⁵³1768-1774 Osmanlı-Rus harbi sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Tatarlarının dini yönden Osmanlı halifesine bağlı kalacakları ve hutbenin de halife adına okunması kararlaştırıldı. Bu antlaşmada Osmanlı sultanı Müslümanların halifesi olarak kabul görmüştür. Detaylı bilgi için bkz., Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVI, Ankara 2002, s. 524-527.; Philip Hitti, *a.g.e.*, s. 971.; Hugh Kennedy, *a.g.e.*, s. 216.

⁵⁵⁴ Barthold, *a.g.e.*, s. 121.

⁵⁵⁵ Thomas W. Arnold, *a.g.e.*, s. 105-112.

ve dış tehlikelere karşı koruyamayan bir halifenin idaresinde İslâm dininin esaslarını yaşamak ve uygulamaya koymak mümkün olmayacaktır. Haçlı zihniyetindeki insanlar Müslümanlara eziyet edecek, dinlerini zorla değiştirmelerini isteyecek, kendi kural ve yasalarına uygulamaya koyacaklardır. Bu girişimlere mani olabilmek için Selahaddîn Eyyûbi, Baybars, Sultan Fatih, Sultan Selim ve Süleyman gibi kuvvetli İslâm hükümdarlarına ihtiyaç vardır ve İslâm âlemi için zaruriyet arzetedir.

Hiz. Peygamber hadis-i şeriflerinde: “Bu emirlik, Kureyş’e aittir. Dini ikame ettikleri müddetçe kim onlara karşı çıkarsa, Allah, onları yüz üstü ateşe sokar.”(Buhâri) şeklinde buyurmaktadır. Bu hadis-i şerife göre burada bir sınırlandırma vardır; yani dini esasları fiiliyata geçirdikleri sürece, ehl-i sünnet akidesinin ve İslam’ın kurallarını uyguladıkları, Müslümanlar dini vecibelerini yerine getirebildikleri sürece bu emirliğin Kureyş’te olduğu belirtilmektedir.⁵⁵⁶ Sultan Selim, hilâfet kurumunu Kureyş’in dışına taşıyarak, Osmanlı Devleti’nin şahsında yeniden yorumlamıştır.⁵⁵⁷

XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğu ile rekabet edebilecek tek Sünni güç Hindistan’daki Babür İmparatorluğuydu. Bu devletin imparatorları, dedeleri gibi halife unvanını kendilerine layık gördüler ve Ekber döneminden itibaren başkentlerine Darü’l-Hilâfet ismini verdiler. Ekber’in⁵⁵⁸ ünlü altın sikkesinde

---

⁵⁵⁶ Mahmut Şakir, *El Hilâfetü ve’l İmâmetü (Halifelik ve Emirlik)* çev. Bilal Uzun, Hak Yayınları, İstanbul 2016, s. 87.

⁵⁵⁷ Mustafa Alkan, *a.g.e.*, s. 127.

⁵⁵⁸ Sonrasında Hindular’la müslümanlar arasındaki çatışmaları engellemek amacıyla İslâmiyet, Hıristiyanlık, Zerdüştilik, Hinduizm, Budizm gibi farklı din ve inanç sistemlerinin kabul ettiği usulleri birleştirerek Dîn-i İlâhî adıyla yeni bir din ortaya koydu. Dîn-i İlâhî’nin, sayıları hiçbir zaman yirmiyi geçmeyen taraftarının “Allahüekber” ifadesini “Ekber tanrıdır” manasına gelecek biçimde kullanmaları İslâm âlimleri ve Müslümanlar tarafından nefretle eleştirildi. Detaylı bilgi için bkz. Enver Konukçu, “Ekber Şah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. X, İstanbul 1994, s. 542-544.

“Ulu Sultan, büyük halife” ibaresi geçmekteydi. Osmanlı Devleti’nin yüksek hâkimiyetini tanımak hiçbir zaman Babürlü siyasetinin bir parçası olmadı.⁵⁵⁹

XVII ve XVIII. asra gelindiğinde Osmanlı Devleti iki büyük problemle karşı karşıya kaldı. Bunlardan ilki 1683’te kaybedilen II. Viyana Muharasası diğeri ise 1699’da imzalanan Karlofça Antlaşması’dır. 1703’te zuhur eden Edirne İsyanı da devleti olumsuz yönde etkilemiştir. Bu isyanın devam ettiği günlerde Osmanlı Hanedanı yerine alternatif bir hanedanın devletin başına getirilmesi gündeme gelmiştir. Bu süreçte Osmanlı hanedanını savunan eserler kaleme alınmıştır.

Fezâil olarak ele alınan eserlerin kaynağını İbnü’l Arabî’nin yazmış olduğu Eş-Şeceretü’n-Numâniyye Fi’d-Devleti’l-Osmâniyye adlı eser oluşturmaktadır. Bu eser Osmanlı’nın hilâfetini ve seçkin bir nesebe intisap ettiğini dile getirmek gayesiyle sık sık kullanılmıştır. İbnü’l Arabî geleneğinin mühim temsilcileri arasında yer alan İsmail Hakkı Bursevî’nin bu noktada büyük gayretleri olmuştur. Sonraki dönemlerde Osmanlı hilâfetini meşrulaştırma gayretleriyle kaleme alınan eserlerde de İbnü’l Arabî’nin izleri görülür.⁵⁶⁰

Osmanlıların hilâfet iddiası zayıflamaya yüz tutan siyasi otoriteyi desteklemek gayesiyle gündün güne güçlenmekteydi. XVIII. asırdan itibaren bu düşünce Osmanlı’nın tüm İslâm âleminin yegâne halifesi şekline dönüştü.⁵⁶¹

XIX ve XX. asırlarda Osmanlı hilafetine dair birçok eser kaleme alındı. Osmanlı hilafeti hakkında ihmal edilen diğeri bir eser ise Mehmed Hafid Efendi tarafından yazılan Kitâbü Câmî’Fî Hakkı’l-Hilâfe ve’s-Saltana’dır. Eser III. Mustafa’ya takdim edilmiştir. İsminden de anlaşılacağı üzere mevzusu Osmanlı hilafeti ve Saltanatı üzerinedir. Osmanlı’nın son dönemlerinde hilafet ve saltanat üzerine yazılan eserler, önceki dönemlere nazaran daha çok yer kaplamaktadır.⁵⁶² Bu

---

⁵⁵⁹ Thomas W. Arnold, a.g.e., s. 159. Bâbürlüler hakkında geniş bilgi için bkz., Enver Konukçu, “Bâbürlüler” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IV, İstanbul 1991, s. 400-404.; Babürlü hilâfeti hakkında detaylı bilgi için bkz., Uğur Demir, a.g.e., s. 257-303.

⁵⁶⁰ Uğur Demir, a.g.e., s. 241-248.

⁵⁶¹ Halil İnalçık, a.g.e., s. 109.

⁵⁶² Uğur Demir, a.g.e., s. 249-256.

eserlerin yazılış amacı Osmanlı hilafet ve saltanatını sağlam temeller üzerine oturttarak meşrulaştırmak ve Osmanlı'nın bütün İslâm âleminin koruyucusu ve halifesi olduğunu izah etmektir.

Müslüman Arapların Kureyşilik, İranlıların Şiilik esasına dayalı olarak muhalefet ettikleri Osmanlı Hilafeti, klasik dönemde İran'a ve Kırım Hanlığı'nın işgali ile de Rusya'ya karşı ön plana çıkarılmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı sultanları, Rusya tarafından "bi'l-cümle Osmanlı teb'asının padişahı, bütün Müslümanların imamı" kabul edilmiştir. Osmanlı padişahlarının imametinin önemi, sömürgeciliğin en hızlı olduğu XIX. asrın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde giderek artmıştır. "İslam Birliği" siyasetini bir devlet siyaseti haline getiren II. Abdülhamid ile hilafet, Osmanlı İmparatorluğu içinde ittihâd-ı İslam'ın, esir Müslümanların bağımsızlıkları için de dünya Müslümanları arasında tesânüd i İslam'ın mihenk taşı haline gelmiştir.⁵⁶³

Arap coğrafyasında dört asır devam eden Osmanlı yönetimi, zaman ve bölgelere göre değişiklik arz etmekteydi. Dört asırlık Osmanlı idaresi sürecinde merkezi idare ile taşra arasında birçok problem teşkil etse de, coğrafi büyüklüğü, nüfusu ve Osmanlı'dan önceki süreçler göz önüne alındığında, bu sürecin bir istikrar ve barış devri olarak isimlendirilmesinde herhangi bir sakınca görülmemektedir.⁵⁶⁴

XX. asrın ilk çeyreğinde zuhur eden I. Cihan Harbi'nin sonrasında Hind Müslümanlarının⁵⁶⁵ Osmanlı hilâfetini İngiliz tahakkümüne karşı kullanmaları, Osmanlı'nın hilâfet kurumu üzerindeki iddiasının İslâm dünyası tarafından kabul gördüğünü gözler önüne sermiştir. Çünkü halifelik bütün İslâm âlemini tek bir çatı altında toplamaktaydı, bu kurumun gücünü kaybedip ortadan kaldırılması batılı güçlerin elini kuvvetlendirecekti.⁵⁶⁶ Sonraki süreçlere baktığımız zaman, I. Cihan

---

⁵⁶³ Mustafa Alkan, *a.g.e.*, s. 386.

⁵⁶⁴ Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁶⁵ Hindistan Müslümanlarının hilafet telakkileri hakkında detaylı bilgi için bkz., Abdulkadir Macit, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Hindistan Müslümanlarının Hint Hilafet Hareketi'nden Uluslararası Hilafet Konseyi'ne Uzanan Hilafet Anlayışları)*, İlem Yayınları, Ankara 2022, s. 279-332.

⁵⁶⁶ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 109.

harbinin sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan tedricen ayrılmaya başlayan millet ve ülkeler üzerinde emperyal güçlerin hâkimiyet tesis ettiğini görmek mümkündür.

Osmanlı padişahlarının hilafeti, TBMM tarafından saltanatın ilgasına kadar, dört halifeden sonraki görünümündedir. Bu görünüm, 1876'da yürürlüğe giren Kanun-ı Esasi'nin dördüncü maddesinde “Zât-ı hazret-i padişâhi hasbe'l-hilâfe din-i İslam'ın koruyucusu ve bi'l-cümle tebâ-i Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır.” hükmüyle yasal bir zemine oturtulmuştur.⁵⁶⁷

Neticede hilâfet kurumu, 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından ilga edilmesine kadar⁵⁶⁸, 396 sene Türklerde kalmıştır.⁵⁶⁹ Türkler, gerek hilâfet öncesi gerek de sonrasında İslâm dünyasının yegâne koruyucusu, mü'minlerin sığınağı haline gelmiştir. Günümüzde dahi Türkler İslâm dünyası için beklenendir.

---

⁵⁶⁷ Mustafa Alkan, *a.g.e.*, s. 387.

⁵⁶⁸ Hilafetin İlgasına dair detaylı bilgi için bkz., Ali Satan, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Hilafetin İlgasını Yeniden Değerlendirmek)*, İlem Yayınları, Ankara 2022, s. 271-278.

⁵⁶⁹ Hasan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 123.; Şehabettin Tekindağ, “Memlük Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 25, 1971, s. 37.

SONUÇ

Hız. Peygamber döneminde hem manevi hem de maddi vasıfları bünyesinde barındıran İslâm Devleti, 622 tarihinde Medine-i Münevvere’de teşekkül etmiştir. İslâm Devleti’nin kuruluşundaki gaye, Müslümanları her türlü sıkıntılardan korumak ve bunu da sistemli bir çatı altında gerçekleştirmektir. Sosyo-ekonomik açıdan toplumun ihtiyaçlarını gidermek ve refah seviyesini arttırmak düzenli bir organizasyonun neticesinde gerçekleştirilebilirdi. Hilâfet kurumu da bu sosyo-ekonomik yapının dünyevi ve uhrevi sahadaki farızaların yerine getirilebilmesi için, Hız. Peygamber’in ahirete intikali sonrasında Hız. Ebû Bekir ile başlayan sürecin bir neticesidir.

Hilâfet kurumu, hem devlet başkanlığı sorununu çözmek hem de Müslümanların dünya ve ahirette saadet ve selamete kavuşmasını temin için tesis edilen bir kurum olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmamızda da Hilâfet kurumunun tarihsel süreçteki mahiyetini, konumunu, itibarını ve geçirdiği evreleri ele almaya çalıştık. Dört halife (Hulefai Raşidin) devri ile başlayıp akabinde Emevîler, Abbâsîler, Endülüs Emevîleri ve Osmanlılara kadarki süreci ve Memlûk himayesindeki Abbâsî Hilâfeti’nin Osmanlılara geçişini ve Osmanlılarda nasıl bir anlam kazandığını değerlendirdik.

Hilâfetin Osmanlı Devleti’ne Sultan Selim ile intikal edip etmediği bahsi tarihsel süreçte sürekli tartışılmıştır. Ayrıca bu mesele hilafetin intikali bir merasim sonucunda mı gerçekleşti sorusu üzerinde değerlendirilmiştir. Geçmiş dönemlere baktığımız zaman genel kabule göre dört büyük halifeden sonra Emevîler, Abbâsîler, Selçuklu ve Memlûkler hilafet müessesesini ayakta tutan, muhafaza eden güçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada hilâfetin intikali bahsine dair, hilâfet Osmanlılarına resmi bir merasim ile mi geçti yoksa geçmedi mi sorusundan evvel önemli bir nokta vardır ki bu da hilâfet kurumunun asıl gayesi nedir, Abbâsî halifesi Mûtevekkil’in halifelik vasıflarını üzerinde barındırıp barındırmadığının tespit edilmesi gerekmektedir.

Sultan Selim Memlük Devleti'nin üzerine yürümeden önce Safevîlere karşı Çaldıran Meydan Muharebesi'nde galip geldi. Sultan Selim'in bir yıl sonra Safevîler üzerine tekrardan sefere çıkma niyeti üzerine bu haberi alan Memlûkler Safevîlere bir elçilik heyeti gönderir ve bunun akabinde Memlûkler ve Safevîler arasında bir ittifak yapılır. İslam geleneği üzerine sünni bir otoritenin şii bir anlayışa sahip devletle yapılan ittifaka cevaz vermesi söz konusu değildir. Halifenin böyle bir ittifak girişimine cevaz vermesi onun Memlûk tahakkümü altında olduğunun bariz bir göstergesidir. Şayet böyle bir şey olmasaydı bu ittifaka mani olur, uygun görmezdi.

Hilâfet aslında devlet başkanlığı anlamına gelmektedir. Bu yönüyle Peygamber efendimizden sonraki süreçte maddi ve manevi unsurları kendinde barındırıp İslâm dünyasının müreffeh bir şekilde yaşamasını ve hiçbir tesir ve baskı altında kalmamasını temin etme meselesidir. Ayrıca hilafet makamı İslam devletlerinde sultan olacak kişinin sultanlığını onaylayan önemli bir meşruiyet kaynağıdır. Memlûk Devleti otoritesi altında sessiz kalan halifenin sultanların yönlendirmesiyle karar aldığını görmekteyiz böyle bir halifenin otoritesinden kesinlikle bahsedilemez. Otorite sahibi bir halifenin, kılıç, kalem ve hüküm sahibi olması gerekmektedir.

Tarihsel süreçte Selçuklular ve Memlûkler, halifelik makamını koruma altına almıştır. Selçuklularda Tuğrul Bey 1055 senesinde Bağdat'a girerek Abbâsî halifesini Şii Büveyhi tahakkümünden kurtardı yani halifenin sîyasi ve manevi erkini ona tekrardan teslim etti. Keza Sultan Baybars, 1258 senesinde Hülâgû'nün Bağdat'ı istila girişimi sonucunda Abbâsî halifesini ve beraberindekileri Mısır'a götürdü ve gerek kendi meşruiyetini gerekse halifenin manevi nüfuzunu 1261'de tekrardan şekillendirdi. Yani hilâfet kurumunu kontrollü olarak burada tekrardan ihya etti. Ruhani bir makam, sembolik tarafla devam ettiriliyor. Siyasi erk Memlûk sultanlarında; fakat sembolik olarak yaşayan, saygı duyulan, İslâm'ın birliğini ve dirliğini devam ettiren bir makam var. Bundan dolayıdır ki bizim tarihimizde hilâfet kurumu 1055, 1258 ve 1517 tarihlerinde üç önemli safhadan geçmiştir. Türklerin bu süreçte Şii hegemonyasına karşı hilâfeti koruyan ve hilâfet kurumuna gücünü tekrardan teslim eden bir misyonu üstlendiğini görmekteyiz.

Üçüncü bir safha ise Sultan Selim'in Mısır'a yönelik izlediği bir politika neticesinde zuhur etmektedir. Bu sefer de Selim Han halifeye daha doğrusu halifelik makamını eski güç ve otoritesini kazandıracak, onu bir dünya gücü mesabesine ulaştıracaktır. Sultan Selim, hilâfetin merkezi olan ve Abbâsî halifelerinin gölge halifeler olarak nitelendirildiği Memlûk Devleti ile 1516 Mercidâbık ve 1517 Ridâniye seferini düzenlediğinde halife de savaş meydanında idi. Halifeyi esir aldı ve onu İstanbul'a gönderdi.

Halifenin hür olması, hilafet makamına geçmek için temel şartlar arasında yer almaktadır. Aksi takdirde esir bir halifenin hilâfet makamında bulunması mümkün değildir, halife tutsak olamaz. Nitekim esir bir halife hilâfet kurumunun gerekçelerini, hükümlerini yerine getiremez, özgür bir şekilde karar alamaz, birilerinin hegemonyası altında kalır. Savaş neticesinde halife esir olduysa şayet şöyle bir durum tahakkuk etmelidir: Sultan Selim ya onu tekrardan hilâfet makamına geçirecek ya da halifenin idaredeki vazife süresinin tamamen son bulması lazım gelir.

Farklı nedenlerden dolayı Memlûk gölgesinde bulunan Abbâsî halifelerini tam manasıyla, teşekküllü bir biçimde halife olarak addetmemiz mümkün görünmemektedir. Özellikle 1261 senesinden sonra Abbâsî hilâfeti Memlûk sultanlarının gölgesi altında devam etmekteydi, halife nokta-i nazarında siyasi bir gücün eksikliğinden bahsedilemez. Şunu da ifade edelim ki halife illaki tek olmak zorunda değildir. Bir devlette, ülkede ya da beldede tek bir halife olur. Sonraki uygulamalarda görüldüğü üzere farklı coğrafyalarda ikinci, üçüncü bir halife zuhur etmiştir.

Sünni İslâm'ın tek bir halifesi varken, akabinde Şii Fatımiler de bir halife öne sürmüşlerdir. Endülüs'te Emevîlerin öne sürdüğü bir halife vardı. Aynı coğrafyada ikinci bir halifenin zuhur etmesi fitneye sebep olacağından öldürülmelidir. Bu İslâm dünyasının birliği ve dirliği adına önem arz etmektedir. İlk biat edilen kimse halifedir. Fakat ayrı beldelerde halifeler olabilir. Bu da İslâm coğrafyasının genişlemesi, fetihlerin hız kazanmasının, ilayı kelimetullah yolunda cihat hizmetinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Sultanı II. Murat kendisi için Padişah-ı âlem penâh ifadesini kullanıyor yani bütün cihan halkının sığındığı kimse anlamına gelmektedir. Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid de halife unvanlarını kullanıyorlar. Çünkü onlar da İslâm dünyasının sığındığı kimselerdi. Osmanlı sultanlarının halife unvanını kullanması aslında siz bu makamı koruyamıyorsunuz, İslâm'a en güzel bir hizmet ederiz, insanlığın hamisi biziz anlamına gelmektedir. Bir anlamda halife kavramı, İslâm dünyasına hizmet için bir yarış şeklinde ifade edilebilir. Emir Timur da kendisini zamanın müceddidi, yenileyeni, İslâm'ın hamisi şeklinde telakki eder.

Günümüzde halen Osmanlı'nın hilâfeti devralıp almadığına dair söylem ve tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmalar Sultan Selim'in nasıl devraldığı nerede devraldığına dair söylemlerdir. Bu söylem ve tartışmalardan önce değinilmesi gereken husus, Memlûk Devleti özellikle de III. el Mütevekkil bir halifede olması gereken temel şartları ve sorumlulukları üzerinde barındırıyor muydu? Bu hususların da tartışılması gerekmektedir.

Sultan Selim, Memlûkler üzerine sefer düzenlemeden evvel Safevîler üzerine yürüyor ve onlara büyük bir hezimet yaşıyor. Bu süreçte Memlûkler İran'a elçi gönderir ve onlarla bir ittifak ve antlaşma girişiminde bulunurlar. Böyle bir ortamda Sünni İslâm dünyasının halifesinin böyle bir girişime müsaade etmesi, cevaz vermesi doğru olur mu? Kaldı ki Memlûkler şunu da ifade ediyorlar: Anadolu'yu aldığımız zaman burasını size vereceğiz, devredeğiz. Bu zaviyeden bakıldığında, halife Memlûk hâkimiyeti altında esir gibi değilse şayet böyle bir şeyi desteklemesi, onay vermesi sünni anlayışa göre kabul edilebilir mi? Bu ahvalde sultan ne derse onu yapan bir halife görünümü belirlemektedir ve böyle bir halife olamaz. Çünkü halife siyasi ve uhrevi gücü elinde bulundurmalıdır. İslâm dünyasının menfaatlerini gözetmelidir. Halifenin elinde kılıç olmalıdır, kalem olmalıdır, siyasi erk olmalıdır.

1258 Moğolların Bağdat'ı işgali sonrasında halifelik makamı yetki ve otoritesini kaybetmiş, bu tarihten sonra aslında hilâfet kurumu inkıraza uğramıştır. Sultan Baybars misalinde olduğu gibi Sultan Selim nokta-i nazarında da hilâfet kurumu tekrardan vücut buldu. Selim Han ile birlikte sahip olduğu ve hak ettiği yetki ve gücü tekrardan kazanarak Sultan Süleymanla birlikte bu gücünü pekiştirerek

cihanşümül bir hale geldi. Bundan dolayıdır ki Sultan Selim'in özel ya da resmi bir merasimle hilâfeti devralması gerekmiyor. Ve bunu dile getiren çağdaş bir kaynak da yok. Bu durum çok sonrasında yazılan eserlerde dile getirilmektedir. Hatta Sultan Selim, Memlûk âlimlerine hilâfetin intikali için herhangi bir şart gerekir mi şeklinde sorunca onlar dahi bunu reddediyorlar. Mesele bütün İslâm âleminin koruyuculuğunu üstlenme, şeriatı, Allah'ın hükümlerini yeryüzünde uygulama meselesidir.

Hilâfetin intikali ile ilgili ben sana bu makamı terk ediyorum gibi bir ifade de söz konusu değildir. Kamil manada hilâfetin uygulanması meselesi, devlet başkanlığı ile ilgilidir. Halifenin siyasi gücü elinde bulundurması şartı vardır. Dolayısıyla dört halife, Emevî ve Abbâsî uygulamalarında halife aynı zamanda siyasi gücü de üzerinde barındırmaktaydı. Seferlere katılır, orduya komuta eder, adaleti tesis ederlerdi. Bu şartların tümünü Sultan Selim'in şahsında görebiliyoruz.

Kutsal emanetlerin hilâfet makamının intikali ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Kutsal emanetler İstanbul'a gelmeseydi, Sultan Selim halife olmayacak mıydı? Kutsal emanetlerin İstanbul'da olması muhakkak manevi nüfuz anlamında artı bir güç unsurudur. Kutsal emanetlerin İstanbul'a getirilmesi somut bir anlam ifade etmekteydi. Bu durum, onun İslâm dünyasında tanınmasında ve kabul görmesinde etkin oldu. Osmanlı ile beraber hilâfet evrensel bir anlam kazandı, bunu Osmanlı'nın bir dünya gücü haline geldi Sultan Süleyman zamanında belirgin bir şekilde görmekteyiz.

Diğer bir mesele ise halifenin seçimine dair net, kesin bir hükmün bulunmamasıdır. Böyle bir hüküm olsaydı hilâfetin Osmanlı'ya intikalinde bu şartların yerine getirilmesi gerekirdi ve ona göre hüküm verilirdi. Sahâbe-i Kirâm dönemlerinde farklı seçim usulleri uygulanmaktaydı, söylediğimiz gibi net bir hüküm ve çerçeve yoktu.

Hz. Ebu Bekir sahabenin ileri gelenlerinin ittifakı doğrultusunda halife oldu. Hz. Ömer vasiyet yolu ile halife seçildi. Hz. Osman şura yolu ile halife oldu. Hz. Ali ve Muâviye'nin hilâfet makamına gelmeleri ise cebir yolu ile oldu. Muâviye'den sonraki süreçte ise oğlu Yezid'i tayin etmesi doğrultusunda saltanat usulü benimsendi ve sonrasında bu yöntemle halifeler, hilâfet makamına geldiler.

Sultan Selim'in hilâfet makamına gelişi de cebir yoluyla. Yani savaştı, esir aldı ve bütün İslâm âleminin lideri konumuna yükseldi. İleri gelen kimselerin biati zamanla milletin de biatı olarak kabul görmesi anlamına gelmekteydi. Burada mühim olan nokta halifenin halka karşı nasıl muamelatta bulunacağı meselesidir. Yer, zaman mefhumu değildir. Çünkü halifede aranması gereken şartların başında İslâm'ın hükümlerini uygulamak ve halkı gözetmek gelir.

Halife halkın menfaatlerini korumalı, şer-i şerifin hükümlerini yerine getirmelidir. Hulasa intikal ve usullerinden ziyade, halifenin kural ve eylemleri, uygulama biçimleri, muamele tarzı önemlidir. Ayrıca hilafetin intikal yöntemine dair İslam dini herhangi bir seçim usulü belirlememiştir. Farklı seçim usullerinin denendiğini sahabe-i Kirâmın uygulamalarında görebiliriz. Farklı seçim usullerinin olması farklı durumlarda önem kazanabilecek genişlik ve zenginlik olarak kabul edilmelidir.

Hilafetin sadece Kureyş soyuna mensup birinin geçeceğini kabullenmek, kalem, kılıç ve hüküm yönünden otoriter bir liderin olması demektir. Geçen zaman zarfında böyle bir kişinin bulunamaması demek İslam dünyasının muhafaza edilmesi yönünde bir boşluk demektir. Bu boşluğu sezen güçler ise özellikle haçlı zihniyetinde olduğu gibi İslâm âleminin zarar görmesi demektir. Bundan dolayıdır ki Sultan Selim kalem, kılıç ve hüküm yönünden dirayetli bir hükümdar olmasıyla onun herhangi bir kabileye mensubiyetinden önce İslâm dünyasının halarını koruyabilecek ve Allah'ın hükümlerini yeryüzüne uygulayabilecek bir güce sahip mi değil mi ona bakmalıyız.

XVI. asrın ilk yarısına bakıldığında Anadolu'daki karışıklıkları gidermesi, İspanyol ve Portekizlere karşı mukavemet edemeyen Memlûklere son vermesi onun bu makamı ne denli hak ettiğini gözler önüne sermektedir. Sonraki süreçte görüleceği üzere İslâm âleminin başında Sultan Selim, Sultan Süleyman gibi dirayetli hükümdarların olmayışı İslâm dünyasını büyük problemlerle karşı karşıya bırakacaktır.

Dünyadaki küresel güçlerin tesiriyle özellikle okyanus devrimi ve sanayi inkılabı sonrasında mevcut durumun değişmesi, güç dengesinin doğudan batıya

geçiş, emperyalizmin de ortaya çıkışıyla Avrupalı devletlerin hâkim güç olmasına ve İslâm dünyasına zarar vermelerine neden olacaktır. Bu nedenle bu çalışmada vurguladığımız en önemli unsur sultanın bir kavme mensubiyeti, kureyşli olup olmaması değil, İslâm dünyasında kabul gören, ümmetin haklarını savunabilecek bir siyasi güç olup olmadığı meselesidir.

Siyasi açıdan zayıf olan kavimler ya da milletler başka güçlerin kanun ve dayatmaları ile amel edeceği için, kendi din, gelenek ve göreneklerini tam manasıyla yaşayamayacaktır. Yaşayabilmek için siyasi gücü elinde bulunduran otoriter hükümdarlara ihtiyaç vardır. Asıl önemli olan mesele budur. Hilafetle ilgili ümmetin durumuna, toplumun yapısına göre farklı coğrafyalarda farklı usuller denenebilir. Ayrıca bu usuller süreç içerisinde değişikliklere de maruz kalabilir. Sonuç itibariyle hilâfet kurumu için bir nesep ya da farklı bir şart ileri sürmek anlamsız ve yersiz olacaktır. Temelde en önemli husus, İslâm âlemini ve İslâm kültürel değerlerini her türlü iç ve dış tehditlere karşı muhafaza etmektir. Bu da siyasi güç ve otorite ile olur. Aksi halde bir halife Kureyş'e mensup olup, İslâm dünyasının liderliğini, koruyuculuğunu üstlenemez ve yerine getiremezse, Kureyş'e mensubiyet sadece sembolik bir hal alır.

Müslümanlar ya da herhangi bir topluluk için en önemli husus, adaletin gözetilmesi, güven duygusu, her türlü kötülüklerden korunma, manevi ve maddi gereksinimlerini özgür bir şekilde yerine getirebilmektir. Bu da bir kavmin ya da ulusun başında bulunan güçlü ve otoriter bir lider ile gerçekleştirilebilir. Bütün bu gereksinimleri karşılayabilecek yetki ve otoriteyi Sultan Selim ve onun halefleri dönemlerinde görebilmekteyiz. Bu yüzdendir ki Sultan Selim hilafeti bir merasim sonucu mu aldı, Kureyş'e mensubiyeti var mıdır sorularını cevaplamak ve tartışmak yersiz olacak ve tartışma konusu olmaktan öteye gitmeyecektir.

Sonuç itibariyle Osmanlı sultanlarının Büyük Selçuklu Devleti'nden kalan mirasa ek olarak, Sultan Selim'den çok önceleri bile, bilhassa cihat ve gaza ruhuyla Hıristiyan dünyasına karşı giriştikleri fütihat ve gaza girişimleri ile elde ettiği büyük başarılar sonucu, Müslüman halkı himaye etmeye başlaması tüm Türk dünyasında olduğu gibi İslâm âleminde de akis bulmuştur. Bu nedenle Osmanlı devleti Sultan

Selim'den önce de Türk ve İslâm dünyasındaki otoritesini kuvvetlendirmesiyle, fiili olarak kılıç hakkı nedeniyle halifenin vazifelerini içeren, halifelik ve hilâfet unvanlarını rahat bir şekilde kullanmıştır. Türk sultanları, Türk Devlet telekkisi çerçevesinde, kendi iktidarına ortak bir otorite tanımayan mutlak karakterini de her zaman korumuştur. Osmanlı'dan önceki süreçte Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Tolunoğulları, İhşîdiler, Eyyubiler, Memlükler gibi Türk İslâm devletleri dönem dönem haçlılarla mücadele etmişler, İslâm'ın esaslarının öğretilmesi ve sapık fırkalara karşı mücadele edilmesi için medreseler inşa etmişler, buralarda Hz. Allah'ın şeriatını, hükümlerini, ehl-i sünnet akidesini öğretmişler, İslâm halifelerini de iç ve dış tehlikelere karşı bizzat kendileri korumuşlardır.

EKLER

1. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN HALİFELERİ

Numara	İsim	Saltanat Süresi
1.	H. Ebû Bekr	632-634
2.	H. Ömer	634-644
3.	H. Osman	644-656
4.	H. Ali	656-661

2. EMEVÎ HALİFELERİ

A. Sufyânî Kolundan Gelenler		
Numara	İsim	Saltanat Süresi
1.	I. Muâviye b. Ebû Süfyân	661-680
2.	I. Yezîd b. Muâviye	680-683
3.	II. Muâviye b. Yezîd	683-684
B. Mervânî Kolundan Gelenler		
Numara	İsim	Saltanat Süresi
4.	I. Mervân b. Hakem	684-685
5.	Abdülmelik b. Mervân	685-705
6.	I. Velîd b. Abdülmelik	705-715
7.	Süleyman b. Abdülmelik	715-717

8.	Ömer b. Abdülazîz	717-720
9.	II. Yezîd b. Abdülmelik	720-724
10.	Hişâm b. Abdülmelik	724-743
11.	II. Velîd b. II. Yezîd	743-744
12.	III. Yezîd b. I. Velîd	744-
13.	İbrâhim b. I. Velîd	744-
14.	II. Mervân b. Muhammed	744-750

3. ABBÂSÎ HALİFELERİ

Numara	İsim	Saltanat Süresi
1.	Ebü'l-Abbas es-Seffâh	750-754
2.	Ebü Ca'fer el-Mansûr	754-775
3.	Muhammed el-Mehdî	775-785
4.	Mûsâ el-Hâdî	785-786
5.	Hârûnürreşîd	786-809
6.	Emîn	809-813
7.	Me'mûn	813-833
8.	Mu'tasım-Billâh	833-842
9.	Vâsiq-Billâh	842-847
10.	Mütevekkil-Alellah	847-861
11.	Müntasır-Billâh	861-862
12.	Müstain-Billâh	862-866

13.	Mu‘tez-Billâh	866-869
14.	Mühtedî-Billâh	869-870
15.	Mu‘temid-Alellah	870-892
16.	Mu‘tazîd-Billâh	892-902
17.	Müktefî-Billâh	902-908
18.	Muktedir-Billâh	908-932
19.	Kâhir-Billâh	932-934
20.	Râzî-Billâh	934-940
21.	Müttakî-Lillâh	940-944
22.	Müstekfî-Billâh	944-946
23.	Mutî‘-Lillâh	946-974
24.	Tâî‘-Lillâh	974-991
25.	Kâdir-Billâh	991-1031
26.	Kâim-Biemrillâh	1031-1075
27.	Muktedî-Biemrillâh	1075-1094
28.	Müstazhir-Billâh	1094-1118
29.	Müsterşid-Billâh	1118-1135
30.	Râşid-Billâh	1135-1136
31.	Muktefî-Liemrillâh	1136-1160
32.	Müstencid-Billâh	1160-1170
33.	Müstazî-Biemrillâh	1170-1180
34.	Nâsır-Lidînillâh	1180-1225

35.	Zâhir-Biemrillâh	1225-1226
36.	Müstansır-Billâh	1226-1242
37.	Müsta‘сім-Billâh	1242-1258
MISIR ABBÂSÎ HALİFELERİ		
1.	Müstansır-Billâh Ebü'l- Kâsım Ahmed	1261-
2.	Hâkim-Biemrillâh Ebü'l- Abbas Ahmed I	1261-1302
3.	Müstekfî-Billâh Ebü'r- Rebî‘ Süleyman I	1302-1340
4.	Vâsiķ-Billâh Ebû İshak İbrâhim	1340-1341
5.	Hâkim-Biemrillâh Ebü'l- Abbas Ahmed II	1341-1352
6.	Mu‘tazıd-Billâh Ebü'l- Feth Ebû Bekir	1352-1362
7.	Mütevekkil-Alellah Ebû Abdullah (1. hilâfeti)	1362-1377
8.	Mu‘tasım-Billâh Ebû Yahyâ Zekerıyyâ (1. hilâfeti)	1377-
9.	Mütevekkil-Alellah Ebû Abdullah (2. hilâfeti)	1377-1383
10.	Vâsiķ-Billâh Ebû Hafs Ömer	1383-1386

11.	Mu‘tasım-Billâh Ebû Yahyâ Zekeriyâ (2. hilâfeti)	1386-1389
12.	Mütevekkil-Alellah Ebû Abdullah (3. hilâfeti)	1389-1406
13.	Müstaîn-Billâh Ebü'l-Fazl el-Abbâs	1406-1414
14.	Mu‘tazîd-Billâh Ebü'l-Feth Dâvûd	1414-1441
15.	Müstekfî-Billâh Ebü'r-Rebî‘ Süleyman II	1441-1451
16.	Kâim-Biemrillâh Ebü'l-Bekâ Hamza	1451-1455
17.	Müstencid-Billâh Ebü'l-Mehâsin Yûsuf	1455-1479
18.	Mütevekkil-Alellah Ebü'l-Îz Abdülazîz	1479-1497
19.	Müstemsik-Billâh Ebü's-Sabr Ya‘kûb (1. hilâfeti)	1497-1508
20.	Mütevekkil-Alellah Muhammed (1. hilâfeti)	1508-1516
21.	Müstemsik-Billâh Ebü's-Sabr Ya‘kûb (2. hilâfeti)	1516-1517
22.	Mütevekkil-Alellah Muhammed (2. hilâfeti)	1517-

4. ENDÜLÜS EMEVÎ HÜKÜMDARLARI

Numara	İsim	Saltanat Süresi
1.	I. Abdurrahman	756-788
2.	I. Hişâm	788-796
3.	I. Hakem	796-822
4.	II. Abdurrahman	822-852
5.	I. Muhammed	852-886
6.	Münzir	886-888
7.	Abdullah	888-912
8.	III. Abdurrahman	912-961
9.	II. Hakem	961-976
10.	II. Hişâm	976-1009
11.	II. Hişâm (ikinci defa)	1010-1013
12.	II. Muhammed	1009-
13.	Süleyman el-Müstâin	1009-
14.	Süleyman el Müstâin (ikinci defa)	1013-1016
15.	Hammûdî hâkimiyeti	1016-1018
16.	IV. Abdurrahman	1018-
17.	Hammûdî hâkimiyeti (ikinci defa)	1018-1022
18.	V. Abdurrahman	1022-1024

5. FÂTIMÎ HALİFELERİ

A. İfrîkiye'de		
Numara	İsim	Saltanat Süresi
1.	Ubeydullah el-Mehdî	909-934
2.	Kâim-Biemrillâh	934-946

3.	Mansûr-Billâh	946-953
4.	Muiz-Lidînillâh	953-975
B. Mısır'da		
1.	Muiz-Lidînillâh	972-975
2.	Azîz-Billâh	975-996
3.	Hâkim-Biemrillâh	996-1021
4.	ez-Zâhir-Lii'zâzidînillâh	1021-1036
5.	Müstansır-Billâh	1036-1094
6.	Müsta'î-Billâh	1094-1101
7.	Âmir-Biahkâmillâh	1101-1130
8.	Ebû Ali Ahmed b. Efdal el-Küteyfât'ın hâkimiyeti	1130-1131
9.	Hâfız-Lidînillâh	1131-1132
10.	Zâfir-Bia'dâillâh	1132-1149
11.	Fâiz-Binasrillâh	1149-1154
12.	Âdîd-Lidînillâh	1160-1171

6. BÜVEYHÎ HÜKÜMDARLARI

1. Fars ve Hûzistan Kolu		
Numara	İsim	Saltanat Süresi
1.	İmâdüddevele Ali	934-949
2.	Adudüddevele	949-983
3.	Şerefüddevele	983-990
4.	Samsâmüddevele	990-998
5.	Bahâüddevele	998-1012
6.	Sultânüddevele	1012-1021
7.	Müşerrifüddevele	1021-1024
8.	Ebû Kâlicâr	1024-1048
9.	Fülâd Sütûn	1048-1056
10.	Şebânkâre reisi	1056-

	Fazlûye'nin hâkimiyeti ele geçirmesi	
2. Kirman Kolu		
1.	Muizzüddeve Ahmed	936-949
2.	Adudüddeve	949-983
3.	Samsâmüddeve	983-998
4.	Bahâüddeve	998-1012
5.	Kıvâmüddeve	1012-1028
6.	Ebû Kâlicâr	1028-
7.	Kirman Selçukluları'nın kuruluşu	1048-
3. Cibâl Kolu		
1.	İmâdüddeve Ali	932-
2.	Rüknüddeve Hasan	947-977
4. Hemedan ve İsfahan Şubesi		
1.	Müeyyidüddeve	977-983
2.	Fahrüddeve Ali	983-997
3.	Şemsüddeve	997-1021
4.	Semâüddeve	1021-1028
5.	Kâkûye hânedanı hâkimiyeti	1028-
5. Rey Şubesi		
1.	Fahrüddeve Ali	977-997
2.	Mecdüddeve Rüstem	997-1029
3.	Gazneliler'in hâkimiyeti	1029-
6. Irak Kolu		
1.	Muizzüddeve Ahmed	945-967
2.	Bahtiyâr	967-978
3.	Adudüddeve	978-983
4.	Samsâmüddeve	983-987
5.	Şerefüddeve	987-989

6.	Bahâüddeve	989-1012
7.	Sultânüddeve	1012-1021
8.	Müşerrifüddeve	1021-1025
9.	Celâlüddeve	1025-1044
10.	Ebû Kâlicâr	1044-1048
11.	el-Melikü'r-Rahîm	1048-1055
12.	Selçuklu hâkimiyeti	1055-

7. OSMANLI HALİFELERİ

Numara	İsim	Saltanat Süresi
1.	Selim I	1517-1520
2.	Süleyman I	1520-1566
3.	Selim II	1566-1574
4.	Murad III	1574-1595
5.	Mehmed III	1595-1603
6.	Ahmed I	1603-1617
7.	Mustafa I	1617-1618
8.	Osman II	1618-1622
9.	Mustafa I (ikinci defa)	1622-1623
10.	Murad IV	1623-1640
11.	İbrahim I	1640-1648
12.	Mehmed IV	1648-1687
13.	Süleyman II	1687-1691
14.	Ahmed II	1691-1695
15.	Mustafa II	1695-1703
16.	Ahmed III	1703-1730
17.	Mahmud I	1730-1754
18.	Osman III	1754-1757
19.	Mustafa III	1757-1774
20.	Abdülhamid I	1774-1789

21.	Selim III	1879-1807
22.	Mustafa IV	1807-1808
23.	Mahmud II	1808-1839
24.	Abdülmecid	1839-1861
25.	Abdülaziz	1861-1876
26.	Murad V	1876 (3 ay)
27.	Abdülhamid II	1876-1909
28.	Mehmed Reşad	1909-1918
29.	Mehmed Vahidddn	1918-1922
30.	Abdülmecid Efendi (Türkiye Cumhuriyeti)	1922-1924

KAYNAKÇA

ABDURRAHMAN ALİ HACCI, *İslâmi Fetih'ten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*, İlkharf Yayınevi, çev. Kadir Kınar, İstanbul 2017.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Selçuklular Devri Halifelik Telakkisi)*, İlem Yayınları, Ankara 2022.

AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı Tarihi II*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

AĞALARLI, Mübariz, "XVI. Yüzyılın Başlarında Safevi Devleti İle Memlük Devleti Arasında Siyasi İlişkilere Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 2010.

AĞIR, Abdullah Mesut, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlük Türk Devleti (1250-1517)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

_____, "Memlük Sultanlarının Gölgesi Altında Hilâfet Kurumu", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 10, 2011.

AĞIRAKÇA, Ahmet, "İhşidiler", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul 2000.

AHMET CEVDET PAŞA, *Dört Büyük Halife Devri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015.

_____, *Tarih-i Cevdet*, c. I, İstanbul 1994.

AHMET VEFİK PAŞA, *Lehçe-i Osmanî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

AKA, İsmail, *Timurlular*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2019.

AKKOR, Mahmut, "Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilâfetin İlgası", *History Studies – International Journal Of History*, Vol. 4/1, 2012.

AKKUŞ, Mustafa, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi", *Ortaçağ Tarihi*, edit. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2016.

AKSOY, Numan Durak, “Tarihsel Bakımdan Halifelik”, *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, 2009.

AKTAN, Ali, *Başlangıcından Emevîlerin Sonuna Kadar İslâm Tarihi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2010.

_____, Sultan Kutuz ve Ayn Câlût Zaferi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. ?, sayı 10, 1991.

_____, Mısır’da Abbâsî Halifeleri, *Bellekten*, c. LV, sayı 214, 1991.

AKYÜREK, Yunus, “Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir’in Fethi”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXII, S. 1, 2013.

ALGÜL, Hüseyin, “Ensar”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XI, İstanbul 1995.

ALKAN, Mustafa, *Osmanlılarda Hilâfet 1517-1924*, Nobel Yayınları, Ankara 2022.

_____, “İslam Dünyasının Yönetilme (Hilâfet) Sorunu”, *I. Dünya Savaşı'nın 100. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Esam Yayınları, 2015.

_____, “Osmanlı Devletinin “İslam Birliği” Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması”, *Akademik Bakış*, c. 9, sayı 18, Yaz 2016.

ALKHATEEB, Fıras, *Lost Islamic History (Kayıp İslâm Tarihi)*, çev. Mustafa Alican, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Cem Sultan*, Kapra Yayıncılık, Haz. Hasan Hüseyin Güler, İstanbul 2021.

ARAF SÛRESİ, *Âyet-i Kerîme 69 -74 -142*.

ARSLANTAŞ, Yüksel, “Memlük-Moğol Mücadelesi ve Ortadoğu Tarihine Etkileri”, *Bellekten*, c. LXVII, sayı 250, Ankara 2003.

ATÇEKEN, İsmail Hakkı, “Velid II”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVIII, İstanbul 2013.

_____, “Tarık b. Ziyâd”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XL, İstanbul 2011.

ATTAR, Şeyh Hasan, *İslâm'da Hilâfet ve Osmanlı Hilâfeti'nin Önemi*, Özgü Yayıncılık, İstanbul 2011.

ATASOY, Nurhan, “Hırka-i Saâdet”, *DİA*, c. XVII, İstanbul 1998.

AVCI, Casim, “Ali b. Hüseyin Mes'ûdî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, Ankara 2004.

_____, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Abbâsiler ve Hilafet)*, İlem Yayınları, Ankara 2022.

AYALON, David, L'Esclavage du Mamelouk (Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi), çev. Samira Kortantamer, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 4, S. 11.

AYAZ, Fatih Yahya, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

_____, “Erken Dönem Memlûk Tarihçilerinin Bağdat'ın Moğollar Tarafından İstilâsıyla Alâkalı Rivayet ve Yorumları”, *İslâm Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2008.

_____, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

AYCAN, İrfan, “Muâviye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXX, İstanbul 2005.

_____, “Mervân I'”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IXXX, Ankara 2004.

AZİMLİ, Mehmet, *Halifelik Tarihine Giriş*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.

_____, *İslâm Akide Sisteminde İmâmet*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Konya 1997.

BAKARA, 2/30.

BALTACI, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

BARBARO, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

BARTHOLD, Vasilij Vladimiroviç, *Halife ve Sultan*, Yeditepe Yayınları, çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2012.

BAŞAR, Fehameddin, “Fetret Devri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XII, İstanbul 1995.

BEYDİLLİ, Kemal, “İgnatius Mouradgea d'ohsson”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IX, İstanbul 1994.

_____, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVI, Ankara 2002

BİLGE, Mustafa L., “Zürey'iler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLIV, İstanbul 2013.

BİLGİLİ, Ali Sinan, “Tarsus”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XL, İstanbul 2011.

BOSTAN, İdris, “Selman Reis”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009.

_____, “XVI. Yüzyılda Kızıldeniz'de Osmanlı-Portekiz Mücadelesi: Süveyş, Cidde ve Muha Üsleri” (Mehmet İpşirli Armağanı C. 1), Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

BOZAN, Oktay, “Emevîler Döneminde Müslüman-Hazar İlişkileri”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 2014.

BOZKURT, Nâhide, *Abbâsîler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2014.

BOZKURT, Nebi, “Mukaddes Emanetler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXI, İstanbul 2006.

BROCKELMANN, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, Ankara Üniversitesi Basımevi, çev. Neşet Çığatay, Ankara 1964.

BUZPINAR, Ş. Tufan, “Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2004.

CÂHİZ, *Fezâilü'l Etrâk (Türklerin Faziletleri)*, Yeditepe Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017.

CEZZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. I, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Sıddık”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXVII, İstanbul 2009.

ÇAVDAROĞLU, Burhan Erhan, “Askeri Dönüşüm Çağında Mercidâbık ve Ridâniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil”, *Ulakbilge*, c. V, sayı 14, 2017.

ÇELİK, Aydın, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

_____, “Selçuklu-Fâtımî Münasebetleri”, Yeni Türkiye Yayınları, *Türkler Projesi*, c. IV, Ankara 2002.

ÇETİN, Altan, *Türk Tarihinde Memlük Asırları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

_____, *Memlük Devleti'nin Kuzey Sınırı*, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

ÇETİNVARLIK, Mustafa, “Çaldıran Savaşı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VIII, İstanbul 1993.

ÇOĞ, Mehmet , “Emevî ve Abbâsîler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri”, *Turkish Studies*, Volume 2, 2007.

ÇUBUKÇU, Asri, “Muiz Lidinillâh”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXI, İstanbul 2006.

_____, “Ferec”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XII, İstanbul 1995.

_____, “el Melikü'z Zâhir Çakmak”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VIII, İstanbul 1993.

ÇUHADAR, Mustafa- YİĞİT, İsmail, “İbn Tagrîberdî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XX, İstanbul 1999.

DAVİD ALLEN, W. E., *Muhteşem Süleyman Zamanında Türk Dünyası*, Çev. Serkan Acar, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

DEMİR, Uğur - AFYONCU, Erhan, “Mukaddes Emanetlerin İstanbul’a İntikali”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 40, İstanbul 2019.

_____, *Osmanlı Hilâfeti'nin İlk Asırları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

_____, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Osmanlı Hilafeti Tartışmaları I: Son Abbâsî Halifesi III. Mütevekkil'in 27 Yılı 1516-1543)*, İlem Yayınları, İstanbul 2022.

DEMİRCAN, Adnan, *Emevîler*, Beyan Yayınları, İstanbul 2018.

DEMİRCİ, Mustafa, “Sâmerrâ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXVI, İstanbul 2009.

DEMİRKENT, Işın, “Haçlılar”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XIV, İstanbul 1996.

ED-DÛRÎ, Abdülazîz, *Abbâsîler Tarihi*, Beka Yayıncılık, çev. Kasım Koç, İstanbul 2020.

EL KALKAŞENDÎ, *Me'âsirü'l inâfe fi me'âlimi'l hilâfe*, (Halifelik Kurumu ve Tarihi 1355/1417) Yeditepe Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2019.

_____, *Subh 'ul Aşa fi Sına'ati'l İnşa*, c. IV, çev. Mustafa Kara, Kahire 1919.

EMECEN, Feridun, “Mercidâbık Muhârebesi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, Ankara 2004.

_____, “Ridâniye Savaşı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXV, İstanbul 2008.

_____, “Ebu Numey”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. X, İstanbul 1994.

_____, , “Canbirdi Gazâli”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VII, İstanbul 1993.

_____, “Süleyman I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXVIII, İstanbul 2010.

_____, “Selim I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXVI, İstanbul 2009.

_____, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

_____, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

_____, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Yavuz Sultan Selim*, Kapı Yayınları, İstanbul 2021.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

_____, *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat*, Kapı Yayınları, İstanbul 2020.

_____, “Niğbolu”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIII, İstanbul 2007.

_____, *Sultan Süleyman ve Hilâfet: 1524*, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.

ENÂM, 6/165.

ENFÂL, 8/73.

ERAVCI, H. Mustafa, “Kitab-ı Cem Sultan ve Güneybatı Avrupa”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. IX, S. 1, 2007.

ERKAL, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VIII, İstanbul 1993.

ERSAN, Mehmet-ALİCAN, Mustafa, *Beylikler Devri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

ERTUĞ, Zeynep Tarım, “Tablhâne”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IXL, İstanbul 2010.

_____, “Topkapı Sarayı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLI, İstanbul 2012.

ES-SEYYİD, Seyyid Muhammed, “Kansu Gavri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIV, İstanbul 2001.

_____, “Hayır Bey”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVII, İstanbul 1998.

EŞ-ŞEK’Â, Mustafa Muhammed- ÖZ, Mustafa, “İsmâiliyye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIII, İstanbul 2001.

FATİR, 35/39.

FAYDA, Mustafa, “Muhammed b. Cerîr Taberî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IXL, İstanbul 2010.

_____, “Târîhu’l ümem ve’l Mülûk”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XL, İstanbul 2011.

_____, “Emirü’l Mü’minîn”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XI, İstanbul 1995.

_____, “Emirü’l Müslimîn”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XI, İstanbul 1995.

_____, “Ebu Bekir”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. X, İstanbul 1994.

_____, “Ridde”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXV, İstanbul 2008.

_____, “Hz. Ömer”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIV, İstanbul 2007.

_____, “Fey”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XII, İstanbul 1995.

_____, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Hz. Peygamber Sonrasında Halife Seçimi Meselesi ve Hulefa-yi Raşidin'in Hilafete Gelme Süreçleri)*, İlem Yayınları, Ankara 2022.

FIGLALI, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. II, İstanbul 1989.

_____, “Cemel Vak’ası”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VII, İstanbul 1993.

_____, “Hâricîler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVI, İstanbul 1997.

GARİP, Ahmet Zahid, “Sultanın Yeni Kıyafetleri: XV. Yüzyılda Osmanlı-Memlûk Hediye Alışverişi”, *Akademik Platform*, c. III, sayı II, ?.

GÖRGÜN, Tahsin , “Mukaddime”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXI, Ankara 2020.

GUZMAN, Roberto Marin, “Arap Kabileleri, Emevî Saltanatı ve Abbâsî İhtilâli”, çev. Ali Aksu- Sena Kaplan, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVIII, s. 1, 2014.

GÜL, Muammer, “İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı”, *Bellekten*, c. LXX, sayı 259, ?.

GÜLER, Hatice, *Memlûkler 1250-1517*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

GÜMÜŞOĞLU, Hasan, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2021.

_____, *İntikalinden İlğasına Osmanlı'da Hilâfet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2018.

_____, *İslâm Akide Sisteminde İmâmet*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Konya 1997.

GÜNER, Ahmet, “Kâim Biemrillâh el Fâtîmî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIV, İstanbul 2001.

_____, “Hafız Lidinillâh”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XV, İstanbul 1997.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Ankara Savaşı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. III, İstanbul 1991.

HAREKÂT, İbrahim, “Midrâriler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXX, İstanbul 2005.

HAMILTON A.R. Gibb, “Lütfi Pasha On The Ottoman Caliphate”, *Orients*, XV, 1962.

HİTTİ, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. I, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.

HİZMETLİ, Sabri, “İbnü't Tıktaka”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXI, İstanbul 2000.

HOCA SAADETTİN EFENDİ, *Tacüt'tevârih II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, çev. İsmâil Parmaksızoğlu, Ankara 1992.

İBN ABDÜZZÂHİR, *Kâtibinin Gözünden Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınevi, çev. Aydın Usta, İstanbul 2021.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.

İBN İYÂS, *Bedâ'i u'z zühûr fî veka'i'i dühûr*, (Memlük Devleti'nin Son Yılları Kansu Gavri ve Osmanlılar 1501-1516) c. IV, Yeditepe Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2021.

İBN İYÂS, *Bedâ'i u'z zühûr fî veka'i'i dühûr*, (Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi), c. V, Yeditepe Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2021.

İBNÜ'L KESİR, *El Bidâye ven 'Nihâye*, c. IX, Çağrı Yayınları, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2017.

İBN TIKTAKA, *El Fahrî*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2016.

İBN ZÜN BÜL, *Ahîretü'l Memâlik ev Vakıatü's-Sultan Gavri meâ Selimü'l Osmanî*, Haz. İzzet Uygur, Batman Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Batman 2021.

İLHAN, Avni – Mustafa, Öz, “İmâmet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXII, İstanbul 2000.

İMAM SUYÛTÎ, *Târihu'l Hulefâ (Halîfeler Tarihi)*, Asalet Yayınları, tahk. Cemal Mahmud Mustafa, İstanbul 2019.

IMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

İNALCIK, Halil, “Bayezid I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. V, İstanbul 1992.

_____, “Mehmed I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVIII, Ankara 2003.

_____, “Mehmed II”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVIII, Ankara 2003.

_____, *Devlet-i Aliyye I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

İNCE, İrfan, “Ridde”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXV, İstanbul 2008.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Kalkaşendî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIV, İstanbul 2001.

_____, “Tâcü't-tevârih”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIX, İstanbul 2010.

İVANOV, Nikolay, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*, çev. İlyas Kemaloğlu-Rakhat Abdieva, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, Yeditepe Yayınevi, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2009.

KAFALI, Mustafa, "Cengiz Han", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VII, İstanbul 2003.

KALLEK, Cengiz, "Harac", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVI, İstanbul 1997.

KANAT, Cüneyt, BURÇAK, Devrim, *Sorularla Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

_____, "Memlük Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci", *TİD*, Cilt/Volume XXI, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2006.

_____, *Memlük-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*, Ege Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1996.

_____, "Makrîzî'nin Kitab es-Sülûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı IV, İzmir 2000.

_____, "Osmanlı ve Memlük Sultanlarının Birbirlerine Gönderdiği Armağanlar", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İzmir ?.

_____, "Çaldıran Savaşı Esnasındaki Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Memlük Devleti'nin Tutumu" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı IV, İzmir 2000.

_____, "Tomanbay", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLI, İstanbul 2012.

KAPAR, Mehmet Ali, "Yezid b. Muâviye", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXX, İstanbul 2005.

KARADERE, İsa, *İslâm Mezhepleri Tarihi'nde Cemel ve Sıffin*, Samer Yayınları, Maraş 2020.

KARAKÖSE, Hasan, *Ortaçağ Tarihi*, Nobel Yayınevi, Ankara 2018.

KARS, Rûmeysa, *Yavuz Sultân Selim'in Gavri İle Eylediği Cenk*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2021.

KÂSİM, Abduh Kâsım, “Mansur el Fâtımî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVIII, Ankara 2003.

_____, “Muhammed b. Kalavun”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXX, Ankara 2020.

KAYA, Abdullah, “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2, 2013.

KENNEDY, Hugh, *Hilâfet*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2019.

KESKİN, Yakup, “Yakın Döneme Etkileri Sebebiyle Kerbelâ”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38, Erzurum 2012.

KILIÇ, Ünal, “Yezid I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLIII, İstanbul 2013.

_____, “Yezid II”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLIII, İstanbul 2013.

KIZILTOPRAK, Süleyman, *Memlük Sistemi ve Memlük Devleti'nin Kuruluşu*, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

_____, “Memlük”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, Ankara 2004.

KONUĞU, Enver, “Behmenîler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. V, İstanbul 1992.

_____, “Bâbürlüler” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IV, İstanbul 1991.

_____, “Ekber Şah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. X, İstanbul 1994.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Baybars I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. V, İstanbul 1992.

_____, *Memlükler (DGBİT)*, Çağ Yayınları, c. VI, İstanbul 1987.

_____, “Barsbay”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. V, İstanbul 1992.

_____, “Osmanlı Memlük Münasebetleri”, *Gazi Üniversitesi Türk Tarihi Araştırmaları*, ?.

_____, *Mısır Memlükleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

KOYUNCU, Mevlüt, “Velid I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLIII, İstanbul 2013.

_____, “Yezid III”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVIII, İstanbul 2013.

KÖK, Bahattin, “Nureddin Mahmud Zengi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIII, İstanbul 2007.

KURŞUN, Zekeriya, “Hâşimîler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.XVI, İstanbul 1997.

_____, *Osmanlı Arapları Hilafet, Siyaset ve Milliyet 1798-1918*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

KURT, Hasan, “Mervân II”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, Ankara 2004.

KUTAY, Cemal, *Müslüman Kardeşler Hareketi*, Kalem Yayınları, İstanbul 1977.

KÜÇÜK, Abdurrahman, “Câlût”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VII, İstanbul 1993.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Harre Savaşı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVI, İstanbul 1997.

_____, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Emeviler ve Hilafet)*, İlem Yayınları, Ankara 2022.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Murad III”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXI, Ankara 2020.

MACİT, Abdulkadir, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Hindistan Müslümanlarının Hint Hilafet Hareketi'nden Uluslararası Hilafet Konseyi'ne Uzanan Hilafet Anlayışları)*, İlem Yayınları, Ankara 2022.

MNEYMNEH, Hassan, *Büveyhiler Devleti Tarihi*, Selenge Yayınları, çev. Tarık Akarsu, İstanbul 2021.

MAKDİSÎ, *Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, Yeditepe Yayınevi, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2019.

MÂİDE, 5/2.

MERÇİL, Erdoğan, “Ziyârilere”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLIV, İstanbul 2013.

_____, “Büveyhiler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VI, İstanbul 1992.

_____, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVII, Ankara 2003.

MESÛDÎ, *Kitâbu't Tenbih ve'l İshrâf*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2018.

METİN, İsmail, “Osmanlıların Kâbe ve Mescid-i Haram Hizmetleri”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/2 Winter 2015.

METİN, Tülay Koyuncu, “Bedâi Ez-Zuhûr Adlı Memlûk Kaynağında Ramazanoğulları İle İlgili Kayıtlar”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt/Volume: 2007-1 Sayı/İssue: 14.

MİRGALİYEV, İlnur, “Altın Orda, Osmanlı ve Memlûklerin Aksak Timur'a Karşı Birlik Kurma Meselesine Dâir”, *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, sayı 25, 2010.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayicü'l Vukuat Tekmileleri*, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1987.

MÜTEVELLİ, *El feth El Osmani Li's Şam ve Mısr*, Kahire 1976.

NAHL, 16/90.

NEML, 27/62.

NİSÂ, 4/59.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Battal Gazi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. V, İstanbul 1992.

ÖZ, Mustafa, "Kerbela", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXV, Ankara 2002.

_____, "Ubeydullah el Mehdî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.XVII, İstanbul 2012.

_____, "Dâî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VIII, İstanbul 1993.

_____, "Hâkim-Biemrillâh", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XV, İstanbul 1997.

_____, "Müeyyed-Fiddîn", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXI, İstanbul 2006.

_____, "Mukanna' el Horasânî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXI, İstanbul 2006.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İzzeddîn İbnü'l Esîr", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXI, İstanbul 2000.

_____, "el Kâmil", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIV, İstanbul 2001.

_____, "Ebü'l Fidâ İbn Kesîr", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XX, İstanbul 1999.

_____, “el Bidâye ve’n nihâye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. İstanbul 1992.

_____, “Belâtü’şşühedâ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. V, İstanbul 1992.

_____, “Ağlebîler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 1988.

_____, “Azîz Billâh”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IV, İstanbul 1991.

_____, “Hasan Sabbah”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVI, İstanbul 1997.

_____, “Müstansır Billâh el Fâtîmî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXII, İstanbul 2006.

_____, “Âmir Biahkâmillâh”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. III, İstanbul 1991.

_____, “Nizâmiye Medreseleri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIII, İstanbul 2007.

_____, “Kadı Burhâneddin”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIV, İstanbul 2001.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Hoşkadem”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVIII, İstanbul 1998.

_____, *Yavuz Sultan Selim’in Liderlik Sırları, (Türk Tarihinde Liderler)*, Yeditepe Yayınevi, Haz. Okan Yeşilot-Bihter Gürışık Köksal, İstanbul 2019.

_____, “Hain Ahmed Paşa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. II, İstanbul 1989.

ÖZCAN, Azmi, “Hilâfet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVII, İstanbul 1988.

_____, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Osmanlı Geleneğinde Hilafet)*, İlem Yayınları, İstanbul 2022.

ÖZDAL, Ahmet N., Kısa İslâm Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, “Müsta’sım Billâh”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. XXXII, İstanbul 2006.

ÖZDEMİR, Mehmet, “Endülüs”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. XI, İstanbul 1995.

_____, *Endülüs*, İSAM Yayınları, Ankara 2020.

_____, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Endülüs’te Hilafet Tecrübesi)*, İlem Yayınları, Ankara 2022.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Moğollar”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. XXX, İstanbul 2005.

ÖZKAN, Halit, “Süyûti”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. XXXVIII, İstanbul 2010.

ÖZKUYUMCU, Nadir, “Hişâm b. Abdülmelik”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c.XVIII, İstanbul 1998.

_____, “Rüstemîler”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. XXXV, İstanbul 2008.

_____, “Müsta’lî Billâh el Fâtımî”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. XXXII, İstanbul 2006.

_____, “Tolunoğulları”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. XLI, İstanbul 2012.

ÖZTÜRK, Murat, “Zâtüssâvâri”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. XLIV, İstanbul 2013.

_____, “Zâhir el Fâtımî”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. XLIV, İstanbul 2013.

_____, “Zâfir Biemrillâh”, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, c. XLIV, İstanbul 2013.

ÖZTÜRK, Necdet, “Hadîdî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XV, İstanbul 1997.

ÖZTÜRK, Yücel, “Erken Osmanlı Kaynak Formlarının Yapısal Açısından Önemi: Sultan Birinci Murad’ın Evrenos Bey’e Verdiği İmtiyaz Beratı”, *Congres of International Eastern European Studies, 10-12 Ekim 2019 Kuzey Makedonya, Sakarya 2019*.

RAZUK, Muhammed, “İdrisiler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXI, İstanbul 2000.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I-II-III, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2019.

SÂD, 38/26.

SAĞLAM, Ahmet, “Ortaçağda Orijinal Bir Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. 2, S. 4, Aralık 2015.

_____, Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun’un Siyasi Faaliyetleri, *Celal Bayar Üniversitesi SBE Doktora Tezi*, Manisa 2015.

SHAİ, Har- El, *Struggle For Domination In The Middle East The Ottoman and Memlûk Wars (1485-1491) (Ortadoğu’da Hâkimiyet Mücadelesi-Osmanlı Memlûk Savaşları)*, Alfa Yayınları, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2019.

SARIÇAM, İbrahim – İrfan Aycan, *Emevîler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018.

_____, “İbrahim b. Velid”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXI, İstanbul 2000.

SATAN, Ali, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2020.

_____, *Geçmişten Günümüze Hilafet (Hilafetin İlgasını Yeniden Değerlendirmek)*, İlem Yayınları, Ankara 2022.

SEVİM, Ali – MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

SEVİM, Ali – YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı: Fatih-Yavuz-Kanuni*, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

SEYYİD, Eymen Fuad, “Fâtımiler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XII, İstanbul 1995.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Hilâfetten Saltanata Emevîler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2019.

SÖYLEMEZ, Mahfuz, “Hz. Hasan’ın Hilâfeti Muâviye’ye Devrinin Arka Planı”, *Journal of İslâmic Research*, c. XIV, s. 3-4, İstanbul 2001.

SÜMER, Faruk, “Karamanoğulları”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIV, İstanbul 2001.

_____, “Ramazanoğulları”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIV, İstanbul 2007.

_____, “Tuğrul Bey”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLI, İstanbul 2012.

_____, “Uzun Hasan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLII, İstanbul 2012.

SPULER, Berthold, *İran Moğolları*, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011.

ŞAKİR, Mahmud, *Halifelik ve Emirlik*, Hak Yayınları, İstanbul ?.

ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Cem Sultan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VII, İstanbul 1993.

ŞEKER, Mehmet – KARACA, Filiz, “Hil’at”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVIII, İstanbul 1998.

ŞEN, Abdurrahman, “Halifede Aranılan Şartlardan Biri Olarak Kureyşliliğin Kavmiyetçilik İle İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 35, 2020.

ŞEŞEN, Ramazan, “Adid Lidinillâh”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 1988.

_____, “Selâhaddin Eyyûbi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXVI, İstanbul 2009.

_____, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

_____, *İslâm Medeniyeti Tarihi- Memlûklar*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

TANERİ, Aydın, “Hârizmşahlar”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVI, İstanbul 1997.

_____, “Câmedâr”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. VII, İstanbul 1993.

TANSEL, Selahattin, *Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı*, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

_____, *Yavuz Sultan Selim*, TTK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

TEKİNDAĞ, Şehabettin, “Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûklü Münasebetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı XXX, 1976.

_____, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 25, İstanbul 1971.

_____, II. Bayezit Devrinde Çukur-Ovada Nüfuz Mücadelesi, *Belleten*, c. XXXI, 1967.

_____, “Berkuk”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. V, İstanbul 1992.

TEVBE, 9/71.

TOMAR, Cengiz, “Suleyhî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXVII, İstanbul 2009.

_____, “el Melikü'l Eşref İnal”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, Ankara 2004.

TURAN, Namık Sinan, *Hilâfetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004.

_____, *Hilâfet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017.

TURAN, Şerafettin, “Bayezid II”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. V, İstanbul 1992.

_____, “Hoca Sâdeddin Efendi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVIII, İstanbul 1988.

TÜRCAN, Talip, “Ülü’l Emr”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLII, İstanbul 2012.

ULUDAĞ, Süleyman, “Halife”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XV, İstanbul 1997.

_____, “İbn Haldûn”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XIX, İstanbul 1999.

USTA, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

_____, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

_____, “Sâmânîler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXVI, İstanbul 2009.

_____, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni (Sâmânîler)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

UZUN, Kazım, “Başlangıcından Sultan en-Nasır Muhammed’in Üçüncü Saltanatına Kadar Memlûk-Altın Orda Siyasi ve Diplomatik İlişkileri”, *TİD*, c. XXXVI, İzmir 2021.

_____, *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsî Hilâfeti: Saltanat Hilafet İlişkisi*, (Doktora Tezi) *Ege Üniversitesi SBE*, İzmir 2020.

_____, VII. Haçlı Seferi ve Memlûk Devleti'nin Kuruluşu, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXXV, 2, 2020.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "XV. Yüzyılın İlk Yarısı İle XVI. Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanlarına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler", *Belleten Dergisi*, c. XVII, Ankara 1953.

_____, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 198.

ÜÇÖK, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler – Abbâsiler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

VİDA, G. Levi Della, "Ömer", *İA*, c. IX, MEB, İstanbul 1964.

YAŞAROĞLU, Hasan, "Sıffin Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek; Ali-Muâviye Mütarekesi", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/1 Winter, Ankara 2014.

YAVUZ, Hulûsi, "XVI. Asır İslâm Dünyasında Osmanlı Portekiz Mücadelesinin Sebepleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, İstanbul 1985.

YAZICI, Tahsin, "Deylem", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IX, İstanbul 1994.

YILDIZ, Hakkı Dursun, Abdülmelik b. Mervân", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 1988.

_____, "Abbâsiler", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 1988.

_____, "Abdurrahman III", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I, İstanbul 1988.

YILMAZ, Fatih, "Yavuz Sultan Selim Dönemi Hilafet Telakkisi", *Journal of Analytic Divinity*, Aralık/December, 2020/ 4 (2), ss. 54-70.

YILMAZ, Hasan, *Fâtımîler ve Fâtımî Halifeleri*, Elips Yayınları, Ankara 2016.

_____, *Memlûkler ve Memlûk Halifeleri*, Elips Yayınları, Ankara 2019.

YILMAZ, Ömer Faruk, *Osmanlı Tarihi I-II*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.

YİĞİT, Fatma Akkuş, “Osmanlı-Memlûk Mücadelesinde Beş Yıl Savaşları”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara 2017.

YİĞİT, İsmail, *Emevîler*, İSAM Yayınları, Ankara 2020.

_____, “Hz. Osman”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIII, İstanbul 2007.

_____, “Emevîler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XI, İstanbul 1995.

_____, “Sıffin Savaşı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXVII, İstanbul 2009.

_____, “Süleyman b. Abdülmelik”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXVIII, İstanbul 2010.

_____, “Ömer b. Abdülazîz”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIV, İstanbul 2007.

_____, “Mevâlî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXIX, Ankara 2004.

_____, “Zap Suyu Savaşı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLIV, İstanbul 2013.

_____, “Kutuz”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVI, Ankara 2002.

_____, “Şeyh el Mahmudi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XLIX, İstanbul 2010.

_____, “Kayıtbay”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXV, Ankara 2002.

_____, “Memlûkler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IXXX, Ankara 2004.

_____, “Müstansır Billâh”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXIII, İstanbul 2006.

YINANÇ, Refet, “Dulkadiroğulları”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IX, İstanbul 1994.

YÛNUS, 10/14-73.

YUVALI, Abdülkadir, “Hülâgû”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XVIII, İstanbul 1998.

WATT, W. Montgomery-Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, Küre Yayınları, çev. Cumhur Ersin Adıgüzel-Qıyas Şükürov, İstanbul 2018.

W. ARNOLD, Thomas, *Hilâfet*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021.

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise eğitimini Alanya’da, lisans öğrenimini ise 2013-2017 yılları arasında Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde tamamladı. 2019 Şubat ayında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı’nda tezli yüksek lisans öğrenimine başladı. 2020 yılının bahar döneminde Prof. Dr. Süleyman Kızıltoprak’ın gözetiminde tez dönemine başladı. Temel ilgi alanı umumi olarak İslâm Tarihi, özelde ise Kuzey Afrika’da kurulan Türk İslâm devletlerinin tarihidir.

